

УДК 711.52

JEL Classification: R1; R12; O15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Децентралізація - шлях до розвитку сільських територій в Україні

Мета статті - розкрити сутність процесу децентралізації влади, його вплив на розвиток сільських територій та намітити шляхи подальшого розвитку сільських об'єднаних територіальних громад.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз соціальної інфраструктури та стану створення сільських ОТГ), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), порівняльного аналізу (визначено причини і відмінності в динамічному розвитку українського села), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження).

Результати дослідження. Проаналізовано процес децентралізації влади і створення сільських об'єднаних територіальних громад, визначено етапи соціального розвитку українського села, причини його деградації, обґрунтовано негативний вплив на формування і розвиток сільських територій надмірної централізації влади, відсутності чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; досліджено роль місцевого самоврядування у розвитку сільських територій, а також визначено фактори, які сприятимуть прискоренню децентралізації влади в Україні.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо процесу децентралізації влади, успішне проведення якої є запорукою розвитку сільських територій; обґрунтовано необхідність створення на сучасному етапі якісно нової системи суспільного життя і побуту селян, які б змінили демографічну ситуацію й негативні тенденції в соціальному розвитку сільських територій; удосконалено методичні підходи щодо створення об'єднаних територіальних громад та посилення ролі місцевого самоврядування в інституційному забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій.

Практична значущість. Основні положення і висновки, викладені у статті, містять певні методичні і практичні рекомендації щодо проведення децентралізації влади та її впливу на формування і розвиток сільських територій. Проаналізовано процес децентралізації не тільки через призму досягнення повної самостійності місцевих бюджетів при використанні наявних фінансових ресурсів незалежно від центрального бюджету, а й через чітке розмежування влади і передачі більшості повноважень від центральних до місцевих органів. На конкретних прикладах показано позитивний вплив децентралізації на розвиток сільських територій, відзначено недоліки і прорахунки, які допускаються (адміністративне втручання, поспішність, порушення принципу добровільності при об'єднанні громад тощо), запропоновано заходи з їх ліквідації та успішного завершення процесу децентралізації. Табл.: 2. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: децентралізація влади; сільські території; об'єднані територіальні громади; місцеве самоврядування; сільська інфраструктура.

Рябоконт Василь Петрович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ecarpk@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток сільських територій являє собою важливу складову соціальної та регіональної державної політики, основою якої повинно бути відповідне державне регулювання та фінансування. Необхідно визначити пріоритети комплексного розвитку сільських територій, виходячи із соціальних потреб сільського населення. Відродження

сільських територій, виведення їх із кризового стану не можна тлумачити як повернення до певного, раніше досягнутого рівня соціального їх забезпечення. Цей процес слід розглядати з позиції розвитку ефективного аграрного виробництва на інноваційній основі, спрямованого на повне задоволення потреб населення у високоякісних харчових продуктах, забезпечення продовольчої безпеки країни.

© В.П. Рябоконт, 2020

На сучасному етапі все більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціально-економічної та техніко-технологічної перебудови українського села, його аграрної сфери виробництва. У різний час здійснено ряд спроб щодо опрацювання організаційно-економічних програм відродження та розвитку сільських територій, проте основні їх положення, як і ряд законодавчих та нормативних актів, здебільшого залишилися не реалізованими.

Отже, сучасний стан сільських територій знаходиться в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього народногосподарського комплексу. Серед основних причин такого стану розрізняють недостатню увагу державних органів до проблем села, розвитку сільських територій, відсутність необхідних фінансових ресурсів, повільного, а в ряді випадків незадовільного проведення реформування аграрного сектору.

Для здійснення заходів щодо відродження і розвитку українського села насамперед необхідно подолати нинішній стан у соціальній сфері та головне - усунути причини, що зумовили її занепад. Шлях до розвитку сільських територій визначається через завершення реформи децентралізації влади, сутність якої полягає у переході повноти влади та бюджетів на місцевий рівень, який найближчий до людей, а саме - від державних органів до органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми децентралізації влади та розвитку сільських територій досліджувалися багатьма вченими, серед яких: О.В. Батанов [3], О.М. Бородіна [4], О.Г. Булавка [27], О.П. Василенко [5], Т.І. Гладка [6], Б.М. Данилишин [7], Т.А. Заєць [9], М.Ф. Кропивко [1], Ю.О. Лупенко [1, 27], М.Й. Малік [27], П.Т. Саблук [24], О.Г. Шпикуляк [30] та ін.

Мета статті - розкрити сутність процесу децентралізації влади, його вплив на розвиток сільських територій та намітити шляхи подальшого розвитку сільських об'єднаних територіальних громад.

Виклад основних результатів дослідження. Під впливом сукупності організаційно-економічних, політичних, правових, техніко-технологічних та інших факторів в Україні превалює, як і раніше, пріоритетність розвитку виробничої сфери в аграрному секторі, першочергове створення умов для

нарощування обсягів і підвищення ефективності агропромислового виробництва, що є закономірним процесом. Адже результативність діяльності аграрного сектору економіки значною мірою впливає на продовольчу безпеку країни, розвиток інших галузей господарського комплексу, на рівень забезпечення населення продуктами харчування, слугує матеріально-ресурсною базою для поліпшення умов соціального розвитку сільських поселень, підвищення матеріального й культурно-побутового рівня селян.

Щодо соціального розвитку сільських територій, поліпшення умов життєдіяльності сільського населення, то тут здебільшого переважали й нині переважають на не об'єднаних територіях принципи залишкового виділення коштів і матеріально-технічних ресурсів. Це призвело, як відомо, до призупинення системного відновлення спожитих засобів у соціальній сфері на селі, до матеріально-ресурсного та морального занепаду сільських територій.

На початку 2019 р. сільська поселенська мережа налічувала 28 376 сільських населених пунктів, в яких проживало 5,6 млн осіб економічно активного населення, в тому числі 5,1 млн зайнятого. Серед зайнятого населення в сільській місцевості 68,9% працювали за наймом, майже третина самозайняті та 1,3 % - це роботодавці та безоплатно працюючі члени сім'ї.

Безпосередньо в сільських населених пунктах за місцем реєстрації працює 1,6 млн осіб, із них 29,8% - у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними галузях, 3,2 млн осіб зайняті тільки в особистому селянському господарстві, що на 26,9% більше порівняно з 2005 р. Така ситуація пояснюється, передусім, труднощами із працевлаштуванням, із року в рік знижується зайнятість. Так, протягом 2000-2018 рр. чисельність найманих працівників у сільському господарстві скоротилася від 2,8 млн до 476,2 тис. осіб. Одним із важливих факторів, що впливає на зайнятість, є наявність у сільській місцевості суб'єктів господарської діяльності, водночас у 34,2% населених пунктів вони відсутні.

Соціально-економічна криза в Україні зумовила несприятливі демографічні передумови відтворення сільського населення, внаслідок чого погіршився демографічний потенціал, накопичений попередніми поколіннями. За період з 1991-го по 2018 р.

чисельність сільського населення зменшилася на 4 млн осіб, або на 23,5%, а кількість населених пунктів із чисельністю населення понад 500 осіб відповідно на 9,6%. Основною причиною кризи демографічного стану на селі стала активізація негативних процесів: з одного боку, зростання смертності, розлучень, старіння населення, з іншого - зменшення народжуваності та шлюбності селян. Крім того, останнім часом демографічна ситуація на селі значно погіршилася через масову трудову міграцію найбільш продуктивної частини суспільства. Адже за неофіційними даними за межами України трудиться понад 12 млн наших співвітчизників, із них майже 4 млн мають постійну прописку.

Причиною трудової міграції є не тільки прагнення мігрантів поліпшити своє матеріальне становище, хоча ці питання займають превалююче місце, а й можливість створити сім'ї нормальні умови для проживання, навчання з гарантованим соціальним захистом. Причому із села вибуває економічно активна частина населення, яка має відповідну освіту та професійну підготовку. Українці уже входять в топ-5 тих, хто отримав право на постійне проживання або громадянство в 10-ти із 28 країн ЄС. За даними соціологічної групи «Рейтинг», серед опитаних 35% наших співвітчизників хочуть назавжди виїхати з України, а серед молоді у віці 18-35 років на постійне проживання за кордон готові виїхати 54%. Фактично масовий відтік сільських жителів призводить до вимирання, особливо малих і дрібних сіл, створює непоправимі проблеми із забезпеченням кадрами і робочою силою сільських територій.

Потрібна якісно нова система організації суспільного життя і побуту селян, яка б змінила демографічну ситуацію й негативні тенденції в соціальному розвитку сільських територій, а саме: формування молодих сімей, підвищення рівня народжуваності й зниження смертності сільського населення, особливо дітей і осіб працездатного віку, забезпечення природного приросту населення та припинення процесу депопуляції.

У період становлення ринкової економіки здійснювані заходи в аграрній сфері повинні сприяти стабілізації чисельності селянства, оптимізації статеві-вікової й професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів, цілеспрямовано регулювати демографічні та соціальні процеси в сільських регіонах. Посилюється потреба соціального захисту

сільського населення. Внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, промислових товарів та послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень. Діючий пакет соціальних допомог та субвенцій не в змозі зупинити спад рівня життя сільського населення. Більшість сімей не забезпечені прожитковим мінімумом. Україна за показниками рівня життя посідає останнє місце в Європі.

Процес зменшення чисельності сільського населення, його продуктивної частини відбувається історично, і ці зміни до певної міри виступають об'єктивним соціально-економічним явищем. При цьому розширюються та зростають вимоги щодо основного фактора діяльності сільськогосподарського виробництва - нарощування обсягів і підвищення якості продовольчих ресурсів для повного задоволення зростаючих потреб населення й виробництва сировини для переробної промисловості. Це відбувається на основі інтенсифікації суспільного виробництва, розвитку матеріально-технічної бази шляхом системного оновлення спожитих засобів, впровадження сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій в агропромисловій сфері. Альтернативи розвитку цього процесу, як відомо, немає. Тільки безперервна заміна постійно вибуваючих з аграрного виробництва працівників і техніко-технологічних засобів може забезпечувати відтворення суспільного виробництва.

Разом із тим в Україні спостерігається нерегульований, стихійний процес відтоку сільського населення. У виробничій сфері переважає тенденція до деіндустріалізації сільського господарства. Частина основних засобів сільського господарства у структурі економіки зменшилася від 10,2% у 2001 р. до 4,2% у 2018 р. Забезпечення аграрного виробництва машинно-тракторним парком не перевищує 45-50% від потреби. До того ж понад 90% технічних засобів потребує невідкладної заміни через їх фізичну зношеність. Усе це призвело до того, що виробництво сільськогосподарської продукції у 2018 р. порівняно з 1990-м зменшилося на 0,9 %, а в сільськогосподарських підприємствах - на 16,9 %.

Упродовж тривалого періоду відбувається деградація українського села, наростає

негативна демографічна ситуація, щороку зникають із мапи держави сільські поселення. Так, тільки з 1990-го по 2018 р. кількість сільських населених пунктів зменшилася на 469 од. У переважній більшості сіл культурно-побутові умови не відповідають сучасним вимогам цивілізованого суспільного буття через неналежний рівень забезпечення сільського населення житлом, послугами медичного обслуговування, комунальної сфери, дитячими, освітянськими, культурними закладами, засобами дорожнього сполучення.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної сфери на селі. Бюджетні асигнування на утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях відчутно зменшилися і не забезпечують їх нормального функціонування. При цьому спостерігається значна нестача виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів. З передачею об'єктів соціальної сфери на бюджетне фінансування місцевих органів самоврядування ситуація не змінилася, адже у них відсутні для цього кошти. Водночас переважна більшість нових організаційно-правових формувань, зокрема агрохолдинги, фактично самоусунулися від фінансування соціальної сфери села.

Для відродження й розвитку українського села насамперед необхідно подолати нинішній стан у соціальній сфері та головне - усунути причини, які зумовили її занепад. Тут важливо досягти збалансованих міжбюджетних відносин, поєднувати виділення фінансових ресурсів із державного бюджету й коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно мати такі обсяги асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі.

Так, йдеться насамперед про створення широких можливостей для забезпечення потреб людей у сучасній освіті, медицині, соціальних, комунальних, адміністративних та інших послугах. Успішно вирішувати ці питання спроможні органи місцевого самоврядування - сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети за умови надання таким відповідних повноважень та фінансових ресурсів.

Разом із тим на місцях у більшості випадків на розвиток сільських територій негативно впливає надмірна централізація влади, дублювання повноважень центральних і

місцевих органів, причиною якого слугує відсутність чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. Все це призводить до розбалансування управлінських функцій, їх структурної невідповідності та неадекватності. Саме на вирішення цих та багатьох інших питань села чи міста і направлений розпочатий у 2014 р. процес децентралізації влади, який передбачає: передачу більшості повноважень від центральних органів виконавчої влади на рівень територіальних громад і закріплення за ними достатніх фінансових ресурсів; чітке розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також між різними рівнями органів місцевої влади. Органи місцевого самоврядування відповідають за шкільну і дошкільну освіту, охорону здоров'я первинного рівня (поліклініки, фапи), заклади культури, благоустрій, громадський порядок та багато інших зобов'язаних питань. Організація місцевого самоврядування шляхом утворення територіальних громад закріплена Конституцією України, в якій представлено визначення територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Територіальні громади - це спільнота громадян, які усвідомлюють свої права та інтереси, демонструють вміння конструктивно вирішувати питання власного розвитку, залагоджувати конфлікти, можуть управляти економікою, соціальною і культурною сферами життєдіяльності громади та реалізувати власну стратегію розвитку [8].

Прийнятий Верховною Радою Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [18] передбачає об'єднати 10 279 сільських рад у 1200-1500 територіальних громад. Територіальні громади згідно зі ст. 143 Конституції України наділені широкими повноваженнями. Вони безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, яке наявне в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, а також

бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції. Фактично вся повнота влади переходить на місцевий рівень. Що стосується вищого рівня (район, область, держава), то на їх вирішенні залишаються питання, які спільні для громад. Так, на обласному (регіональному) рівні це - спеціалізована медицина, вищі навчальні заклади, дороги обласного значення, проблеми регіонального економічного розвитку тощо.

Завданням державної регіональної політики має бути підтримка стратегічних для регіонів проєктів, адже повноцінне місцеве самоврядування виступає передумовою розвитку регіонів з урахуванням їх особливостей. Всі питання, пов'язані з функціонуванням територіальних громад і розвитком інфраструктури (будівництво чи ремонт шкіл, дитсадків, доріг, отримання дозволів, реєстрацій, посвідчень), будуть вирішуватися на місцях без будь-яких дозволів зверху. Верховною Радою України прийнято ряд законів щодо збільшення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг, а саме: державна реєстрація юридичних і фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, а також реєстрація місця проживання, актів цивільного стану, речових прав, регулювання земельних питань, видача паспортних документів.

Прийняття нових законів з питань децентралізації створило правову основу і механізми для прискореного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, спрямування їх спільних можливостей на вирішення проблемних питань своїх територій. Активну роль при цьому відіграли місцеві бюджети, які отримали повну самостійність при використанні наявних фінансових ресурсів незалежно від центрального бюджету.

Разом із тим при об'єднанні громад не можна не враховувати нерівномірності адміністративно-територіального поділу. Адже серед 12 тис. громад (сіл, селищ, міст) у 11% із них нараховувалося менше 500 жите-

лів, у 35,8% - від 500 до 1000, у 45,5% - від одного до 3000 жителів. Більше 50% сільських громад могли існувати лише за рахунок дотацій, які становили понад 70%, у 483 територіальних громадах дотації знаходилися на рівні 90%. При цьому сільські громади з достатніми фінансовими і матеріальними ресурсами не зацікавлені об'єднуватися з іншими громадами, зокрема з малолюдними та економічно слабкими. Непоодинокі факти, коли ініціатором створення сільських територіальних громад виступають обласні та районні державні адміністрації, нівелюючи таким чином принцип добровільності їх об'єднання. Так, обурення членів створеної три роки тому Щирецької ОТГ Львівської області, яка нараховує 11 тис. осіб, викликало рішення приєднати їх до необ'єднаної громади згідно з вимогами з центру мати більші громади. Подібні випадки адміністративного втручання в процес об'єднання територіальних громад мали місце у Київській області та деяких інших регіонах. Нерідко без погодження з громадами визначаються нові адміністративні центри, що створює певні незручності із віддаленістю окремих громад від них, а також із транспортним сполученням.

До цього часу залишається невирішеним питання, яку роль після завершення об'єднання сільських територіальних громад відіграватимуть області та райони, більшість функцій яких будуть передані громадам.

Непоодинокі випадки, коли адміністративними методами намагаються пришвидшити процеси децентралізації. Як підкреслюється в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, «реалізація форсованої децентралізації на основі застосування адміністративного ресурсу не принесе успіху - його забезпечить лише інклюзивний процес, що спиратиметься на вмотивовану участь громад, і насамперед - економічно активного населення та, зокрема, представників бізнес-середовища. Спроможність до органічного поєднання завдань розвитку території, громади як спільноти та місцевого бізнесу як основи її існування - основний виклик, що постає перед реформою децентралізації на її новому етапі.

Упорядкування адміністративно-територіального устрою і вдосконалення системи організації влади - важливі часткові завдання комплексної реформи децентралізації.

Процес передачі повноважень на рівень громад не може обмежуватися лише управлінням медициною, освітою і наданням адміністративних послуг... Успішність реформи має бути закріплена розширенням діяльності громад шляхом поглиблення децентралізації на секторальному рівні: у сферах соціального захисту, енергетики, транспорту, участі у забезпеченні безпеки, охорони правопорядку тощо» [8].

Варто зазначити, що з метою контролю за місцевою владою передбачено створення державних представництв - невеликих структур, які будуть наділені двома функціями: контрольно-наглядовою (контроль за дотриманням законодавства органами місцевого самоврядування) та координаційною (координація роботи органів державної влади на території). У разі прийняття органами місцевої влади незаконних рішень голови

представництв зможуть зупиняти їх і звертатися до суду про скасування.

Необхідність удосконалення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій за допомогою територіальних громад зумовлена потребами оновлення українського суспільства на засадах загальнолюдських цінностей, що вимагає принципово нових підходів до суспільної політики держави, зважаючи на її загальноєвропейський вибір.

На початку 2020 р. уже нараховувалося 1029 об'єднаних територіальних громад із чисельністю населення 11,7 млн осіб, або 27,8% від загальної кількості населення України (табл. 1). Усього було об'єднано 4698 територіальних громад, що становить 39,15% від загальної кількості рад базового рівня, 6263 територіальних громади залишаються поки що необ'єднаними.

1. Динаміка формування об'єднаних територіальних громад в Україні

станом на кінець року

Показник	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2020 (станом на 10 січня)
Кількість об'єднаних територіальних громад, од.	159	366	665	806	1029
Кількість жителів в об'єднаних територіальних громадах, млн осіб	1,4	3,1	5,6	8,3	11,7
Площа об'єднаних територіальних громад, тис. км ²	36,8	89,6	167,5	193,4	216,4

Джерело: Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020 року. URL : <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.

У 2015-2019 рр. середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, становила 4,7, середня чисельність населення однієї ОТГ - 10 270 осіб.

До складу об'єднаних територіальних громад уже увійшли 9240 сільських населених пунктів, або 33,7%, у тому числі в міські ОТГ - 1820 (20%), селищні - 3225 (35%), у сільські ОТГ - 4195 (45%).

Повністю вирішено питання із створенням ОТГ у 18 районах, від 50 до 99% - у 147 районах і від 1 до 49% - у 205 районах. Зовсім не створено ОТГ у 95 районах (без урахування 25 окупованих районів АР Крим, Донецької та Луганської областей).

У селищах і селах, які не є адміністративними центрами, передбачається обрати 2884 старост, 786 із них (27,3%) уже обрано, а 1,7 тис. осіб виконують обов'язки старост.

Важливе значення для формування і функціонування ОТГ має державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфра-

структури громад. Так, 646 ОТГ уже отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення. Об'єднаним територіальним громадам згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України на першому етапі повинно бути передано 760 тис. га сільськогосподарських земель державної власності, які знаходяться за межами населених пунктів і щодо яких проведено інвентаризацію. Поки що більша частина земель документально не оформлена. Понад 10 млн га земель сільськогосподарського призначення перебуває в державній власності, передача яких сільським об'єднаним територіальним громадам стане важливою підмогою в зміцненні їх фінансового стану та розвитку сільських територій.

Що стосується фінансування з державного бюджету, то за період реформ воно зросло від 0,5 млрд у 2014-му до 20,75 млрд грн у 2018 р. (табл. 2).

2. Державна фінансова підтримка місцевого та регіонального розвитку

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кошти на підтримку секторальної регіональної політики	-	-	-	0,65	1,1	0,5
Субвенція на розвиток медицини у сільській місцевості (*у т.ч. 4 млрд грн - перехідний залишок із 2018 р.)	-	-	-	4,0	5,0	5,0*
Кошти на будівництво спортивних об'єктів	-	-	-	0,27	0,37	0,75
Субвенція на інфраструктуру ОТГ	-	-	1,0	1,5	1,9	2,1
Державний фонд регіонального розвитку	-	2,9	3,0	3,5	6,0	7,7
Субвенція на соціально-економічний розвиток	0,5	0,8	3,3	6,2	5,0	4,7
Усього	0,5	3,7	7,3	16,1	19,37	20,75

Джерело: Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020 року. URL : <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.

У зведеному бюджеті України частка місцевих бюджетів становить 51,5%. Із 2016-го по 2019 р. уряд виділив для ОТГ 6,5 млрд грн на розвиток інфраструктури на їхніх територіях. У 2019 р. з державного бюджету виділено 2,1 млрд грн субвенцій місцевим бюджетам на формування інфраструктури 806 об'єднаних територіальних громад. Це дало змогу ОТГ реалізувати 6380 проєктів, пов'язаних із будівництвом і ремонтом соціальних об'єктів, систем водозабезпечення і водовідведення, з оновленням і ремонтом доріг тощо. У минулому році уряд виділив понад 37,8 млрд грн на ремонт шкіл, дитсадків, лікарень, будівництво котелень, а також на підтримку агровиробників у регіонах, на енергоефективність. У 2017-2018 рр. виділено також 300 млн грн на створення кардіоцентрів.

У 2019 р. близько 46 млрд грн виділено на будівництво і ремонт шляхів, у тому числі 11,5 млн грн передано в регіони на ремонт місцевих доріг. Усього заплановано профінансувати ремонт понад 3500 км автошляхів. Профінансовано десятки соціально важливих проєктів у Київській, Дніпропетровській, Херсонській, Тернопільській та ряді інших областей. Зокрема, для Київської області у 2018 р. уряд виділив кошти на будівництво «Центру розвитку інклюзивної освіти» в Обухові, будівництво гімназії на 14 класів та дитячого дошкільного закладу на 144 місця в м. Буча, добудову до ЗОШ №1 в Україні, будівництво загальноосвітньої школи I-III ступенів у с. Микуличі Бородянського району, капітальний ремонт головного лікувального корпусу «Київська обласна

дитяча лікарня» у Боярці, капітальний ремонт спортивних майданчиків на території СШ «Сузір'я» в м. Вишгород, реконструкцію головного корпусу Дилерської районної лікарні та десятки інших проєктів області. На проведення дорожніх робіт області виділено майже 875 млн грн на 118,9 км шляхів.

Бюджети об'єднаних територіальних громад зросли в середньому у 5-7 разів, власні доходи місцевих бюджетів - на 165,5 млрд грн: із 68,6 млрд грн у 2014 р. до 234,1 млрд грн у 2018 р. Завдяки процесу децентралізації влади обсяги місцевих бюджетів можуть зрости до 270 млрд грн.

За останні роки бюджетна підтримка та фінансова децентралізація сприяли росту кількості оновлених шкіл. Усього в Україні вже працюють 788 опорних шкіл (із них 331 в ОТГ) та 1260 їхніх філій (532 - в ОТГ). В опорних пунктах та їх філіях навчається 341,6 тис. учнів, у тому числі 150,9 тис. - в ОТГ.

Значна увага в умовах децентралізації приділяється розвитку професійно-технічної освіти. Так, за останні два роки створено 100 навчально-практичних центрів із шести галузевих спрямувань і 17 професій. На оснащення центрів та оновлення навчальних програм виділено майже 200 млн бюджетних коштів.

Разом із тим потрібно визнати, що в процесі децентралізації влади виникає чимало питань в організації та підвищенні освітніх послуг. Понад 60% усіх шкіл повинні бути переведені з підпорядкування державних адміністрацій до органів місцевого самоврядування. При об'єднанні різних громад,

особливо села і міста, виявляються розбіжності у їх професійному потенціалі, а також у рівнях підготовки сільських і міських шкіл.

Крім того, створення опорних шкіл на перший погляд - процес прогресивний, однак він веде до скорочення мережі навчальних закладів, зокрема в малих селах із населенням до 500 осіб, що об'єктивно пришвидшує їх деградацію і зникнення.

За рахунок державного бюджету в сільській місцевості планується відкрити 517 нових амбулаторій, уже створено 778 центрів надання адміністративних послуг, із них - 125 в ОТГ. Усього на підтримку ОТГ урядом направлено 2,1 млрд грн, завдяки чому тільки у 2016-2018 рр. ОТГ отримали можливості будівництва та реконструкції понад 6000 об'єктів.

За роки децентралізації на місцеві бюджети припадає 15% валового внутрішнього продукту, фактично ОТГ стали пріоритетними публічними інвесторами на своїх територіях.

При цьому об'єднання малоспроможних у фінансовому плані, зокрема невеликих сільських громад не в змозі будуть забезпечити себе необхідними коштами, що потребуватиме дотування з державного бюджету. І це при тому, що на селі залишається ряд невирішених питань, у першу чергу в розвитку соціальної інфраструктури. Так, у 2016 р. порівняно з 1990 р. введено в дію об'єктів соціальної інфраструктури: дошкільних закладів, місць - лише 9,7%, середніх навчальних закладів, місць - 2,1, лікарняних закладів, усього ліжок - 12,8, клубів і будинків культури, місць - 2,6%. Для підвезення учнів не вистачає 402 автобуси, у тому числі 203 - у новостворених ОТГ, у незадовільному стані 10797 км доріг для підвезення учнів до опорних шкіл, з них 4302 км - в ОТГ.

У Державному бюджеті на 2020 р. заплановано загальний обсяг субвенцій місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій у розмірі 2 млрд грн, на підтримку розвитку об'єднаних територіальних громад - 2,1 млрд грн.

Згідно з інформацією Мінфіну у 2020 р. власні доходи від місцевих бюджетів зростатимуть. Це доходи від податку на доходи фізичних осіб, податку на нерухомість та землю, а також єдиного податку і податку

на прибуток підприємств. Тому місцеві бюджети отримають більше коштів на фінансування своїх повноважень. Що стосується обсягу коштів у бюджетах від субвенцій з державного бюджету, то вони спрямовуються на виконання державою своїх загальнодержавних функцій.

На початку минулого року Кабінетом Міністрів України підведено підсумки проведення реформи децентралізації і визначено її новий етап, розроблено й затверджено 23 перспективні плани формування територій громад областей.

Для успішного виконання намічених планів, подальшої децентралізації влади потрібно завершити створення необхідної нормативно-законодавчої бази, яка б визначила соціально прийнятну модель децентралізації. Насамперед необхідно внести зміни до Конституції України щодо утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контролю-наглядового типу, чіткого визначення сутності громади як адміністративно-територіальної одиниці. Ці та ряд інших пропозицій визначені в проєкті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», який 13 грудня 2019 р. Президент України вніс до Верховної Ради України.

Верховна Рада України поки що законодавчо не затвердила ряд позицій зі створення ОТГ, не визначила їх ролі в системі місцевого самоврядування. Для прискорення реформи децентралізації необхідно прийняти ряд Законів, зокрема:

- про місцеве самоврядування в Україні (нова редакція);
- про адміністративно-територіальний устрій України;
- про розпорядження земельними ресурсами;
- про префектів;
- про місцевий референдум та ін.

Вирішення цих питань дасть змогу пришвидшити процеси децентралізації, а також підготувати й провести чергові місцеві вибори восени цього року на новій територіальній основі районів та громад.

Висновки. Актуальність проблем розвитку сільських територій зумовлюється, з одного боку, зростом кризою сільського життя, тенденцією сільського населення до зuboжіння, зростанням рівня безробіття, не-

ефективністю заходів держави у намаганні вирішити проблеми села, з іншого - зростанням попиту на об'єктивні переваги сільського життя серед міських жителів.

Запровадження дієвої суспільної політики, спрямованої на вирішення проблем розвитку сільських територій, стає одним з високопріоритетних загальнодержавних завдань, оскільки це дає можливість досягти сучасних світових соціально-економічних стандартів життя суспільства.

Поглиблений аналіз історизму формування і розвитку сільських територій, їх соціального наповнення слугує підставою для обґрунтування на довгостроковий період перспективних напрямів докорінної перебудови цієї надзвичайно важливої сфери суспільного буття. Активну роль у цьому процесі покликані відіграти децентралізація влади, сільські об'єднані територіальні громади, органи місцевого самоврядування.

Формування сільських об'єднаних територіальних громад вимагає проведення ефективної державної політики - потужного

чинника не тільки економічного, а й соціального розвитку сільських територій.

Завданням державної регіональної політики має бути підтримка стратегічних для регіонів проєктів, адже повноцінне місцеве самоврядування виступає передумовою розвитку регіонів з урахуванням їх особливостей. Всі питання, пов'язані з функціонуванням територіальних громад і розвитком інфраструктури, будуть вирішуватися на місцях без будь-яких дозволів. Активну роль при цьому відіграватимуть місцеві бюджети, які отримують повну самостійність при використанні наявних фінансових ресурсів незалежно від центрального бюджету.

Прийняття змін до Конституції України, нових законів завершить створення правової основи і механізмів для прискореного проведення реформи децентралізації влади, що сприятиме спрямуванню спільних можливостей об'єднаних територіальних громад на вирішення проблемних питань формування і розвитку сільських територій.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України : наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 72 с.
2. Бабінова О. О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейський досвід. Київ : Фенікс, 2011. 263 с.
3. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юрид. думка, 2010. 656 с.
4. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). *Економіка України*. 2014. № 4. С. 55-73.
5. Василенко О. П., Дяченко М. І. Децентралізація влади і її наслідки для громади. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/36.pdf.
6. Гладка Т. І. Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?%20op=1&z=937>.
7. Данилишин Б. М. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5-11.
8. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліло. Київ : НІСД, 2019. 192 с.
9. Заєць Т. А. Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3. (31). С. 48-60.
10. Конституція України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Косач А. О. Теоретичні аспекти впливу процесів децентралізації на економічний розвиток країни. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 8. С. 16-21.
12. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 квітня 2019 року. URL : https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info.

References

1. Lupenko, Yu.O. & Kropyvko, M.F. (Eds.) (2017). *Ahrarnyi ustrii Ukrainy: naukove vydannia [Agrarian system of Ukraine: scientific edition]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
2. Babinova, O.O. (2011). *Derzhavna rehionalna polityka i rehionalnyi rozvytok: suchasni realii Ukrainy ta yevropeyskyi dosvid [State regional policy and regional development: current realities of Ukraine and European experience]*. Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
3. Batanov, O.V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia [Municipal government in Ukraine: problems of theory and practice: monograph]*. Kyiv: Yuryd. dumka [In Ukrainian].
4. Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2014). *Ahrarnyi rozvytok i samorozvytok hromad: modernizatsiia cherez vzaiemnu adaptatsiiu (teoretyko-metodolohichniy aspekt) [Agricultural development and self-development of communities: modernization through mutual adaptation (theoretical and methodological aspect)]*. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 55-73 [In Ukrainian].
5. Vasylenko, O.P. & Diachenko, M.I. (2018). *Detsentralizatsiia vlady i yii naslidky dlia hromady [Decentralization of power and its consequences for the community]*. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 4. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/36.pdf [In Ukrainian].
6. Hladka, T.I. (2015). *Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchennia yii stabilnosti [Decentralization of power in Ukraine as a means of strengthening democracy and enhancing its stability]*. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennia ta rozvytok*, 12. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?%20op=1&z=937> [In Ukrainian].
7. Danylyshyn, B.M. (2016). *Detsentralizatsiia u krainakh YeS: uroky dlia Ukrainy [Decentralization in EU countries: lessons for Ukraine]*. *Rehionalna ekonomika*, 1, pp. 5-11 [In Ukrainian].
8. Zhalilo, Ya.A., Shevchenko, O.V., et al. (n.d.). *Detsentralizatsiia vlady: poriadok denniy na serednostrokovu perspektivu. Analitichna dopovid [Decentralization of power: agenda for the medium term. Analytical report]*. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [In Ukrainian].

13. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Мінрегіонрозвитку. 2019. Індикатор 7.
14. Про порядок формування стратегій об'єднаних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р.
15. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. *Голос України*. 2014. 23 лип.
16. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. *Урядовий кур'єр*. 2015.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо організації проведення перших виборів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 04.09.2015 р. № 676. *Голос України* від 06.10.2015 р., Офіційний вісник України від 16.10.2015 р.
18. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5.02.2015 № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 91.
19. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIIP. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
20. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 02.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/print1394882263968161>.
21. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. 11 квітня.
22. Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивки. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2014. 44 с.
23. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія / наук. ред. В. В. Борщевський ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2012. 216 с.
24. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5. С. 21-23.
25. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. Київ : Державна служба статистики України, 2014. 187 с.
26. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін. ; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2012. 320 с.
27. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.
28. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування / А. П. Павлюк та ін. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD-Teritor_alna-gromada-103fe.pdf.
29. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. П. Рябоконь та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.
30. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 480 с.
31. Шумляєва І. Д. Функціональна характеристика діяльності територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 2 (2). С. 83-89.
32. Lemann N. The myth of community development. *New York Times Magazine*. 2005. January 9.
9. Zaiets, T.A. (2017). Rozvytok silskykh poselen Ukrainy v umovakh detsentralizatsii: mozhyvosti ta ryzyky [Development of rural settlements of Ukraine in the conditions of decentralization: opportunities and risks]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 3 (31) [In Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
11. Kosach, A.O. (2016). Teoretychni aspekty vplyvu protsesiv detsentralizatsii na ekonomichni rozvytok krainy [Theoretical aspects of the influence of decentralization processes on the economic development of the country]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 8, pp. 16-21 [In Ukrainian].
12. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia stanom na 10 kvitnia 2019 roku [Monitor the decentralization process and reform local government as of 10 April 2019]. (2019). *Decentralization.Gov*. Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info [In Ukrainian].
13. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia: Indykator 7 [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government: Indicator 7]. (2019). *Minrehionrozvytku* [In Ukrainian].
14. Pro poriadok formuvannia stratehii obiednanykh terytorialnykh hromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.11.2015 r. [On the procedure of forming strategies of united territorial communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 11.11.2015]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
15. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014 r. № 1508-VII [On cooperation of territorial communities: Law of Ukraine No.1508-VII dated 17.06.2014]. (2014). *Holos Ukrainy*, 23 July [In Ukrainian].
16. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.09.2015 r. №995-r [On approval of the Concept of rural development: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No.995-p dated 23.09.2015]. (2015). *Uriadovi kurier* [In Ukrainian].
17. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo orhanizatsii provedennia pershykh vyboriv mistsevykh rad ta silskykh, selyshchnykh, miskykh holiv: Zakon Ukrainy vid 04.09.2015 r. № 676. [On amendments to some legislative acts concerning the organisation of the first elections of local councils and village, settlement, city mayors: Law of Ukraine No.676 dated 04.09.2015]. (2015). *Holos Ukrainy vid 06.10.2015 r.* [In Ukrainian].
18. Pro dobrovільne obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 5.02.2015 № 157-VIII [On voluntary associations of territorial communities: Law of Ukraine No.157-VIII dated 5.02.2015]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 13, p. 91 [In Ukrainian].
19. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 156-VIP [On the principles of state regional policy: Law of Ukraine No. 156-VIP dated 02.02.2015]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> [In Ukrainian].
20. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 02.05.1997 r. № 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine No.280/97-BP dated 2.05.1997]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/print1394882263968161> [In Ukrainian].
21. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. № 333-r [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organisation of government in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No.333-p dated 01.04.2014]. (2014). *Uriadovi kurier*, 11 kvitnia [In Ukrainian].
22. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., et al. (2014). Rozvytok samorehulivannia ta samoorhanizatsii v APK Ukrainy [Development of self-regulation and self-organization in AIC of Ukraine]. Yu.O. Lupenko, & M.F. Kropyvko (Eds.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].

23. Borshchevskyi, V.V. (Ed.) (2012). *Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh pryoritetiv Ukrainy: monohrafiia* [Rural development in Ukraine's European integration priorities: monograph]. Lviv: In-t rehionalnykh doslidzhen [In Ukrainian].
24. Sabluk, P. (2006). Rozvytok silskykh terytorii - zaporuka vidrodzhennia aharnoï Ukrainy [Development of rural territories is a guarantee of revival of agrarian Ukraine]. *Visnyk aharnoï nauky*, 5, pp. 21-23 [In Ukrainian].
25. Sotsialno-ekonomichne stanovyshe silskykh nasele-nykh punktiv Ukrainy: statzbirnyk [Socio-economic situation of rural settlements of Ukraine: statistical collection]. (2014). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
26. Borodina, O.M., Prokopa, I.V., Yurchyshyn, V.V., et al. (2012). *Sotsioekonomichni rozvytok silskoho hospodarstva i sela: suchasnyi vymir* [Socioeconomic development of agriculture and the countryside: modern dimension]. O.M. Borodina (Ed.). Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. [In Ukrainian].
27. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2013). *Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2020 roku* [Strategic directions of sustainable development of rural territories for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
28. Pavliuk, A.P., et al. (2016). *Terytorialna hromada yak bazova lanka administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: problemy ta perspektyvy reformuvannia* [Territorial community as a basic link of the administrative-territorial structure of Ukraine: problems and prospects of reforming]. National Institute for Strategic Studies. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD-Teritor_alna-gromada-103fe.pdf [In Ukrainian].
29. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., Riabokon, V.P., et al. (2017). *Formuvannia sotsialnoho kapitalu v instytutsiinomu mekhanizmi aharnoho rynku* [Formation of social capital in the institutional mechanism of the agrarian market]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
30. Shpykuliak, O.H. (2009). *Instytutsii aharnoho rynku: monohrafiia* [Institutions of the agrarian market: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
31. Shumliaieva, I.D. (2013). Funktsionalna kharakterystyka diialnosti terytorialnykh hromad [Functional characteristics of the activities of territorial communities]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 2 (2), pp. 83-89 [In Ukrainian].
32. Lemann, N. (2005). The myth of community development. *New York Times Magazine*, January 9 [In English].

Riabokon V.P. Decentralisation is the way to rural development in Ukraine

The purpose of the article is to reveal the essence of the process of power decentralisation, its impact on rural development, and to identify ways for further development of rural united territorial communities.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: dialectical methods of cognition of processes and phenomena; monographic (for analysis of social infrastructure and state of creation of rural united territorial communities); abstract and logical (for theoretical generalizations and formation of conclusion); comparative analysis (for identification of causes and differences in the dynamic development of Ukrainian village); empirical (for complex evaluation and analysis of the research object).

Research results. The process of power decentralization and creation of rural united territorial communities was analysed, and the stages of social development of Ukrainian village were determined. The reasons for degradation of Ukrainian village, the negative impact on the formation and development of rural territories of excessive power centralisation, lack of clear separation of powers between local authorities were identified. The role of local self-government in rural development, as well as the factors that will contribute to accelerating the power decentralization in Ukraine were investigated.

Elements of scientific novelty. Theoretical and practical provisions on the process of power decentralization, successful implementation of which is a key point to rural development, were further developed. The necessity to create a qualitatively new system of social life of peasants that would change the demographic situation and negative tendencies in social rural development at the present stage was proved. Methodological approaches for creating united territorial communities and enhancing the role of local self-government in the institutional support of socio-economic rural development were improved.

Practical significance. The main points and conclusions of the article contain some methodological and practical recommendations for power decentralisation and its impact on the formation and development of rural areas. The process of decentralization was analysed not only through a prism of achieving full autonomy of local budgets when using available financial resources, regardless of the central budget, but also through the clear separation of powers and the transfer of most powers from central to local authorities. Concrete examples have showed positive impact of decentralisation on rural development, as well as possible shortcomings and miscalculations (administrative intervention, haste, violations of the principle of voluntary involvement of communities, etc.) and measures for their elimination and successful completion of the decentralisation process. Tabl.: 2. Refs.: 32.

Keywords: power decentralisation; rural territories; united territorial communities; local governance; rural infrastructure.

Riabokon Vasyl Petrovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: ecapka@iae.kiev.ua

Цель статьи - раскрыть сущность процесса децентрализации власти, его влияние на развитие сельских территорий и наметить пути дальнейшего развития сельских объединенных территориальных общин.

Методы исследования. Использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический (анализ социальной инфраструктуры и состояния создания сельских ОТГ), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирование выводов), сравнительного анализа (определены причины и различия в динамичном развитии украинского села), эмпирический (комплексная оценка и анализ объекта исследования).

Результаты исследования. Проанализирован процесс децентрализации власти и создание сельских объединенных территориальных общин, определены этапы социального развития украинского села, причины его деградации, обоснованно негативное влияние на формирование и развитие сельских территорий чрезмерной централизации власти, отсутствия четкого разграничения полномочий между органами исполнительной власти и органами местного самоуправления; исследована роль местного самоуправления в развитии сельских территорий, а также определены факторы, способствующие ускорению децентрализации власти в Украине.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и практические положения о процессе децентрализации власти, успешное проведение которой является залогом развития сельских территорий; обоснована необходимость создания на современном этапе качественно новой системы общественной жизни и быта крестьян, которые бы изменили демографическую ситуацию и негативные тенденции в социальном развитии сельских территорий; усовершенствованы методические подходы к созданию объединенных территориальных общин и усилению роли местного самоуправления в институциональном обеспечении социально-экономического развития сельских территорий.

Практическая значимость. Основные положения и выводы, изложенные в статье, содержат определенные методические и практические рекомендации по проведению децентрализации власти и ее влияния на формирование и развитие сельских территорий. Проанализирован процесс децентрализации не только через призму достижения полной самостоятельности местных бюджетов при использовании имеющихся финансовых ресурсов независимо от центрального бюджета, но и через четкое разграничение власти и передачи большинства полномочий от центральных к местным органам. На конкретных примерах показано положительное влияние децентрализации на развитие сельских территорий, отмечено недостатки и просчеты, допускаемые (административное вмешательство, поспешность, нарушение принципа добровольности при объединении общин и т.д.), предложены меры по их ликвидации и успешному завершению процесса децентрализации. Табл.: 2. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: децентрализация власти; сельские территории; объединенные территориальные общины; местное самоуправление; сельская инфраструктура.

Рябоконь Василий Петрович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: esark@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 03.01.2020 р.

Фахове рецензування: 08.01.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Рябоконь В. П. Децентралізація - шлях до розвитку сільських територій в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 6 – 17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>

Riabokon, V. P. (2020). Detsentralizatsiia - shliakh do rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Decentralisation is the way to rural development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 6 – 17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>

* * *

УДК 332.6

JEL Classification: Q15; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

Р. ЛЕВЕК

Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків

Мета статті – дослідити різні сільськогосподарські виробничі структури, їх еволюцію та логіку, що знаходиться в її основі. Показати наслідки функціонування земельних ринків, а також висвітлити фактори, що обмежують ефективний розвиток рослинництва, з урахуванням екологічних аспектів. Порівняти ефективність різних виробничих одиниць та запропонувати способи регулювання земельних ринків у різних географічних масштабах із залученням усіх зацікавлених сторін.

Методика дослідження. Дослідження виконано із застосуванням загальнонаукових підходів і методів, зокрема емпіричного методу (комплексна оцінка сучасного стану сільськогосподарських структур, земельних ринків); інституціонального аналізу (для вибору ефективних механізмів регулювання земельних ринків); абстрактно-логічного (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Визначено безумовну необхідність жорсткого регулювання земельних ринків державами, місцевими громадами, споживачами та самими виробниками, з метою перерозподілу земель на користь осіб, які особисто задіяні в системі сільськогосподарського виробництва, та для забезпечення поліпшення функціонування екосистеми природних, сільськогосподарських та лісових зон.

Елементи наукової новизни. Розкрито мету і специфіку діяльності великих та малих агроформувань. Визначено основні тенденції земельних ринків світу. Виявлено переваги фермерських господарств сімейного типу над великими аграрними холдингами в економічному, соціальному та екологічному плані. Запропоновано основні інструменти регулювання земельних ринків.

Практична значущість. Спираючись на зарубіжний досвід, запропоновано дієві механізми регулювання земельних ринків з метою побудови сталого, економічно ефективного та соціально-справедливого землекористування в аграрній сфері, що забезпечить розвиток сільських територій та формування ефективного сільського господарства. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: концентрація земель; ринки фермерських земель; регулювання ринків фермерських земель; сімейна ферма; агроекологія.

Левек Роберт – інженер, спеціаліст з питань сільського господарства АгроПаріТех (напрям INAPG), президент AGTER (Асоціація з поліпшення управління земельними, водними та природними ресурсами) (Франція, м. Париж, вул. Клода Бернарда, 16)

E-mail: robert.levesque@agter.org

Постановка проблеми. Останніми роками в усьому світі спостерігається тенденція до концентрації земель в руках величезних сільськогосподарських виробничих структур, що веде до зменшення кількості малих господарств. Така концентрація земель, головним чином, відбувається через мало або зовсім не регульовані земельні ринки, що часто призводить до повної ліквідації менш слабких, в економічному сенсі, сільськогосподарських товаровиробників.

Разом із тим, коли йдеться про забезпечення людства продовольством у майбутньому, необхідно враховувати не лише еко-

номічні, фінансові та соціальні аспекти. Родючість ґрунту, екосистемні функції сільськогосподарських, природних та лісових зон повинні підтримуватися та відновлюватися. Проте використання природних невідновлюваних ресурсів (таких, як фосфати та калійні сполуки), кліматичні зміни, які стають все серйознішими, руйнування біорізноманіття та деградація ґрунтів не забезпечують сталості світових продовольчих систем. У цьому контексті потребують розвитку агро-екологічні практики та переробка органічної речовини за участі споживачів. Тенденції споживчого світу та несільськогосподарського виробництва, що призвели до деградації функціональності природних, сільсько-

© Р. Левек, 2020

господарських та лісових систем, потребують негайного перегляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування різних сільськогосподарських структур та продовольчих систем розглядалися в працях Р. Аверил [8], Ж. Камил [9], В. Рікарді [25], Хуберт Коше [11] та ін. Вагомими щодо регулювання земельних ринків в Україні стали дослідження таких науковців, як: Ю.О. Лупенко [2] В.Я. Месель-Веселяк [3], М.М. Федоров [4], О.В. Ходаківська [5, 17], І.В. Юрченко [6]. Однак сталість продовольчих систем та необхідність регулювання земельних ринків у контексті землекористування різними сільськогосподарськими структурами залишаються недостатньо висвітленими, що спонукає до подальших наукових досліджень та пошуків у цьому напрямі.

Мета статті - дослідити різні сільськогосподарські виробничі структури, їх еволюцію та логіку, що знаходиться в її основі. Показати наслідки функціонування земельних ринків, а також висвітлити фактори, що обмежують ефективний розвиток рослинництва, з урахуванням екологічних аспектів. Порівняти ефективність різних виробничих одиниць та запропонувати способи регулювання земельних ринків у різних географічних масштабах із залученням усіх зацікавлених сторін.

Виклад основних результатів дослідження. *Сільськогосподарська виробнича одиниця.* Сільськогосподарською виробничою одиницею вважається економічна одиниця, яка належить та керується фізичною чи юридичною особою, або сім'єю (в широкому сенсі), яка на обмеженій території розвиває сільськогосподарську діяльність, тобто орієнтує біологічні цикли рослин та / або тварин, поєднуючи працю, живі ресурси (насіння, рослини, тварин), фізичний капітал (приміщення, техніку), різні засоби виробництва (добрива, пестициди, гербіциди тощо), щоб виробляти сільськогосподарську продукцію, яка споживається самим виробником або продається для харчової промисловості чи для інших цілей.

Якщо у всьому світі сільське господарство є поєднанням таких складових, як: клімат, ґрунти, рослини, тварини - то важливо також констатувати крайню різноманітність сільськогосподарських виробничих одиниць, тобто організацію поєднання роботи, біологічних ресурсів, фізичного капіталу,

засобів виробництва, фінансування та розподілу прибутків. Існує велика різниця між азійським селянином, який обробляє 0,5 га, та бразильською чи українською компанією, що має в обробітку 100 тис. га.

Сільськогосподарські виробничі структури світу. Достовірні, сучасні та однорідні дані щодо сільськогосподарських виробничих одиниць у світі відсутні. Різні джерела дають можливість отримати інформацію про їх масштаби.

Роботи Lattre-Gasquet (de) та ін. (2015) [18] дають уяву про неоднорідність сільського господарства у світі. Разом в Європі, Америці та Океанії нараховується 6% сільськогосподарських економічних одиниць земної кулі та виробляється 45% сільськогосподарської продукції у її вартісному вираженні на 43% сільськогосподарських площ. Африка об'єднує 16% селян світу. З п'яти селян у світі чотири є азіатами (78%). У Китаї найчисленніше сільське населення (38% селян планети є китайцями). Один з п'яти селян є індійцем. Один селянин з п'яти походить з інших азійських країн (рис. 1).

Як свідчать дані за 2010 р., розміри площ на виробничу одиницю в світі досить різні. Так, 6% американських та європейських виробничих одиниць мають доступ до 43% сільськогосподарських земель, тоді як решта 94% в Азії та Африці використовують лише 57% площ. Менше 5% мають площі понад 5 га. Більше 70% сільськогосподарських виробничих одиниць мають менш ніж 1 га: в Китаї 90% селян; решта азійського континенту 60%. У Північній та Центральній Америці, а також в Європейському Союзі виробничі одиниці з площею менше 1 га становлять трохи менше 25% виробників.

Ці дані відчутно відрізняються від даних, опублікованих ФАО у звіті за 2014 р. щодо стану продовольства та сільського господарства в світі. Згідно з цією публікацією, 84% господарств обробляють площі менш ніж 2 га та займають 12% усіх сільськогосподарських земель, тоді як господарства з площею понад 20 га становлять 2% від усієї кількості та експлуатують 72% площ [23]. Різниця полягає саме в методиці підрахунку дуже малих виробничих одиниць. Дані показують значну концентрацію земель у руках меншості та численних сільськогосподарських товаровиробників, яким належать дуже малі площі.

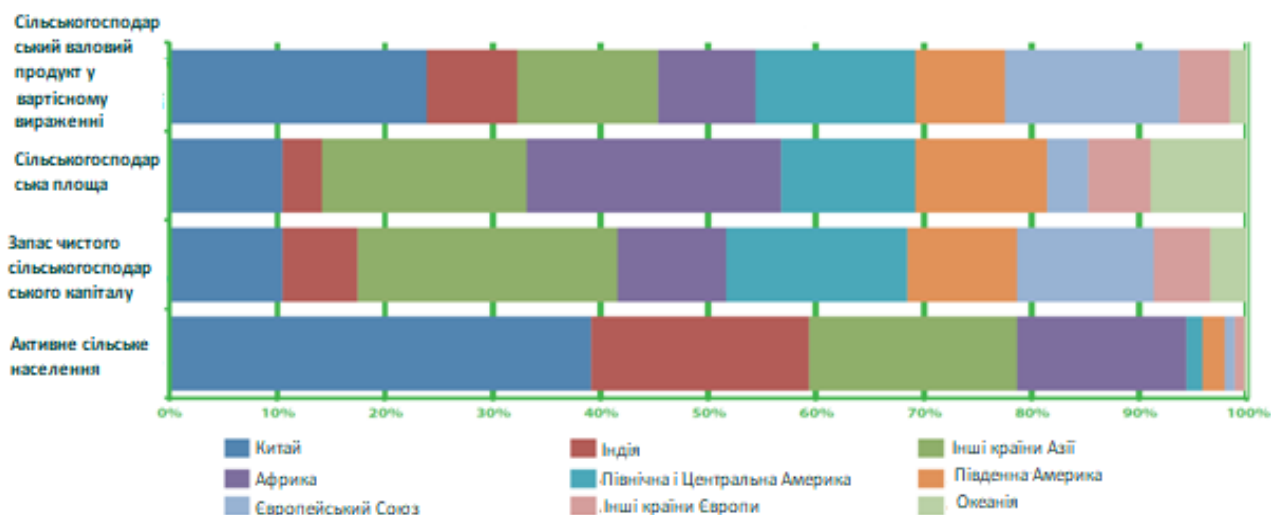

Рис. 1. Розподіл валової продукції, капіталу та сільськогосподарської праці за регіонами у світі, 2007 р.

Джерело : Lattre-Gasquet (de), Marie; Donnars, Catherine; Marzin, Jacques et Piet, Laurent. Sur la base de la base de données FAOSTAT. In Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles ? Cahier Déméter n   15. Janvier 2015.

Нерівність у регіонах та на національному рівні. Нерівність існує не лише між великими регіонами світу, а й в середині самих регіонів та країн. В Європі (на 2010 р., коли ЄС включав 27 країн), 2,8%

виробничих одиниць використовували понад половину сільськогосподарської площі, тоді як 80% господарств з площею менше 10 га становили 12% усіх площ (табл. 1).

1. Розподіл сільськогосподарських площ Європи залежно від сільськогосподарських виробничих одиниць, 2010 р.

Розмір (га)	Холдинги			Площа, га		
	x1000	%	Σ%	x1000	%	Σ%
< 10	9 363	80	80	20 994	12	12
10 до < 20	903	8	88	12 663	7	19
20 до < 50	774	7	95	24 518	14	33
50 до < 100	392	3	98	27 451	16	49
≥ 100	325	2	100	88 873	51	100
Усього	11 757	100		174 499	100	

Джерело: Farm Structure Survey (FSS) 1990-2013p, Eurostat - Laurent Piet's calculations(INRA).

Ця нерівність дуже варіює залежно від країн (рис. 2).

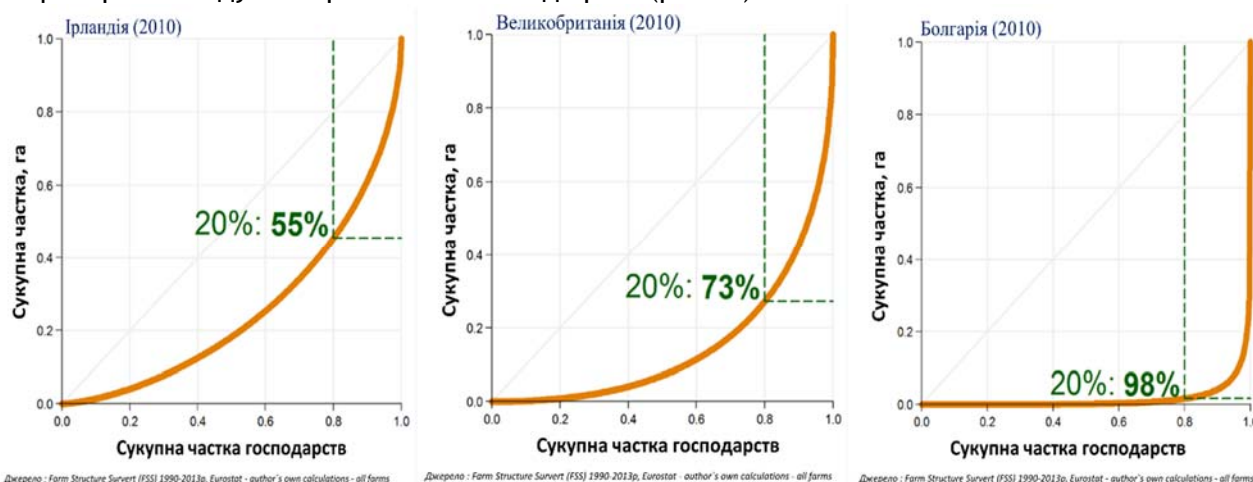

Рис. 2. Частка площ у експлуатації холдингів деяких країн Європи

Джерело: Farm Structure Survey (FSS) 1990-2013, Eurostat - Laurent Piet's calculations(INRA).

В Ірландії 20% господарств експлуатують 55% площ, тоді як цей показник досягає 73% у Великобританії, 98% у Болгарії та 62% у Франції. У свою чергу в Бразилії господарства, що мають площі понад 50 га, становлять 19% та експлуатують 88% земель, тоді як 50% господарств мають в обробітку менш ніж 3% сільськогосподарських площ.

Важливість малих сільськогосподарських одиниць у світовому виробництві. Малі сільськогосподарські виробничі одиниці посідають одне з головних місць у світовому виробництві. Як зазначають у своїх дослідженнях V. Ricciardi (2018) та інші, виробничі структури, в обробітку яких знаходяться ділянки площею менш ніж два гектари, забезпечують від 28 до 31% усього світового врожаю та від 30 до 34% світового продовольства, обробляючи сумарно 24% сільськогосподарських площ [25]. В'єтнам, де 80% господарств мають площі менше 0,5 га, а в 50% господарств площі становлять менше 0,2 гектара, став у 2020 р. шостим виробником та другим експортером рису в світі. Відповідно до оцінки ФАО, у 2014 р. 30 країн, де була велика кількість сімейних сільськогосподарських товаровиробників, в обробітку яких перебували малі площі земель, виробляли 80% світового продовольства. У 2015 р. інше дослідження під назвою «Стан сімейних ферм у світі» показало, що фермерські господарства сімейного типу виробляли, як мінімум, 53% світового продовольства [26].

Таким чином, малі сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу здійснюють свою діяльність на обмеженій частині сільськогосподарських площ, але при цьому вони є найбільшими постачальниками сільськогосподарської продукції. Крім того, сімейні сільськогосподарські товаровиробники відіграють помітну роль у світовому продовольчому балансі, а саме низьким варіюванням пропозиції продовольчих товарів, при нерегульованих ринках, що веде до зростання або падіння цін на сільськогосподарську продукцію у набагато більшому співвідношенні (закон Кінга). Це дає можливість населенню отримати мінімальний прибуток і прогодуватися за рахунок власного виробництва.

Важливо констатувати, що сьогодні значна частина населення в світі зайнята у сільському господарстві. Якою буде ситуація у 2050 р.? За твердженням Анрі Руйє д'Орфея, якщо починаючи з 2050 р. сільсь-

когосподарська діяльність становитиме 3% від діяльності активного населення багатьох країн ОЕСР, то кількість робочих місць у сільському господарстві зменшиться на 1,78 млрд. Останній стверджує, що у період з 2015-го по 2050 р., протягом 35 років, кількість робочих місць, які потрібно створити, щоб звести до нуля безробіття, становитиме 4,53 млрд (проти близько 4 млрд у 2015 р.). Ця цифра складається з осіб, які шукали роботу у 2015 р. - 850 млн; збільшення активного населення у зв'язку з демографічним ростом - 1,65 млрд; 2/3 демографічного росту - 250 млн робочих місць, ліквідованих через автоматизацію й роботизацію (швидка оцінка) та робочих місць, які скорочені в сільськогосподарському секторі.

Виявляється, що скорочення робочих місць у сільськогосподарському секторі досягає 40% від усіх робочих місць, які потрібно буде створити до 2050 р. Питання зайнятості, поділу праці та розподілу прибутків у контексті, коли потрібно скоротити викиди парникових газів і раціонально використовувати сировину, виникають саме зараз, а відповідь на них має головне значення для майбутнього. Потрібно зважати на інтереси «інтенсивних» сільськогосподарських виробничих систем, коли йдеться про робочі місця, а також про питання розподілу додаткового прибутку, отриманого завдяки заміні людської праці автоматизацією. Якщо ж від збільшення продуктивності через заміщення людської праці машинами виграють лише власники виробничих структур, набагато більша частина населення світу буде маргіналізована; диспаритет між працею та прибутком, наразі, стає все більшим джерелом дестабілізації у світі. Цей коротко описаний підхід не має сталого характеру щодо виробництва та споживання. Робочі місця в сільському господарстві, а отже і прихід туди молоді, виступає ключовим елементом для майбутнього.

Економічна ефективність малих структур. Чим менша площа, яку використовують дрібні сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу, тим економічно ефективнішими вони є.

В Україні сільські домогосподарства (на 40-43% площ) виробляють 43% валової сільськогосподарської продукції (41% рослинницької продукції та 54% продукції тваринництва). Цей показник буде ще більшим щодо доданої вартості, оскільки зазначені дрібні

структури використовують менше засобів виробництва, таких як добрива, пестициди, паливо тощо, порівняно з великими структурами. На даний час вони виробляють понад 90% картоплі, овочів та кавунів, 83% фруктів, ягід та винограду, 76% молока, 98% меду [1]. Дрібні сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу роблять значний внесок у забезпечення населення продовольством та сприяють зайнятості сільського населення, а отже й збереженню сільських територій. Багато досліджень доводять економічну ефективність виробничих мікроодиниць (сільських домогосподарств). В Україні, залежно від регіону, господарства з площею від 1 тис. га до 2,5 тис. га займають від 60 до 90% площ, створюючи при цьому 40% доданої вартості, тоді як дрібні господарства створюють більше половини доданої вартості на 8-30% сільськогосподарських площ [11]. Дрібні виробничі одиниці створюють більше робочих місць та доданої вартості на одиницю площі, ніж великі господарства.

Інші дослідження, що проводилися міжнародною асоціацією АГТЕР (AGTER) в Нікарагуа та Перу, дозволили порівняти ефективність великих господарств із найманими працівниками та з селянськими виробничими одиницями тих же регіонів. У долині річки Шіра, на півночі Перу, великі підприємства з площею 7 тис. га в середньому виробляють цукрову тростину та етанол. Чиста додана вартість на 1 га у цукровій агропромисловій галузі є такою ж, як і у дрібних виробників лимонів та становить половину від доданої вартості, що забезпечують виробники органічних бананів, які створили господарства в рамках аграрної реформи [8]. В Нікарагуа, на північному заході, в Шінандезі, великі підприємства - виробники тростинового цукру, в експлуатації яких знаходиться 27 тис. га і третина з них зростає, створюють втричі менше багатств на гектар, ніж малі виробники. Разом із тим у великих господарствах працює у 3 - 20 разів менше осіб на одиницю площі, ніж у селянських виробничих одиницях [9].

Розподіл доданої вартості у малих та великих виробничих одиницях. Іншим не менш важливим моментом виступає розподіл доданої вартості між працівниками сільського господарства, державою - громадами, власниками землі та власниками сільськогосподарських підприємств.

В Еквадорі, у господарствах з вирощування бананів із площами від 3-10 га, вся додана вартість повертається до селян - виробників, тоді як у великих структурах з площами від 80-250 га 45% доданої вартості отримують власники, які не працюють у господарстві [12].

В Україні, в агрохолдингах із площами від 5-30 тис. га, що вирощують зернові культури, 80% доданої вартості повертається до власників капіталу підприємств, орендарів землі, тоді як наймані працівники отримують менше ніж 10% та близько 8% віддають власникам землі, 1-2% спрямовується на сплату податків.

На півночі Перу 56% чистої доданої вартості, отриманої цукровими підприємствами, повертається до власників капіталу підприємств. І лише 3% отримують робітники, а 45% вилучаються у вигляді податків. У регіоні Шінандега, в Нікарагуа, 58% чистої доданої вартості розподіляється між акціонерами, 28% повертається робітникам, а 13% вилучаються у формі податків.

В умовах швидкого розвитку великих сільськогосподарських підприємств значна частина доданої вартості, створеної сільським господарством, виводиться з сільської місцевості, щоб бути розподіленою між акціонерами, які не беруть участі у роботі підприємства та є все більше віддаленими від місця виробництва.

Різні земельні ринки. Крім дарування та надання у спадок в країнах, де існує система власності, доступ до прав користування землею надається на земельних ринках. Через доступ до цих ринків фізична чи юридична особа може створити сільськогосподарську виробничу одиницю або збільшити існуючу.

Земельний ринок, про який часто йдеться, є ринком земель. Купівля вільних земель дає можливість створити своє господарство або збільшити існуюче. Купівля прав оренди також може дати можливість створити господарство або збільшити орендну плату після закінчення терміну попередньої оренди, в рамках законодавства. Ринок орендованих земель є також ринком інвесторів, орендодавців, які хочуть отримати користь з майна, що орендується у вигляді орендної плати за землю, а не з прибутку від сільськогосподарської діяльності.

Ринок земель не вважається єдиним земельним ринком, що забезпечує доступ до

прав на користування сільськогосподарськими землями. Ринок прав оренди (або надання в користування за плату) також виявляється земельним ринком, що дає можливість створити господарство чи розширити його. Власник намагається здати ділянку в оренду за найприйнятніших умов тому, хто такі запропонує, зокрема стосовно орендної плати. У ситуаціях, де орендна плата встановлена регламентом, та у ситуаціях, де передача зобов'язань щодо орендної плати обговорюється між виробником, що залишає господарство, та його наступником, доступ до оренди може здійснюватися за вступну плату; доступ до оренди оплачується. Іншим ринком, подібним до ринку оренди, є концесія, запроваджена в деяких державах, зокрема в африканських, на землях, які теоретично не зайняті. Ринок часток капіталу компаній, юридичних осіб, які мають права на експлуатацію земель як власник, орендар чи бенефіціар концесії, виступає також земельним ринком, що дає доступ до прав користування землею. Наразі цей ринок розширюється в усьому світі. Він дозволяє інвесторам сільськогосподарських виробничих одиниць зменшити задіяний капітал, оскільки часто таким чином вони уникають фінансування всього або великої частини земельного капіталу (вартості землі, що використовується), щоб контролювати розподіл доданої вартості від сільськогосподарського виробництва та збільшити відсоток рентабельності інвестованого капіталу.

Динаміка земельних ринків: вибір відповідно до ціни. Через відсутність регулювання, трансакції на різних земельних ринках здійснюються все за вищої ціни. Продавці намагаються отримати найкращу ціну за право користування, яким вони поступаються остаточно або тимчасово. Але сільськогосподарські площі обмежені, а земельні ринки є ринками виключення. Отримує землю той, хто пропонує найвищу ціну; він отримує права на користування землею, позбавляючи іншу особу доступу до цих прав. Це правило може змінюватися, якщо йдеться про сімейні стосунки, сусідство, відносини в певних соціальних групах, які можуть впливати на вибір бенефіціара продажу; в таких ситуаціях бенефіціар може погодитися на нижчу ціну, сподіваючись, що його кінцевим контрагентом буде людина з найближчого оточення. Однак базовим принципом залишається вибір залежно від ціни.

Виявляється, що земельні ринки знаходяться в основі концентрації сільськогосподарських земель в руках обмеженого кола все більших сільськогосподарських виробничих одиниць, і таким чином вони стають механізмом виключення та маргіналізації найбільш економічно та фінансово вразливих операторів.

В Україні, за відсутності ринку землі, ринок оренди та ринок часток капіталу дуже активні. За рекордний термін, протягом 20-30 років, у країні відбулася дуже значна концентрація земель. Нерівний розподіл земель досягає свого піку. З цієї точки зору Україна вже може не заздрити Бразилії. Зняття мораторію на продаж землі не уповільнить феномен концентрації площ. Питання полягає не у закінченні мораторію, а в закінченні концентрації земель.

Земельні ринки та еволюція сільськогосподарських виробничих структур: французький приклад. На прикладі Франції можна розглянути важливість ринку земель, вілних чи тих, що перебувають в оренді, ринку часток капіталу підприємств, що використовують землі для виробництва, а також отримання землі для розширення (чи створення) виробничих одиниць, на прикладі цифр, які надає FNSAFER (Національна федерація компаній землевпорядкування та облаштування сільських територій).

Крім передачі землі у спадок чи в дарунок, крім ринку оренди, 463 тис. га (тобто 1,7% від сільськогосподарських площ) були придбані для розширення чи створення господарств протягом одного року. Сільськогосподарські виробники, як юридичні, так і фізичні особи, придбали 130 тис. га. Самі власники капіталу придбали 71 тис. га, щоб здавати їх в оренду виробничим одиницям (вони є орендодавцями, що купують землю, щоб здавати її в оренду і отримувати орендну плату). Сільськогосподарські виробники та несільськогосподарські виробники придбали частки капіталу сільськогосподарських компаній на суму, як мінімум, 800 млн євро (зважаючи на спосіб збору інформації, можна стверджувати, що ця цифра занижена), загальною площею приблизно 262 тис. га. Такий ринок практично не регулюється. Він є способом отримати у власність не просто землі, а землі, що належать сільськогосподарському підприємству, щоб отримувати з неї прибуток, частину доданої вартості без участі в роботі. Варто зазначити, і це важ-

ливо, що маючи однаковий фінансовий капітал, той, хто купує частку капіталу, отримує контроль над більшою площею, ніж той, хто безпосередньо купує землю. Маючи однаковий капітал, можна отримати контроль над

використанням площі в 4 рази більшої в результаті купівлі частки капіталу підприємства, ніж при купівлі безпосередньо землі (табл. 2).

2. Перевага в доступі до площ, яку забезпечує купівля частки капіталу підприємства

Ринки, що дають можливість розширити чи створити господарства (2016 р.)	Площа земель на ринку	Вартість ринку
Разом	> 463 000 га	> 4,0 мільярда євро
а) купівля земель сільськогосподарськими виробниками	130 000 га	1,9 мільярда євро
б) купівля вільних земель власниками капіталу	71 000 га	1,3 мільярда євро
в) купівля часток капіталу сільськогосподарських компаній	>262 000 га	> 0,8 мільярда євро
Ринки, які дають можливість консолідувати земельний капітал господарств	> 174 000 га	> 1,5 мільярда євро
г) купівля земель фермерами на місці	126 000 га	0,8 мільярда євро
д) купівля орендарями орендованих земель	35 000 га	0,6 мільярда євро

Джерело: FNSAFER [16].

У другій частині таблиці показані потоки на ринку землі, що відповідають консолідації земельного капіталу виробничих одиниць. У результаті цих трансакцій змінюються власники землі, але не змінюються площі виробничих одиниць. Фермери на місцях, фізичні чи юридичні особи купують землю, яку вони орендують (126 тис. га), таким чином, вони збільшують земельне забезпечення виробничих одиниць, щоб після завершення терміну оренди орендодавця не міг пред'явити своє право власності. Ринок консолідації також включає уступку орендованих земель між орендодавцями (35 тис. га) та уступку часток капіталу підприємств, що володіють землею (об'єднання власників сільськогосподарських земель чи компаній з нерухомості) та тих, які здають в оренду виробничим одиницям. Такий обмін власністю між орендодавцями не змінює площі виробничих одиниць. Ці два останні земельні ринки другого порядку не дають можливості фермерам купити землі, які вони використовують. Отримання орендної плати разом із податковими пільгами є основною метою таких трансакцій. З різних міркувань (фінансових, податкових, соціальних), щоб полегшити створення господарства для своїх дітей, братів, сестер, самі сільськогосподарські виробники та члени їхніх сімей можуть бути власниками часток капіталу компаній, що володіють землею.

Таким чином, земельні ринки мають різну природу, вони тісно пов'язані один з одним з метою збільшення, створення або отримання

у власність виробничих одиниць, чи просто для консолідації існуючих одиниць із витратами або без для сільськогосподарських виробників. Виявляється, що великі сільськогосподарські виробничі одиниці віддають перевагу розширенню шляхом придбання часток капіталу існуючих компаній, навіть ціною зміни статуту, та шляхом доступу до ринку прав оренди. Чим більше господарство, тим більша у нього частина землі в оренді. Така тенденція притаманна Франції та більшості європейських країн [15].

Протягом останніх двадцяти років у Франції, Європі та країнах третього світу спостерігається надходження нових операторів на ринках сільськогосподарських земель. Особливо цей процес посилюється у 2007-2008 рр. Нові оператори намагаються передусім збільшити повернення своїх інвестицій (така тенденція стає притаманною і сільськогосподарським виробникам на місцях, які розширюють власне виробництво).

Можна припустити, що в Україні скасування мораторію на продаж землі зумовить появу насамперед ринку земель, що перебувають в оренді, і стане ринком консолідації виробничих одиниць на місцях (великі господарства будуть його першими бенефіціарами).

Еволюція виробничих структур у Франції, яка здійснюється, з одного боку, через дарування землі та її успадкування, а з іншого – через земельні ринки, може проілюструвати деякі значні тенденції, що мають місце у багатьох країнах, навіть якщо вони не проявляються з однаковою інтенсивністю (табл. 3).

3. Еволюція часток сільськогосподарської площі відповідно до статуту господарств

Показник	2000	2010	2013
Індивідуальні господарства	57,9 %	42,0 %	37,7 %
GAEC - об'єднання господарств (фактично компанії)	18,5 %	20,5 %	21,0 %
EARL (господарства з обмеженою відповідальністю) одноосібні	9,5 %	14,3 %	15,3 %
EARL з кількома компаньйонами	7,7 %	12,7 %	14,8 %
Інші : SCEA (цивільні с.-г. компанії) та SA-SARL (акціонерні товариства)	6,5 %	10,5 %	11,3 %
РАЗОМ	100%	100%	100%

Джерело : Terres d'Europe-SCAFR d'après SSP [7, 10].

Наведена таблиця показує різні сімейні та селянські виробничі одиниці, де сільськогосподарські виробники виступають власниками капіталу і здійснюють більшу частину (85%) сільськогосподарських робіт (йдеться про «індивідуальні господарства» та GAEC (об'єднання господарств)). Останні є об'єднанням індивідуальних господарств з лімітом максимум 10 учасників, всі з яких повинні брати участь у сільськогосподарських роботах. Логіка цих господарств полягає в отримання максимального прибутку з господарства, а не в збільшенні рентабельності їх капіталу, задіяного у виробництві. Іншою метою сімейних та селянських господарств є їх оновлення, перехід виробничих одиниць від одного покоління до іншого з більш чи менш надійними перспективами довготривалої підтримки родючості їхніх земель. У цих структурах частина доданої вартості, яка не йде ні землевласнику, ні державі, розподіляється між виробниками, власниками або співвласниками виробничої одиниці, та інвестується у виробництво. Одноосібні EARL (господарства з обмеженою відповідальністю) можуть також належати до цієї першої групи, навіть якщо витрати на зарплату найманим працівникам тут вищі, ніж у сімейних господарств та GAEC. Разом ці господарства займали 86% сільськогосподарських площ Франції у 2000 р., через тринадцять років - уже 74% [22].

На відміну від них, у інших виробничих структурах частина прибутків отримується особами, які не беруть участі в сільськогосподарських роботах. Така ситуація має місце в EARL із багатьма компаньйонами, які об'єднують максимально 10 фізичних осіб, що повинні мати, як мінімум, половину акціонерного капіталу. За 13 років ці господарства подвоїли свої сільськогосподарські площі, щоб досягти практично цифри 15% сільськогосподарських площ всієї Франції у

2013 р. SCEA, цивільні сільськогосподарські компанії, SA та SARL (акціонерні компанії та акціонерні компанії з обмеженою відповідальністю) можуть бути як фізичними, так і юридичними особами, що беруть участь у роботі, так і особами, що не беруть участь у роботі виробничої одиниці. У цих компаніях прибуток отримується акціонерами виробничої одиниці. Згадані компанії також майже подвоїли свої площі за 13 років, щоб досягти 3,1 млн га. Виявляється, що в таких компаніях активно використовується робота найманих працівників.

Одна фізична чи юридична особа може мати частки капіталу в різних сільськогосподарських компаніях, які є адміністративними одиницями, об'єднаними спільним управлінням. Оскільки адміністративні одиниці єдині, хто відомий органам влади, кількість підрозділів управління перебільшена, а концентрація земель недооцінена. Така ситуація спостерігається у Франції, як і в решті країн Європи. Наприклад, за декларацією компанії Spearhead International, вона експлуатує 88 тис. га землі у п'яти європейських країнах (Великобританія, Польща, Чеська Республіка, Словаччина, Румунія) та має 27 виробничих об'єктів. У статистиці Європейського Союзу ця компанія з'являється не раз, а мінімум 5 разів, а можливо 27 разів. Отже, концентрація земель більша, ніж це показує статистика.

Навіть якщо французький приклад і не відображає всіх феноменів концентрації земель, що мають місце у світі, він дає можливість простежити основні тенденції:

- скорочення сімейного та селянського сільського господарства, коли виробники є одночасно власниками капіталу виробничої одиниці (не будучи обов'язково власниками землі) та виконують більшу частину робіт у господарстві. Виробники намагаються збільшити прибутки, які вони отримують від

роботи протягом одного агротехнічного циклу, виключаючи пікові моменти. Вони намагаються отримати більшу додану вартість на площу виробничої одиниці; у перспективі оновлення виробничої одиниці, вони намагаються підтримувати родючість землі, навіть якщо їм складно досягти цієї цілі. Такий вид сільського господарства часто відіграє значну роль у постачанні продукції на місцеві ринки та виявляється здатним постачати на національні й міжнародні ринки. Сімейне сільське господарство виконує соціальну роль, яка може бути важливою за відсутності інших систем соціального захисту;

- розвиток капіталістичного сільського господарства з використанням найманої робочої сили, де власники капіталу намагаються максимізувати відсоток рентабельності своїх інвестицій. Цей розвиток має місце за ініціативи виробників на місцях або нових фінансових учасників. Власники капіталу намагаються отримати більшу частину від доданої вартості (вони намагаються збільшити свої виробничі одиниці не для того, щоб збільшити додану вартість, а з метою збільшити рентабельність їх капіталу). Таким чином, протягом останніх десятиліть у Франції, через орієнтацію інвесторів, виробничі системи з вирощування зернових культур та системи з розведення м'ясної худоби, що створюють найнижчу додану вартість та найменше робочих місць на одиницю площі, становлять найбільшу частку в сільському господарстві за рахунок систем з виробництва овочевих культур, садівництва, виноградарства, молочного скотарства, які створюють більше багатства та забезпечують більше робочих місць на гектар [20].

Однією з основних турбот інвесторів є зменшення фінансових вкладень для отримання доступу до прав користування землею. Інвестори віддаватимуть перевагу оренді землі в таких країнах, як Україна. Вони намагатимуться замінити людську працю машинами, автоматами, роботами. Найманими працівники матимуть ненадійний статус (контракт із визначеним терміном закінчення, сезонний контракт) та/або це будуть надавачі послуг у вигляді виконання сільськогосподарських робіт. Їхні ділянки ставатимуть все більшими, на них буде практикуватися монокультура, використовуватиметься техніка все більш потужна, швидка, велика. Вони будуть значною мірою використовувати стандартизовані генетичні ресурси

(рослинні й тваринні), контролюючи частину їх біологічного циклу з широким використанням ввідних ресурсів (інсектицидів, гербіцидів, гормонів) та добрив синтетичного (азот) чи мінерального (фосфати, калій) походження, спрощуючи технічний шлях, змінюючи умови середовища. За деяких умов великі компанії можуть виступати за діяльність з дотриманням критеріїв органічного виробництва. Ці великі підприємства спеціалізуються на постачанні сільськогосподарської сировини на світові ринки.

Концентрація земель, яка здійснюється через діяльність комбінованих земельних ринків, мало або зовсім не регульованих, означає скорочення селянського сільськогосподарського виробництва. Це призводить до зменшення числа виробничих одиниць, а отже, і підприємств (у такому випадку ринок землі є ринком, який не сприяє збільшенню кількості підприємств, а навпаки, їх скороченню). Великі виробничі одиниці намагаються придбати землі, які легко обробляються механічним шляхом, мають достатнє забезпечення водою, на яких легко встановити зрошувальні системи та які розташовані близько до транспортної інфраструктури. Натомість сімейне сільськогосподарське виробництво часто розташоване на землях із низькою продуктивною цінністю, у менш доступних місцях та з більш нерівним рельєфом.

Земля - спільне благо, яке потрібно берегти та використовувати спільно. Важливо нагадати, що життя людей прямо залежить від фотосинтезу, та особливо, від наземних рослинних зон, що живляться сонячною енергією. Дійсно, 97% калорій та 93% протеїнів, що споживаються людиною, одержуються прямо чи опосередковано шляхом фотосинтезу рослин. Решта отримується від фотосинтезу фітопланктону, що слугує основою морського харчового ланцюга.

Рослинні зони виконують численні екосистемні функції, головною з яких є накопичення вуглецю. Сільськогосподарський чи лісовий ґрунт містить десятки тонн вуглецю на гектар, у світовому масштабі ґрунти накопичили близько 1,5 гігатон вуглецю (не рахуючи зон вічної мерзлоти). Рослини, головним чином дерева, накопичують 600 гігатон вуглецю, ці накопичення значні, зважаючи на 800 гігатон вуглецю в атмосфері, частина з яких надлишкова. Ця функція з утримання вуглецю є головною в боротьбі з

кліматичними змінами і навіть вона сама перебуває під загрозою у зв'язку з підвищенням температури, яке прискорює процеси мінералізації органічної речовини. Ці наземні рослинні зони слугують також життєвим середовищем для біорізноманіття, яке необхідне для запилення (це стосується 80% рослин, що вирощуються для забезпечення 35% продовольчого виробництва), для підтримки рівноваги між «додатковими засобами для отримання врожаю» та шкідниками. Наземні рослинні зони, включаючи ґрунти, здійснюють також накопичення води та мінеральних елементів (фосфатів, калію та мікроелементів), необхідних для живлення рослин та їх росту.

Такі екосистемні функції наземних рослинних зон взаємозалежні. Вони складають систему. Виробництво біомаси буде багатшим, якщо більшими будуть запаси органічної речовини, вуглецю, мінеральних елементів, якщо ґрунти зможуть накопичувати воду та віддавати її рослинам за найсприятливіших умов, якщо будуть запилювачі, тощо. Деградація однієї з цих функцій несе шкідливі наслідки для всього виробництва біомаси.

Таким чином, сільськогосподарські площі не можуть розглядатися лише як засіб для виробництва. Цей момент стає ключовим для самого продовольчого виробництва. Продовольче виробництво вимагає нещадної боротьби як проти глобального потепління, так і проти руйнування біорізноманіття. Сільськогосподарські виробники повинні зважати на цю реальність, як, врешті, й інші зацікавлені сторони, особливо ті, чия діяльність пов'язана з викидами парникових газів.

Зважаючи на те, що кожна людина повинна мати доступ до продовольства, а отже до блага, яке надають нам наземні рослинні зони, і особливо там, де доступ до продовольства має характер суперництва (те, що споживається одними, стає недоступним для інших), ці зони складають спільне благо (відповідно до робіт Самуельсона), яке необхідно берегти для людського життя як у кількісному, так і в якісному сенсі.

Сільськогосподарське виробництво є компетенцією не лише сільськогосподарських виробників. Від початку виникнення сільськогосподарського виробництва підтримка родючості землі була головним завданням. Це завдання нагадує нам про фактори, які обмежують родючість. Вона обме-

жена мінералами, які отримує рослина (азот, фосфати, калій та інші мікроелементи), та занадто низькими температурами (мороз), а також занадто високими температурами (у випадку спеки, навіть за наявності води, рослини припиняють свій розвиток), відсутністю повітря у випадку повені, посухами, засоленням та окисленням ґрунтів, різними видами забруднення, збіднінням біорізноманіття тощо [19].

Кліматичні зміни, внаслідок яких відбуваються більш значні повені, довші періоди посухи та спеки, сильніші бурі, ведуть до зменшення виробництва біомаси у світі (див. ONERC-figure RID.7 витяг з резюме спеціально для відповідальних осіб, том 2, звіт 5 про оцінку GIEC-2014). Такі зміни викликані викидами парникових газів через людську діяльність. Це означає, що кожен, хто продукує різною мірою парникові гази, причетні до виробництва (теперішнього та майбутнього) біомаси. Однак не лише сільськогосподарські виробники відповідальні за рівень (теперішній та майбутній) сільськогосподарського виробництва. Ефективна боротьба з кліматичними змінами виступає головним завданням для забезпечення продовольчого балансу в майбутньому; це - абсолютно невідкладна справа і стосується вона всіх і кожного.

Разом із тим існує й інше важливе питання, яке потрібно розглянути: сьогодні сільське господарство не є сталим; значна частина продукції виробляється з використанням невідновлюваних ресурсів (синтетичний азот, фосфати та калій мінерального походження, підземні води). Отже, в перспективі розвитку сталого сільського господарства потрібно намагатися запроваджувати системи повторного використання мінеральних елементів, необхідних для рослини; в тому сенсі, що ті мінеральні елементи, які забираються з ділянки під час збору врожаю, повинні туди повертатися, щоб підтримувати родючість землі. Це виражається у повторному використанні органічної речовини. Недостатньо використовувати лише екскременти тварин (гній та інше). Тобто потрібна довготривала робота, проте вона необхідна. Крім цього переробка мінеральних елементів передбачає активну участь споживачів, що ще раз доводить - продовольче виробництво залежить не лише від сільськогосподарських виробників.

Стале сільськогосподарське виробництво передбачає припинення кліматичних змін, припинення руйнування біорізноманіття, повторне використання мінеральних елементів, що забираються з землі під час збору врожаю. Таким чином, досягнення сталої продовольчої системи стосується всього суспільства.

Управління Спільним благом. Природні, сільськогосподарські та лісові зони є Спільним благом. Тому поводитися з ними необхідно відповідним чином та управляти ними в інтересах всіх і кожного. Як виявилось, ринок землі не дає змоги забезпечити найприйнятніше призначення земель в інтересах всього суспільства. Звідси повинні бути запроваджені нові механізми призначення земель.

Ostrom Elinor (1990) [24] запропонував кілька рекомендацій для належного управління Загальним благом, відносно обмеженими природними ресурсами: ідентифікація правовласників та загальних ресурсів; точне визначення правил доступу до ресурсів; відповідність між правилами використання ресурсу та його відновленням; створення інструментів колективного вибору (причетні особи повинні брати участь у здійсненні вибору способів управління, у їх зміні); запровадження інструментів для нагляду, санкцій різного ступеня, механізмів вирішення конфліктів; мінімальне визнання організаційних прав органами державної влади; організаційна свобода право власників; спільне управління ресурсами, встановлене на різних територіальних рівнях.

Сьогодні для того, щоб дійсно зосередитися на важливих екологічних та соціальних викликах, уникнути знищення природних, сільськогосподарських та лісових зон, як Спільного блага людства, потрібно організувати роботу з вирішення цих проблем на всіх рівнях, від місцевого до глобального. Засоби управління цими «природними» ресурсами повинні бути запроваджені у масштабі сім'ї, громади, місцевої адміністративної одиниці, нації, регіону, світу.

Ідентифікація правовласників та спільного блага (спільний ресурс). Відповідно до статті 25 Загальної декларації прав людини від 1948 р. кожна людина має право на загальне благо, тобто на наземні рослинні зони (природні, сільськогосподарські та лісові зони).

Серед населення, особи, які мають права на використання природних, сільськогосподарських та лісових зон, яким суспільство фактично довірило часткове використання цих зон, повинні бути належним чином ідентифіковані. В усьому світі були запроваджені кадастри, що дають можливість знати, хто є власниками землі. Проте вони не надають інформації про користувача як власника чи орендаря (з різними способами користування землею). В Європейському Союзі були запроваджені спеціальні картки сільськогосподарських виробників. Вони використовуються при призначенні для них дотацій. Якщо юридична особа є власником виробничої одиниці, бенефіціаром прав на сільськогосподарське використання землі, органи влади можуть і не знати фізичних осіб, які володіють частками капіталу цієї виробничої одиниці. В рамках боротьби з корупцією Європейський Парламент та Рада Європи прийняли директиву 2015/849 [14], яка дає можливість точно знати, де фізичні особи є дійсними бенефіціарами юридичних осіб. Отже, з 2018 р. країни-члени ЄС повинні мати картку з іменами фізичних осіб, дійсних бенефіціарів компаній. Цей механізм можна було б взяти за основу, щоб мати «кадастр сільськогосподарських виробників». Такий кадастр дасть змогу визначити власність фізичних осіб, яка складається з виробничих одиниць у різних частинах країн - членів Європейського Союзу. Подібна прозорість щодо придбань виступає однією з умов належного управління Спільним благом.

Точне визначення правил доступу до ресурсів. Різні земельні ринки не забезпечують найповнішого призначення ресурсів по відношенню до загальних інтересів, тому важливо їх регулювати. Відповідно до загальних інтересів критерієм для надання прав на користування сільськогосподарськими землями не може бути найоптимальніша запропонована ціна, це повинен бути проєкт кандидата на отримання цього права, що має бути націлений на розвиток виробничих систем з отриманням доданої вартості, створення робочих місць та надання можливості підтримувати, навіть поліпшувати, функціональність екосистеми (збільшення запасів вуглецю, організоване повторне використання органічної речовини, збереження біорізноманіття).

У реальності створення регулюючих обмежень для земельних ринків - це тривала

робота, яка проводиться у багатьох країнах світу. Умови оренди земель були регламентовані в Англії в XIX та XX століттях. Німеччина ввела систему дозволів на продаж сільськогосподарських земель у 1919 р., а дозволів на оренду земель - у 1925 р. Франція створила статут оренди в 1946 р. та запровадила політику структур, створивши механізми регулювання ринку оренди та продажу землі в 1960-му та 1962 р. Усі європейські країни мають специфічні правила, які в різних формах регулюють передачу прав на користування сільськогосподарськими землями.

Європейська Комісія опублікувала комюніке, яке інтерпретує європейське право щодо придбання сільськогосподарських земель [13]. Комісія визнає, що регулювання земельних відносин дає можливість досягнути цілей Європейського Союзу щодо законних загальних інтересів. Вони стосуються продовольчої безпеки, робочих місць, довкілля, якості ґрунтів, сільського розвитку, підтримки життєздатного сільського господарства, підтримки сільського населення в боротьбі проти концентрації земель, спекуляцій в земельній сфері, фрагментації земель. Комісія визнає важливість застосування двох інструментів для регулювання:

- адміністративні дозволи чи відмови щодо здійснення трансакцій;
- переважне право купівлі для органів влади або спеціальних організацій, для орендаторів або власників сусідніх ділянок до тих, що продаються.

З огляду на європейські політичні цілі регулювання земельних ринків цілком важливе. Зростання кількості організаційно-економічних форм у сільському господарстві повинно було б привести до адаптації способів регулювання (які були визначені ще в той період, коли їх число було незначним), щоб контролювати концентрацію земель, надаючи дозвіл або забороняючи реалізацію проєктів з уступки часток капіталу підприємств, які мають права на користування сільськогосподарськими землями. До цього потрібно додати прозорість та регулювання ринків відповідно до об'єктивних критеріїв.

Виникає питання щодо розміру та щодо того, хто дозволяє чи забороняє реалізацію проєктів з уступки прав на користування землею. Багато компаній в усьому світі запро-

вадили систему надання та розподілу прав користування землею.

Починаючи з 1960-го та 1962 р., під егідою держави, комісії департаментів надають свою думку щодо операцій з оренди чи продажу. Одна з цих комісій є державною, інша комісія очолюється SAFER, організацією з землепорядкування та облаштування сільських територій, яка також контролюється державою. Їхня думка має консультативний характер, але значно впливає на рішення державних органів та Адміністративної ради і, відповідно, держава має право вето. Такі думки формуються в результаті консультацій з місцевими органами (громадами, кантонами тощо). Склад згаданих консультативних інстанцій змінився з моменту їх виникнення. Спочатку вони складалися, головним чином та у своїй більшості, з представників сільськогосподарських профспілок. Сьогодні всі репрезентативні сільськогосподарські організації збираються разом. Із часом та з того моменту, коли місцеві депутати, представники екологічних організацій та інші дійові особи в сільському середовищі зацікавилися еволюцією професій, способами управління сільськими територіями, вони приєдналися до консультативної інстанції, щоб брати участь у генеруванні думок. До цієї комісії також можуть входити й інші партнери, як, наприклад, асоціація споживачів. Врешті-решт, держава приймає рішення щодо надання землі. Ці думки та рішення формуються і приймаються в рамках департаментальної схеми структур, а тепер у рамках ще й регіональної схеми, яка у свою чергу дотримується національної. Національні рамки розроблено відповідно до правил Європейського Союзу. Особи, стосовно яких приймається рішення, яким відмовлено, можуть подати апеляцію, оскільки передбачено існування інстанцій оскарження.

Потрібно пам'ятати, що з моменту повідомлення про проєкт уступки землі до підписання контракту про трансакцію, прозорість конкурентної боротьби, рекламування пропозиції земельної ділянки, об'єктивність надання згоди чи відмови повинні бути забезпечені на основі попередньо встановлених критеріїв, а також забезпечується дотримання процедур, відсутність корупції у кожному локальному контексті тощо.

Відповідність між правилами користування ресурсами та їх відновленням. Відно-

влення ресурсів та підтримка родючості природних, сільськогосподарських та лісових зон передбачають дотримання умов користування, які повинні бути запроваджені. Екологічні проблеми, пов'язані зі збереженням водних ресурсів, біорізноманіття, боротьбою з кліматичними змінами (збільшенням частки органічної речовини в ґрунтах та збільшенням рослинності), поліпшенням якості ґрунтів (боротьбою проти засолення, забруднення, ущільнення, ерозії) повинні братися до уваги виробничими одиницями.

Запровадження належних правил використання ресурсів повинні бути сумісними зі справедливою оплатою праці сільськогосподарських виробників. Наразі ця оплата здійснюється за рахунок отримання виручки від проданої продукції та, в певних випадках, за рахунок дотацій, часто пов'язаних з капіталом. Щоб належні правила користування були можливими та прийнятними, ефективна робота виробників, націлена на підтримку та поліпшення родючості, повинна оплачуватися. Варто призначити певну винагороду для екологічних служб, тобто оплату їх роботи; не йдеться про виплати грошей особам, землі яких багаті на органічну речовину, а йдеться про те, щоб оплачувати роботу осіб, які підтримують чи збільшують частку органічної речовини в ґрунті; що відповідає загальному інтересу.

Оскільки відновлення ресурсів, родючості природних, сільськогосподарських та лісових зон залежать також і від несільськогосподарських виробників, останні повинні, зі свого боку, спостерігати за дотриманням правил виробництва та споживання сумісних з підтримкою якості екосистемних функцій природних, сільськогосподарських та лісо-

вих зон. Заходи, які потрібно здійснити для зменшення викидів парникових газів, зупинення руйнування біорізноманіття, повторного використання органічної речовини, входять до дій, направлених на створення світової продовольчої системи.

Висновки. Земельні ринки не в змозі забезпечити найприйнятніше використання «землі», зважаючи на загальний інтерес, тому вони повинні бути регульовані.

Потрібно сприяти сімейному чи селянському сільському господарству, де власники інвестованого капіталу беруть участь у сільськогосподарській діяльності, індивідуально чи працюючи на підприємстві, підтримуючи та поліпшуючи сільськогосподарську екосистему. Це передбачає способи оплати праці у сільському господарстві з урахуванням роботи, націленої на підтримку чи підвищення родючості ґрунтів, коли продаж сільськогосподарської продукції не дає змоги оплатити цю роботу. Оскільки нерегульовані земельні ринки не дають змоги забезпечити найповніше призначення «земельних» ресурсів, зважаючи на загальний інтерес, рекомендується створити інстанції регулювання земельних ринків, щоб перерозподіляти землі до осіб, які задіяні в системах сільськогосподарського виробництва і діють в загальних інтересах з економічної, соціальної та екологічної точок зору.

Щоб повернути землі до сільськогосподарських виробників, які створюють багатства, робочі місця та поліпшують функції екосистеми природних, сільськогосподарських та лісових зон, автор виступає за жорстке регулювання земельних ринків державами, місцевими громадами, споживачами та самими виробниками.

Список бібліографічних посилань

1. Левек Р., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 50-12.
2. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві: аналітичний огляд. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
3. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні підходи до вдосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 22-28.
4. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринку земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
5. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5-11.
6. Юрченко І. В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 96-105.

References

1. Levesque, R., Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). Modeli rehuliuвання rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Models for regulating the market turnover of agricultural land in the European Union]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-12 [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi: analitichnyi ohliad* [Transformation of Land Relations in Agriculture: An Analytical Review]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
3. Mesel-Veselyak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2016). Novi metodychni pidkhody do vdoskonalennia normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [New methodical approaches to improving the normative monetary valuation of agricultural lands]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 22-28 [In Ukrainian].
4. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynku zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of the land relations market]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].

7. AGTER Terres d'Europe-SCAFR, Etude comparative des politiques foncières européennes (Allemagne, Angleterre, Espagne, Italie, Pologne, avec Agter et AgroParisTech) commanditée par le MAAP - Service de la statistique et de la prospective, 2010.

8. Averill R. Comparaison de l'efficacité économique des grandes exploitations de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Piura (Pérou) et impacts différenciés de la gestion de l'eau d'irrigation. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). 2014. URL : http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-503.html.

9. Camille J. Comparaison de l'efficacité économique d'une grande exploitation de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Chinandega (Nicaragua). Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). 2014. URL : http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-502.html.

10. Clersé, Terre d'Europe-SCAFR, Terre de Liens Nord-Pas-de-Calais (Ministère français de l'Agriculture) Le renouvellement des générations en zone de fermage majoritaire, 2016.

11. Cochet H. Le lopin : résidu moribond du passé ou voie d'avenir ? L'agriculture des villageois en Ukraine. 2014. P. 24.

12. Cochet H., Jaubertie C., Pardon L., Levesque R. Ukraine : une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles (Notes et études socio-économiques n° 34 - Décembre 2010 du Ministère de l'Agriculture), 2010.

13. Communication interprétative de la Commission sur l'acquisition de terres agricoles et le droit de l'Union européenne. Journal officiel de l'Union européenne. 2017. URL : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018(01)).

14. Directive (UE) 2015/849 du Parlement Européen et du Conseil [Електронний ресурс] // Journal officiel de l'Union européenne. 2015. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1538559144127&uri=CELEX:32015L0849>.

15. Du rapport AEIAR «Politique, régulation et instruments fonciers, évolution des structures agricoles en Europe», 2014. P. 10, 11.

16. FNSAFER Travail exploratoire sur les grandes unités de production agricole en Haute-Normandie avec la Safer Haute Normandie, 2016.

17. Khodakivska O., Levesque R., Mohylnyi O. The Modern State Agricultural Policy of Ukrainian: problems of countries with transition economy. *Viešoji politika ir administravimas*. 2018, T. 17, Nr. 4. P. 526-538.

18. Lattre-Gasquet (de) M., Catherine D., Jacques M. et Piet Sur la base de la base de données FAOSTAT. In *Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles ? 2015*. P. 12.

19. Levesque R. La question foncière renouvelée : pour une alimentation durable de l'humanité et une souveraineté alimentaire de l'Europe in *Cahier DEMETER* n°15. 2014.

20. Levesque R. Les acquisitions chinoises dans le Berry, un cas européen in *La Revue Foncière* (mai), 2016.

21. Levesque R., Benkahla A. Hétérogénéité et différenciation des unités de production agricole européennes : illustrations des situations anglaise, allemande et française Note de synthèse # 26 du Comité Technique Foncier et Développement. Fonds documentaire dynamique sur lagouvernance des ressources naturelles de la planète. 2018. URL : https://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-772.html.

22. Levesque R., Liorit D., Pathier G., Les marchés fonciers ruraux régionaux entre dynamiques des exploitations agricoles et logiques urbaines (*Economie et statistique* n°444-445, IN-SEE), 2012.

23. Organisation des nations unies pour l'alimentation et l'agriculture. FAO. 2015. URL : <http://www.fao.org/3/a-i4040f.pdf>.

24. Ostrom E. Gouvernance des biens communs Pour une nouvelle approche des ressources naturelles. *PLANÈTE EN JEU*. 2010. Issue 1. P. 301.

5. Khodakivska, O.V. & Levesque, R. (2018). Zemelni vidnosyny: poshuk balansu interesiv mizh derzhavnym rehuliuvanniam ta neoliberalizmom [Land relations: the search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-11 [In Ukrainian].

6. Yurchenko, I.V. (2018). Rynkovyi obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v SShA [Agricultural land market turnover in the United States]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 96-105 [In Ukrainian].

7. *Etude comparative des politiques foncières européennes (Allemagne, Angleterre, Espagne, Italie, Pologne, avec Agter et AgroParisTech) commanditée par le MAAP*. (2010). Service de la statistique et de la prospective [In French].

8. Averill, R. (2014). *Comparaison de l'efficacité économique des grandes exploitations de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Piura (Pérou) et impacts différenciés de la gestion de l'eau d'irrigation*. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). Retrieved from: http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-503.html [In French].

9. Camille, J. (2014). *Comparaison de l'efficacité économique d'une grande exploitation de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Chinandega (Nicaragua)*. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). Retrieved from: http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-502.html [In French].

10. Clersé, Terre d'Europe-SCAFR, Terre de Liens Nord-Pas-de-Calais Le renouvellement des générations en zone de fermage majoritaire. (2016). *Ministère français de l'Agriculture* [In French].

11. Cochet, H. (2014). *Le lopin: résidu moribond du passé ou voie d'avenir? L'agriculture des villageois en Ukraine* [In French].

12. Cochet, H., Jaubertie, C., Pardon, L. & Levesque, R. (2010). Ukraine: une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles. *Notes et études socio-économiques n° 34 - Décembre 2010 du Ministère de l'Agriculture* [In French].

13. Communication interprétative de la Commission sur l'acquisition de terres agricoles et le droit de l'Union européenne. (2017). *Journal officiel de l'Union européenne*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018(01)) [In French].

14. Directive (UE) 2015/849 du Parlement Européen et du Conseil. *Journal officiel de l'Union européenne*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1538559144127&uri=CELEX:32015L0849> [In French].

15. Politique, régulation et instruments fonciers, évolution des structures agricoles en Europe. (2014). *Du rapport AEIAR*, pp. 10-11 [In French].

16. *Travail exploratoire sur les grandes unités de production agricole en Haute-Normandie avec la Safer Haute Normandie*. (2016). FNSAFER [In French].

17. Khodakivska, O., Levesque, R., & Mohylnyi, O. (2018). The modern state agricultural policy of Ukrainian: problems of countries with transition economy. *Viešoji politika ir administravimas*, T. 17, 4, pp. 526-538 [In English].

18. Lattre-Gasquet (de), M., Catherine, D., & Jacques, M. (2015) In *Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles? Piet Sur la base de la base de données FAOSTAT*, p. 12 [In French].

19. Levesque, R. (2014). La question foncière renouvelée: pour une alimentation durable de l'humanité et une souveraineté alimentaire de l'Europe in *Cahier. Demeter*, 15 [In French].

20. Levesque, R. (2016). Les acquisitions chinoises dans le Berry, un cas européen in *La Revue Foncière* (mai) [In French].

21. Levesque, R. & Benkahla, A. (2018). *Hétérogénéité et différenciation des unités de production agricole européennes : illustrations des situations anglaise, allemande et française Note de synthèse # 26 du Comité Technique Foncier et Développement*. Fonds documentaire dynamique sur lagouvernance des ressources naturelles de la planète. Retrieved from: https://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-772.html [In French].

25. Ricciardi V., Ramankutty N., Mehrabi Z. How much of the world's food do smallholders produce? *Global Food Security*. 2018. Vol. 17. P. 64-72.

26. Terres d'Europe, SCAFR, Besoin de portage du foncier par des capitaux extérieurs : Approche par enquête terrain et appariement du cadastre et du registre parcellaire graphique (RPG) in *Marché SSP n° SSP-2013-090*, Numéro de l'étude 13 17, article publié sur NESE n° 41, décembre 2016.

22. Levesque, R., Liorit, D., & Pathier, G. (2012). Les marchés fonciers ruraux régionaux entre dynamiques des exploitations agricoles et logiques urbaines. *Economie et statistique*, 444-445 [In French].

23. Organisation des nations unies pour l'alimentation et l'agriculture (2015). FAO. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/a-i4040f.pdf> [In French].

24. Ostrom, E. (2010). Gouvernance des biens communs Pour une nouvelle approche des ressources naturelles. *PLANÈTE EN JEU*, 1, p. 301 [In French].

25. Ricciardi, V., Ramankutty, N., & Mehrabi, Z. (2018). How much of the world's food do smallholders produce? *Global Food Security*, 17, pp. 64-72 [In English].

26. Besoin de portage du foncier par des capitaux extérieurs: Approche par enquête terrain et appariement du cadastre et du registre parcellaire graphique (RPG) in *Marché SSP n° SSP-2013-090*. (2016). *Terres d'Europe, SCAFR*, 13, 17 [In French].

Levesque R. Agricultural structures, sustainability of food systems and land markets regulation

The purpose of the article is to investigate different agricultural production structures, their evolution and the underlying logic. The article is also aimed at highlighting the consequences of functioning of land markets, as well as to highlight the factors limiting the effective development of crop production, taking into account environmental aspects. Additionally, among the goals of the article are the comparison of the performance of different production units and suggestion of ways to regulate land markets at different geographical scales with the involvement of all stakeholders.

Research methods. The research was carried out using common scientific approaches and methods, in particular the empirical method (for comprehensive assessment of the current state of agricultural structures, land markets); institutional analysis (for selecting effective mechanisms for regulating land markets); abstract and logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. It was determined the unconditional necessity of strict regulation of land markets by states, local communities, consumers and producers in order to redistribute the land for the benefit of individuals who are personally involved in the agricultural production system and to improve functioning of the ecosystem of natural, agricultural and forest areas.

Elements of scientific novelty. The purpose and specifics of the activities of large and small agricultural bodies were revealed in the article. The main trends of the world's land markets were determined. The advantages of family-type farms over large agricultural holdings in economic, social and environmental terms were outlined. The basic instruments of regulation of the land markets were offered.

Practical significance. Considering foreign experience, there were proposed effective mechanisms for regulating land markets with the aim of building sustainable, cost-effective and socially fair land use in the agricultural sector, which will ensure rural development and formation of efficient agriculture. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 26.

Keywords: land concentration; farmland markets; regulation of farmland markets; family farm; agroecology.

Levesque Robert - engineer, agricultural specialist of AgriPariTech (INAPG Division), President of the Association for the Improvement of Land, Water and Natural Resources Management (AGTER) (16, Claude Bernard st., Paris, France)
E-mail: robert.levesque@agter.org

Левек Р. Сельскохозяйственные структуры, устойчивость продовольственных систем и регулирование земельных рынков

Цель статьи - исследовать различные сельскохозяйственные производственные структуры, их эволюцию и логику, что находится в её основе. Показать последствия функционирования земельных рынков, а также осветить факторы, ограничивающие эффективное развитие растениеводства, с учетом экологических аспектов. Сравнить эффективность различных производственных единиц и предложить способы регулирования земельных рынков в различных географических масштабах с привлечением всех заинтересованных сторон.

Методика исследования. Исследование выполнено с применением общенаучных подходов и методов, в частности эмпирического метода (комплексная оценка современного состояния сельскохозяйственных структур, земельных рынков); институционального анализа (для выбора эффективных механизмов регулирования земельных рынков); абстрактно-логического (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Определена безусловная необходимость жесткого регулирования земельных рынков государством, местными общинами, потребителями и самими производителями с целью перераспределения земель в пользу лиц, которые лично задействованы в системе сельскохозяйственного производства, и для обеспечения улучшения функционирования экосистемы природных, сельскохозяйственных и лесных зон.

Элементы научной новизны. Раскрыты цели и специфика деятельности крупных и малых агроформирований. Определены основные тенденции земельных рынков мира. Выявлены преимущества фермерских хозяйств семейного типа по сравнению с крупными аграрными холдингами в экономическом, социальном и экологическом плане. Предложены основные инструменты регулирования земельных рынков.

Практическая значимость. Опираясь на зарубежный опыт, предложены действенные механизмы регулирования земельных рынков с целью построения устойчивого, экономически эффективного и социально-справедливого землепользования в аграрной сфере, что обеспечит развитие сельских территорий и формирование эффективного сельского хозяйства. Табл.: 3 Илл.: 2 Библиогр.: 26.

Ключевые слова: концентрация земель; рынки фермерских земель; регулирование рынков фермерских земель; семейная ферма; агроэкология.

Левек Роберт - инженер, специалист по вопросам сельского хозяйства АгроПариТех (направление INAPG), президент AGTER (Ассоциация по улучшению управления земельными, водными и природными ресурсами) (Франция, г. Париж, ул. Клода Бернарда, 16)
E-mail: robert.levesque@agter.org

Стаття надійшла до редакції 25.10.2019 р.

Фахове рецензування: 12.11.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 18 – 33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

Levek, R. (2020). Silskohospodarski struktury, stalist prodovolchikh system ta rehuliuвання zemelnykh rynkiv [Agricultural structures, sustainability of food systems and land markets regulation]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 18 – 33 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

*

УДК 331.101.262

JEL Classification: Q10; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
Л.В. КОРЕНІВСЬКА, аспірант*

Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні

Мета статті - дослідити на засадах економічного аналізу потенційні можливості розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні та її окремих регіонах; довести необхідність участі держави у відродженні галузі; спрогнозувати можливі канали збуту продукції на світовому ринку.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення економічної теорії та системного аналізу. Динаміку і структуру виробництва продукції коноплярства вивчали з використанням статистично-економічного методу. Розрахунково-конструктивний метод та метод порівняння застосовано для оцінювання сучасного стану управління економічним потенціалом галузі коноплярства. За допомогою логіко-евристичного методу, зокрема, методу експертних оцінок, оцінювали канали збуту продукції коноплярства на вітчизняному та закордонних ринках. Аргументація теоретичних положень та одержаних висновків щодо перспектив розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні ґрунтується на системному підході та абстрактно-логічному методі.

Результати дослідження. Окреслено основні складові потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні та Сумській області. Проведено аналіз динаміки посівних площ, урожайності та валових зборів волокна й насіння технічних конопель, динаміки споживчих цін на продукцію коноплярства. Обґрунтовано необхідність всебічної державної підтримки галузі коноплярства - як пріоритетного напрямку щодо забезпечення виробників екологічною сировиною та продукцією глибокої переробки не тільки на внутрішньому ринку, а й зайняти вагомий нішу на зовнішньому ринку.

Визначено роль Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних сортів технічних конопель, які вирощуються не лише в зонах Полісся, Лісостепу та Степу України, а й у світі.

Елементи наукової новизни. Проведене дослідження надало змогу окреслити особливості виробництва продукції коноплярства та проблеми, які стримують його розвиток. Обґрунтовано необхідність на рівні держави в найкоротші строки оптимізувати нормативно-правове регулювання функціонування цієї галузі, продовжити розробку та фінансування програм із забезпечення підприємств різних організаційно-правових форм господарювання насінням конопель вітчизняної селекції категорій базове та сертифіковане. Доведено доцільність інвестування коштів у будівництво заводів для первинної переробки технічних конопель.

Практична значущість. Реалізація запропонованих заходів забезпечить нарощування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства та дозволить значно підвищити ефективність діяльності виробників цієї галузі. В цілому вирішення поставлених завдань сприятиме створенню робочих місць у нових підприємствах із виробництва та переробки даної культури в усіх регіонах України. Табл.: 1. Рис.: 8. Бібліогр.: 23.

* Науковий керівник - Л.І. Михайлова, доктор економічних наук, професор.

© Л.І. Михайлова, Л.В. Коренівська, 2020

Ключевые слова: концентрация земель; рынки фермерских земель; регулирование рынков фермерских земель; семейная ферма; агроэкология.

Левек Роберт - инженер, специалист по вопросам сельского хозяйства АгроПариТех (направление INAPG), президент AGTER (Ассоциация по улучшению управления земельными, водными и природными ресурсами) (Франция, г. Париж, ул. Клода Бернарда, 16)
E-mail: robert.levesque@agter.org

Стаття надійшла до редакції 25.10.2019 р.

Фахове рецензування: 12.11.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 18 – 33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

Levek, R. (2020). Silskohospodarski struktury, stalist prodovolchikh system ta rehuliuвання zemelnykh rynkiv [Agricultural structures, sustainability of food systems and land markets regulation]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 18 – 33 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

*

УДК 331.101.262

JEL Classification: Q10; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
Л.В. КОРЕНІВСЬКА, аспірант*

Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні

Мета статті - дослідити на засадах економічного аналізу потенційні можливості розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні та її окремих регіонах; довести необхідність участі держави у відродженні галузі; спрогнозувати можливі канали збуту продукції на світовому ринку.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення економічної теорії та системного аналізу. Динаміку і структуру виробництва продукції коноплярства вивчали з використанням статистично-економічного методу. Розрахунково-конструктивний метод та метод порівняння застосовано для оцінювання сучасного стану управління економічним потенціалом галузі коноплярства. За допомогою логіко-евристичного методу, зокрема, методу експертних оцінок, оцінювали канали збуту продукції коноплярства на вітчизняному та закордонних ринках. Аргументація теоретичних положень та одержаних висновків щодо перспектив розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні ґрунтується на системному підході та абстрактно-логічному методі.

Результати дослідження. Окреслено основні складові потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні та Сумській області. Проведено аналіз динаміки посівних площ, урожайності та валових зборів волокна й насіння технічних конопель, динаміки споживчих цін на продукцію коноплярства. Обґрунтовано необхідність всебічної державної підтримки галузі коноплярства - як пріоритетного напрямку щодо забезпечення виробників екологічною сировиною та продукцією глибокої переробки не тільки на внутрішньому ринку, а й зайняти вагомий нішу на зовнішньому ринку.

Визначено роль Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних сортів технічних конопель, які вирощуються не лише в зонах Полісся, Лісостепу та Степу України, а й у світі.

Елементи наукової новизни. Проведене дослідження надало змогу окреслити особливості виробництва продукції коноплярства та проблеми, які стримують його розвиток. Обґрунтовано необхідність на рівні держави в найкоротші строки оптимізувати нормативно-правове регулювання функціонування цієї галузі, продовжити розробку та фінансування програм із забезпечення підприємств різних організаційно-правових форм господарювання насінням конопель вітчизняної селекції категорій базове та сертифіковане. Доведено доцільність інвестування коштів у будівництво заводів для первинної переробки технічних конопель.

Практична значущість. Реалізація запропонованих заходів забезпечить нарощування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства та дозволить значно підвищити ефективність діяльності виробників цієї галузі. В цілому вирішення поставлених завдань сприятиме створенню робочих місць у нових підприємствах із виробництва та переробки даної культури в усіх регіонах України. Табл.: 1. Рис.: 8. Бібліогр.: 23.

* Науковий керівник - Л.І. Михайлова, доктор економічних наук, професор.

© Л.І. Михайлова, Л.В. Коренівська, 2020

Ключові слова: продукція коноплярства; технічні коноплі; економічний потенціал; площі посівів конопель; урожайність та сорти конопель; ціни на продукцію коноплярства.

Михайлова Любов Іванівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Коренівська Людмила Вікторівна - аспірант кафедри менеджменту, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160), старший викладач, Глухівський агротехнічний інститут імені С.А. Ковпака Сумського НАУ (Сумська обл., м. Глухів, вул. Терещенків, 36)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Постановка проблеми. На думку провідних українських [10, 14] та європейських [22] вчених, коноплярство є стратегічною галуззю суспільства у світовому масштабі. Воно продукує сировинний матеріал не лише для текстильної промисловості (одягу, канатів, шпагату, мотузок тощо), а й створює стратегічно важливу сировину, що використовується в багатьох сферах економіки: солома, треста, волокно - у виготовленні композитів, нетканих матеріалів, геотекстилю, що застосовуються в різних галузях виробництва; костра - в меблевій промисловості, у виготовленні паливних пелетів, композиційних матеріалів; конопляна олія - у фармацевтичній та харчовій промисловості, у виробництві косметики.

Окрім того, вирощування конопель успішно може замінити частину лісових насаджень для виробництва паперу, який має значно вищі показники щодо міцності та зносостійкості, й набагато дешевший за традиційний папір з деревної целюлози. З одного гектара конопель можна отримати шість тонн целюлози в рік, а це значно більше, ніж річний приріст одного гектара лісу. Деревя ростуть десятиліттями, а врожай конопель можна зібрати вже через 120 днів після сівби. Для вирощування лісу потрібні великі ділянки землі, конопля ж може рости практично скрізь [7].

У світі переробляється 100% рослини конопель, тоді як в Україні - лише 85%, решта вважається відходами. Через недосконалість законодавства українські виробники можуть працювати лише з насінням і волокном. Листя та суцвіття технічних конопель не використовують, хоча у світі їх застосовують у фармакології, косметології та харчовій промисловості.

Важливо є й те, що коноплі біологічно сумісні з усіма вирощуваними культурами, практично не зачіпають їх шкідники та хвороби, не потрібні й добрива. Впроваджуючи коноплі в сівозміну, можна збільшити виробництво кормових культур, поліпшити ро-

дючість ґрунту та вносити набагато меншу кількість добрив. Серед ідеальних рослин-сусідів для конопель цукрові буряки, картопля, силосна кукурудза, озимі культури, люпин і конюшина.

Аналізуючи роботи зарубіжних авторів стосовно складу і структури продукції, що виробляється на основі конопляної сировини [3, 17], доходу від її реалізації на внутрішньому й зовнішніх ринках, постійно зростаючий попит населення планети на продукцію органічного виробництва, варто зазначити невиправдану байдужість нашої держави щодо розвитку цієї галузі.

У багатьох країнах Америки та ЄС відсутня власна селекційна школа, на відміну від України. Навіть у лідерів нинішнього ринку конопель - Канади і Франції, до недавніх пір не було подібної школи: французи останні роки стабільно вивозили насіння конопель з України. Наразі французькі коноплярі у себе на полях висівають коноплю сорту ЮСО-31 за ліцензією Інституту луб'яних культур НААН.

Європейські коноплярі самостійно не можуть задовольнити існуючий попит на конопляне волокно. Цей дефіцит частково перекривається українськими поставками. Ідеальні умови на світових ринках продукції коноплярства гарантують Україні гідне місце серед основних постачальників конопляної сировини в Європу.

Зростаючий попит на якісне волокно технічних конопель має зумовити відродження та розвиток в Україні, як передбачається, власної переробної промисловості. Це дасть можливість торгувати не тільки сировиною, а й готовими продуктами: волокном, целюлозними біокомпозитами, текстилем і готовими виробами з нього.

У науковій літературі практично відсутні дослідження щодо оцінювання потенційної ємності вітчизняного ринку конопляного волокна й виробів із нього, проте саме в цьому інноваційному сегменті Україна може посісти стійкі позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування, розвитку та оцінки потенціалу знаходяться в полі зору вчених та практиків упродовж кількох десятиріч. Значна частина дослідників розкриває у своїх працях проблеми формування та наращування потенціалу, зокрема, потенціалу підприємств, окремих галузей, територіальних одиниць, країн у цілому тощо. Так, оцінюючи потенціал підприємства, В.В. Россоха його зростання вбачає насамперед через ресурси, їхню оптимальну структуру й уміння раціонально використовувати територіальні особливості, природні умови тощо [18]. Характеризуючи результати позитивного впливу децентралізації на розвиток сільських територій в Україні, М.М.Могилова конкретизує її переваги, серед яких вказує на можливість значно ефективнішого використання ресурсного потенціалу територій [13]. Оцінюючи потенціал розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку, Б.В. Духницький зазначає необхідність його швидшої адаптації до вимог світового ринку, а також врахування впливу глобальних тенденцій на внутрішній споживчий сегмент [4]. Такий підхід цілком прийнятний для характеристики можливостей відродження економічного потенціалу галузі коноплярства в країні, оскільки саме потреби світового ринку на продукцію коноплярства можуть спонукати вітчизняних виробників до розширення посівів та розвитку поглибленої переробки конопель. Важливим чинником наращування потенціалу аграрних підприємств виступають нематеріальні активи [12], втім їхня роль мало досліджена у працях вчених саме для розвитку галузі коноплярства.

Питаннями щодо розвитку галузі коноплярства в Україні та оцінюванням його економічних показників переймаються Ж.Ю. Марченко [10], І.О. Маринченко, О.А. Примаков [9, 15]. Проблеми наукового забезпечення ведення галузі коноплярства знаходяться в полі зору Р.Н. Гілязетдінова, Л.М. Жуплатової, Ю.В. Мохера [2] та інших науковців. Разом із тим питання щодо збільшення посівних площ, наращування обсягів продукції коноплярства та її глибинної переробки вимагають ретельного вивчення. Практично невпорядкованими залишаються питання щодо розробки сучасної нормативно-правової бази, яка б давала змогу легалізувати діяльність з використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекур-

сорів у наукових та навчальних цілях. Адже і згадані проблеми опосередковано здійснюють вплив на майбутнє коноплярства в Україні. Саме ці питання становлять науковий інтерес та зумовлюють мету дослідження.

Мета статті - дослідити на засадах економічного аналізу потенційні можливості розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні та її окремих регіонах; довести необхідність участі держави у відродженні галузі; спрогнозувати можливі канали збуту продукції на світовому ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Загальновідомо, що промислові коноплі - це культура родини луб'яних, яка віднедавна повернулася на поля. Ця рослина давно була відома нашим предкам, з якої вони виготовляли конопляний текстиль. Проте коноплі досить тривалий період знаходилися практично під забороною для вирощування в Україні у зв'язку з суттєвим вмістом тетрагідроканабінолу.

Значну роботу з відродження галузі в Україні провели члени Асоціації «Українські технічні коноплі». Так, 22 серпня 2012 р. була прийнята постанова № 800, в якій надано визначення поняття «технічні коноплі». До них віднесли сорти, які не мають наркоефекту, тобто вміст психоактивних речовин (тетрагідроканабіноїдів) не перевищує 0,08%. Крім того, за умови дотримання ліцензійних умов вирощування конопель посіви не підлягають обов'язковій охороні [16].

Основними стимулами для відновлення виробництва стали скасування спеціальних дозволів на вирощування технічних конопель та зростаючий попит на зовнішніх ринках на насіння цієї культури. На законодавчому рівні в Україні дозволено використовувати коноплі тільки в промислових цілях [1].

Наразі виведено сім сортів промислових конопель селекції Інституту луб'яних культур НААН, дозволених для вирощування в Україні. Усього науковцями установи створено понад 50 сортів цієї культури.

Дослідження показали, що останніми роками коноплі висівають близько 30 українських господарств, з яких одні продовжують їх вирощувати, інші - відмовляються. У 2018 р. площі посівів промислових конопель в Україні не перевищували 1,3 тис. га, у 2019 р. планувалися на рівні 1,5 тис. га, тоді як у 2016 р. вони знаходилися на рівні 3,5 тис. га (рис. 1).

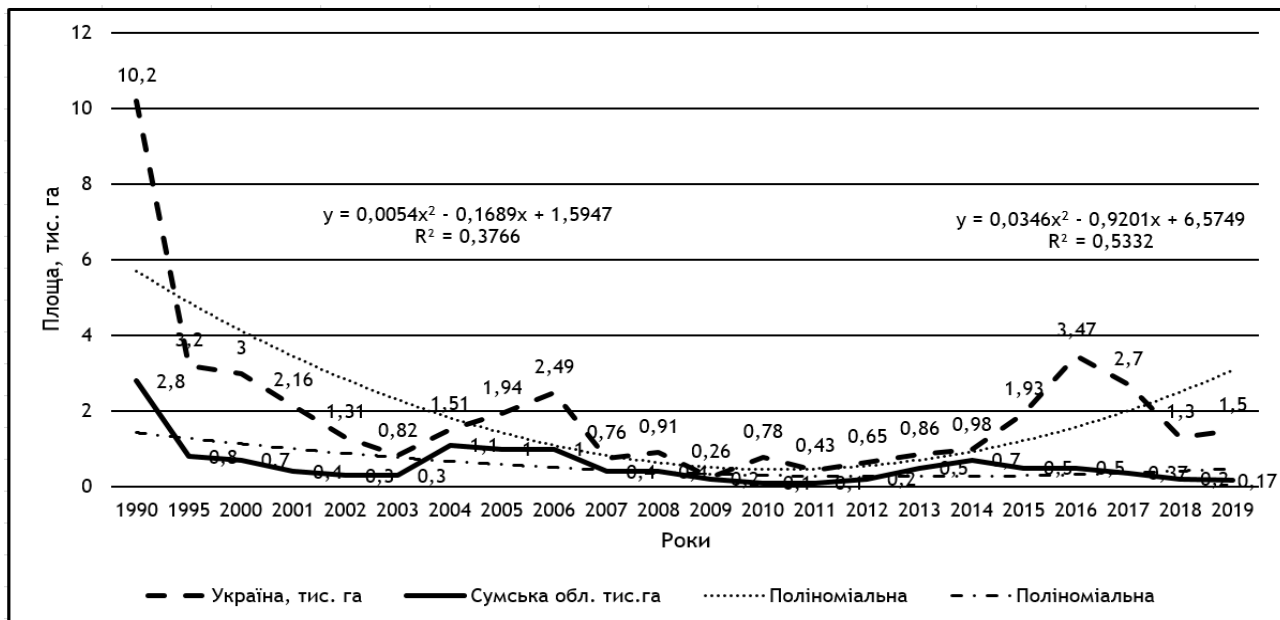

Рис. 1. Динаміка посівних площ технічних конопель в Україні та Сумській області, тис. га

Джерело: Складено за даними [9].

Як уже зазначалося, волокно технічних конопель є стратегічною сировиною для задоволення потреб людства в екологічних будівельних матеріалах: фібровому картоні, ізоляційному матеріалі, армованому скловолокні, штукатурці та будівельному розчині; дешевому і якісному папері: друкарському, тонкому, технічному, фільтрувальному, пакувальному, картоні; екологічних промислових виробів: агроволокнистих сумішах, сформованих тиском деталей, гальмівних елементах, клоччі; кручених виробів та технічних тканинах: канатах, шпагатах, вірьовках,

сітках, полотняних сумках, килимах, геотекстилю; текстилю: одягу, рушниках, серветках, сумках, взутті, білизни і т. ін.

Специфічні ґрунтово-кліматичні умови Північного регіону Сумської області (підвищена кислотність ґрунтів, понижена сума ефективних температур для вирощування культур, надмірна зволоженість тощо) сприятливі для вирощування саме конопель, які мають унікальне господарське значення.

У 2017 р. посівна площа в усіх категоріях господарств Сумської області становила 312 га, тоді як у 2019 р. - лише 172 га (рис. 2).

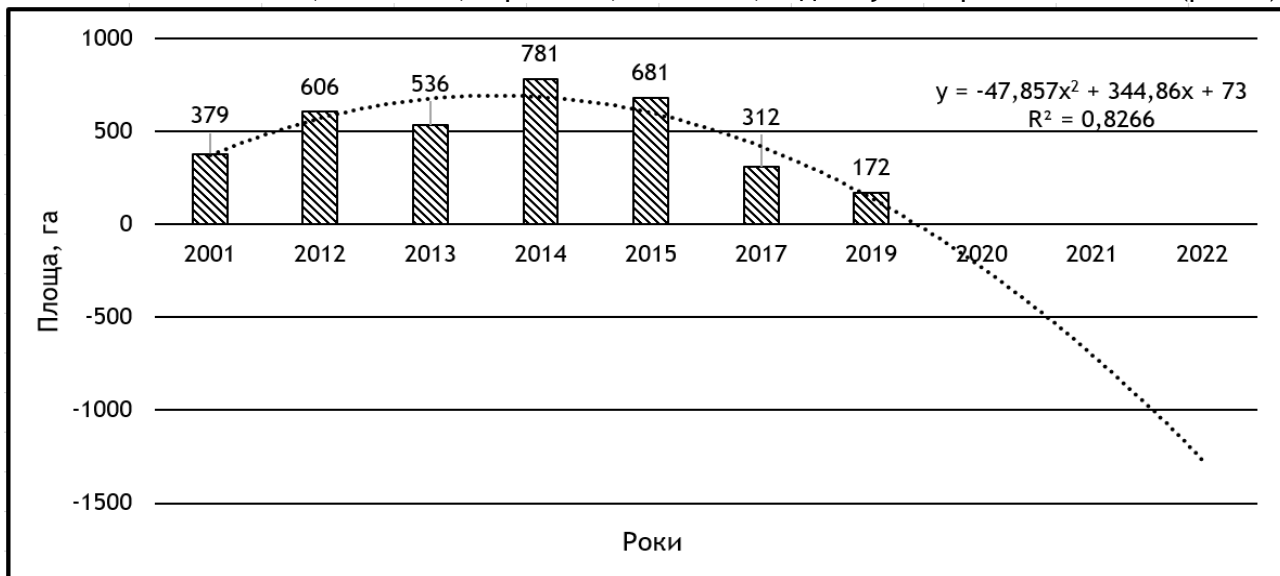

Рис. 2. Динаміка посівних площ конопель у всіх категоріях господарств Сумської області, га

Джерело: Складено за даними Інституту луб'яних культур НААН.

Як показали дослідження, побудована лінія тренду свідчить не про зростання, а подальше зниження площ посівів технічних конопель за існуючих умов. Уже в 2018-2019 рр. вона становила 1,5 тис. га, із зниженням у Сумській області до 172 га. Таку негативну тенденцію необхідно терміново виправляти, що надто важливо в теперішніх умовах для регіону з найбільш сприятливими кліматичними умовами для вирощування цієї культури та наявністю потужної наукової бази. В сукупності наведені фактори дають можливість постачати на світовий ринок конкурентоспроможний товар.

Із історичної ретроспективи розвитку галузі коноплярства, Україна у складі колишнього Радянського Союзу сіяла понад 100 тис. га конопель, на її території знахо-

дилося 35 заводів первинної переробки. Навіть якщо довести площі посівів в Україні до цих показників, український ринок в умовах запровадження поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС тільки за рахунок виробництва насіння і соломи забезпечуватиме мільйони доларів до держбюджету. Якщо ж взяти за приклад досвід західних країн і дозволити вирощування конопель для використання в терапевтичних цілях, то абсолютно легальний заробіток коноплярів буде в рази більшим. При цьому чимала частина таких коштів сплачуватиметься до бюджету у вигляді податків.

За дослідженнями, вирощування конопель в Україні має певну географічну розподіленість, зумовлену, зрозуміло, природно-кліматичними умовами (рис. 3).

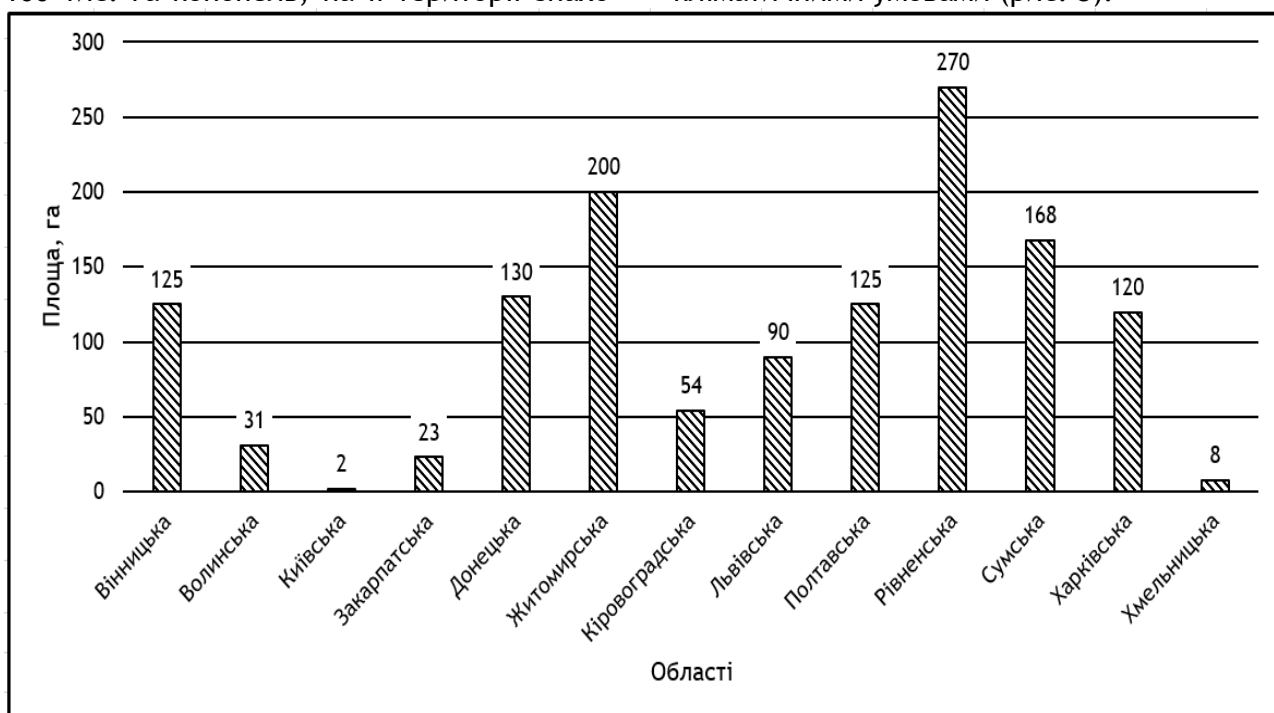

Рис. 3. Площі посівів технічних конопель по областях України за 2018 р., га

Джерело: Складено за даними Інституту луб'яних культур НААН.

Зазначимо, що важливе значення для ефективного вирощування продукції коноплярства має використання високопродуктивного насіння. Інститут луб'яних культур НААН, як оригінатор сортів конопель, вирощує добазове, базове та сертифіковане насіння. Насінницькі господарства розмножують сертифіковане насіння, яке пропонується для забезпечення виробничих посівів в Україні та за її межами (його імпортують країни ЄС та Китай). Інститутом луб'яних культур НААН рекомендовано наступні сорти, оп-

тимальні для вирощування в природних зонах: Полісся - Гляна, Глоба; Лісостепу - ЮСО 31, Золотоніські 15, Гляна, Глоба; Степу - Глоба.

Згідно з програмою державної підтримки сільського господарства [17], компенсується 80% вартості (без ПДВ) виробництва насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції категорій базове, сертифіковане, але не більше 30 000 грн на одне фермерське господарство або сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (рис. 4).

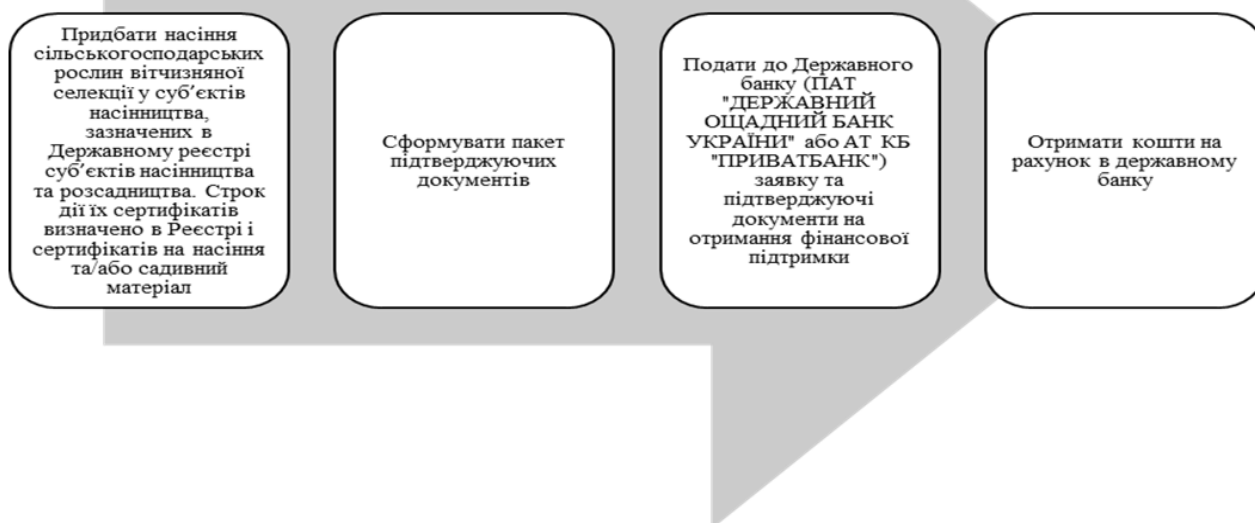

Рис. 4. Етапи отримання компенсації вартості насіння технічних конопель вітчизняної селекції, 2019 р.

Джерело: Сформовано авторами за [19].

Варто зазначити, що підприємства та установи розташовані в найбільш привабливих регіонах стосовно вирощування технічних конопель: у Сумській, Житомирській, Полтавській та Вінницькій областях. Саме в цих регіонах України історично склалися опти-

мальні умови для вирощування конопель, оскільки згадана культура потребує значної кількості вологи.

У 2019 р. в Україні на вирощуванні конопель на насіння спеціалізувалося п'ять установ і підприємств (табл.).

Основні виробники насіння конопель України

Сорт, № ліцензійної угоди	Дата закл.	Добазове насіння, т				Базове насіння, т		Сертифіковане насіння, т		
		РВ		РР		Супер	Елітне	СН1	СН2	СНн
		1 року	2 року	1 року	2 року					
Вінницька область										
ФГ «Кравець О.П.»										
ЄДРПОУ: 36525390 АДРЕСА: 24615, Вінницька обл., Крижопільський р-н., с. Городівка, вул. Учительська, 26 Загальна площа, га: Орендовані земельні ділянки, га										
Глесія, Додаткова угода до ліцензійної угоди 16-15/л	14.12.2016							80	180	
Гляна, 16-15/л	14.12.2016							80	180	
ЮСО 31, 7-16/Л	04.05.2016				1,5	10	60	150	180	
Полтавська область										
ТОВ «Інститут органічного землеробства», ЄДРПОУ: 33189936 АДРЕСА: Полтавська обл., Глобинський р-н, м. Глобине, вул. космонавтів, 9										
Загальна площа, га: Орендовані земельні ділянки, га										
Глоба, власник					0,2	12				
Лара, власник					0,8	30				

Сумська область											
Інститут луб'яних культур Національної академії аграрних наук України ЄДРПОУ: 00497845 АДРЕСА: Сумська обл., м. Глухів, вул. Терещенків, 45 Загальна площа, га: 1082,5 Орендовані земельні ділянки, га											
Глесія, власник								20		20	
Глухівські 51, власник								5		5	
Гляна, власник								20	10	20	
ЮСО 31, власник						0,1					
Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН ЄДРПОУ: 00724927 АДРЕСА: Сумська обл., Сумський р-н, с. Сад, вул. Паркова, 3 Загальна площа, га: 287 Орендовані земельні ділянки, га											
Глесія, 02-17/Л	20.04.2017									20	
Житомирська область											
Приватно-орендне підприємство «Зоря» ЄДРПОУ: 03743552 АДРЕСА: 11545, Житомирська обл., Коростенський р-н, с. Стремигород, вул. Центральна, 29 Загальна площа, га: Орендовані земельні ділянки, га											
Гляна, 02-18/Л	11.06.2018									30	

Джерело: Складено за даними [3].

У Сумській області в 2019 р. вирощуванням технічних конопель на насіння займалося три установи та підприємства (рис. 5).

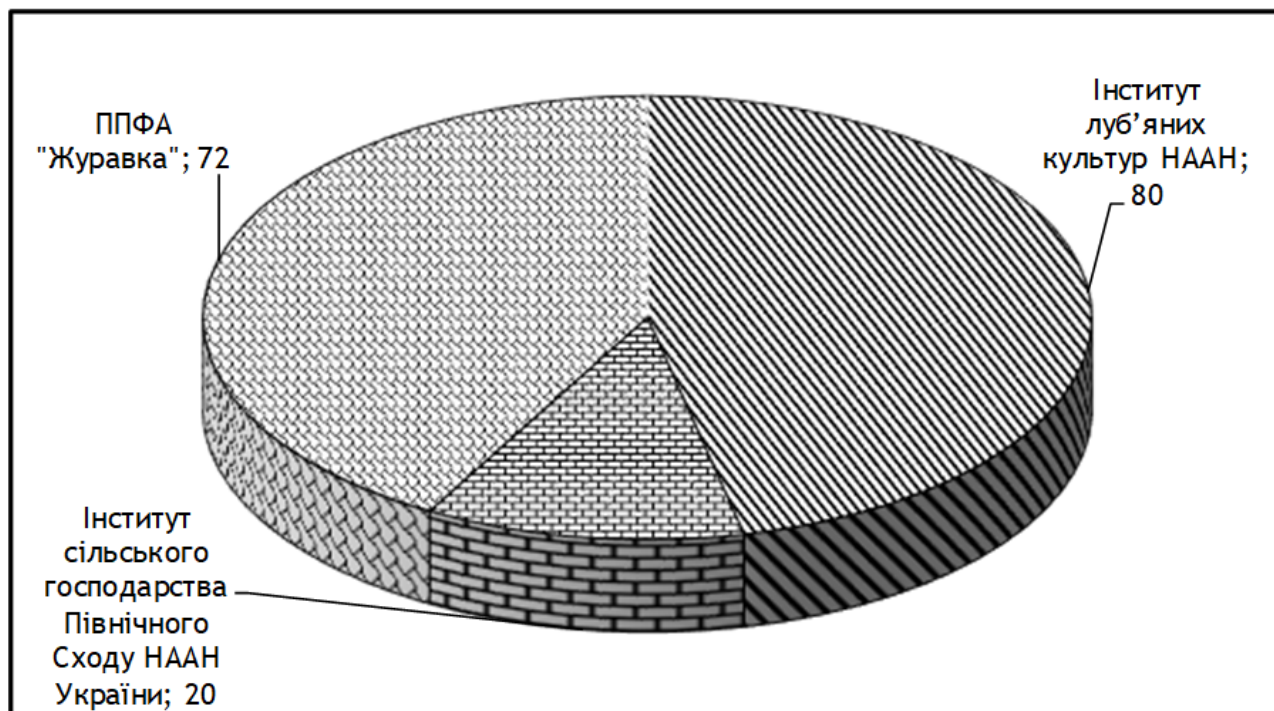

Рис. 5. Площа технічних конопель по підприємствах і установах Сумської області в 2019 році, га

Джерело: Складено за даними Інституту луб'яних культур НААН України.

Важливим чинником формування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства є урожайність сортів конопель. Наведені дані засвідчують фактичну врожайність волокна та насіння технічних конопель в Україні (рис. 6).

Слід зауважити, що побудовані лінії тренду на рис. 6 вказують на зростання урожайності волокна до 9 ц/га та стабільне

підвищення урожайності насіння технічних конопель до 7,7 ц/га.

Так, якщо у 2010 р. в Україні врожайність насіння становила 6,6 ц/га, то до 2016 р. вона знизилася на 0,3 ц/га до 6,3 ц/га. За показниками урожайності волокна спостерігається зростання: від 2,5 ц/га у 2010 р. до 8,8 ц/га у 2014 р.

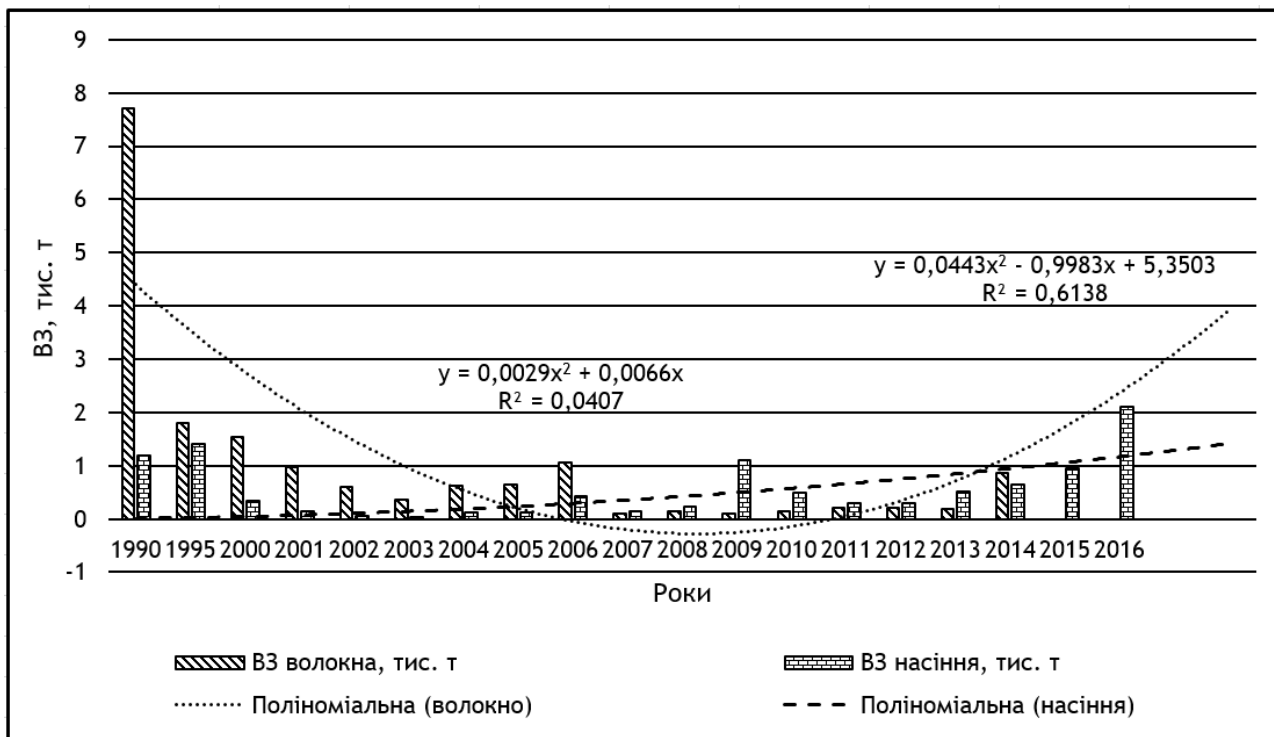

Рис. 6. Урожайність волокна та насіння технічних конопель в Україні, ц/га

Джерело: Складено за даними [9].

На валовий збір волокна та насіння технічних конопель впливає комплекс факторів розвитку коноплярства: потужна наукова база, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, розвиток малого й середнього бізнесу, державні програми щодо підтримки та розвитку галузі коноплярства. На жаль, з вищеперелічених факторів Україна забезпе-

чена на 100% лише потужною науковою базою. Проте і цього фактора достатньо для того, щоб із року в рік нарощувати обсяги валових зборів насіння. Виконані дослідження свідчать про зростання валових зборів продукції виробництва коноплярства: насіння конопель - до 2,1 тис. т, волокна - до 3,9 тис. т (рис. 7).

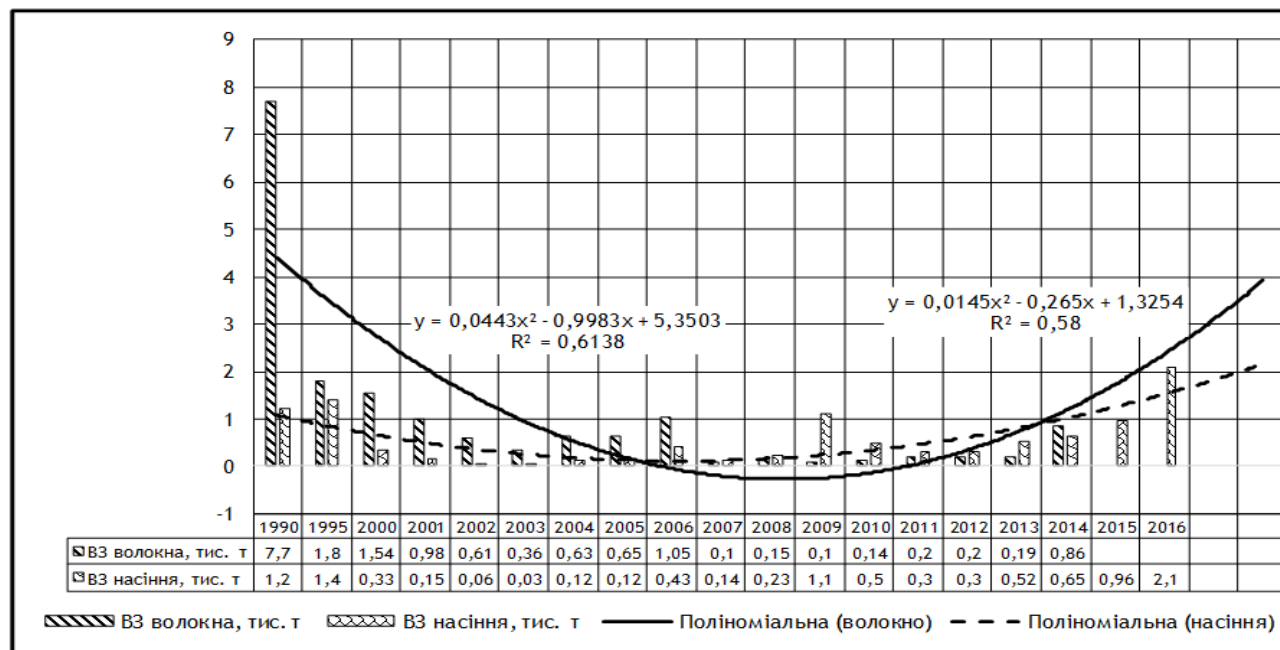

Рис. 7. Динаміка валових зборів волокна і насіння технічних конопель в Україні, тис. т

Джерело: Складено за даними [9].

Слід зважати й на те, що конопляне насіння - це банк протейнів з унікальною поживною цінністю. Конопляна олія є єдиною з природних олій, що містить в оптимальному (3:1) співвідношенні лінолеву та ліноленовану кислоти [21]. Вона широко використовується у продуктах харчування (олія салатна, маргарин, харчові добавки), технічних продуктах (фарби, лаки, друкарські фарби, паливо, розчинники, мастило, мастика для шліфування, активоване вугілля), гігієнічних засобах (мило, шампунь, гелі, косметика). Макуха з насіння конопель використовується на корм тваринам, для збагачення білками борошна та на інші потреби [8]. Результати емпіричних досліджень та особистого спілкування авторів з експертами-виробниками дають підстави стверджувати, що насіння технічних конопель із України в основному спрямовується на експорт - до Європи, Близького Сходу; наразі планується співпраця з Іраном. Кілька компаній працює за контрактами на поставки до Південної та Північної Америки, але цей ринок тільки відкривається для вітчизняних виробників. Інститут луб'яних культур НААН в 2019 р. тісно співпрацює з підприємствами та організаціями Китайської Народної Республіки, США, Німеччини, Казахстану та Польщі.

І тільки треста практично повністю переробляється на території України, лише невеликі експортні партії йдуть за кордон. Волокна в значній кількості постачаються до Європи як сировина для біокомпозитних матеріалів. Також багато довгого волокна купує Китай. І невелика кількість цієї продукції залишається на внутрішньому ринку для виготовлення текстильних виробів.

Наприклад, фермерське господарство «Кравець О.П.» Вінницької області отримало грант від Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) на проведення дослідження зі стратегічного менеджменту й маркетингу на експортних ринках. Тобто консалтингова компанія шукає для фермерського господарства найпривабливіші сегменти ринку, а також країни з високим потенціалом для експорту. ЄБРР оплачує 75% вартості цих досліджень. Підприємець з партнерами уклали п'ятирічний контракт на \$ 0,5 млн на поставку сортового насіння до Казахстану. Там конопляні стебла збираються використовувати як сировину для виробництва паперу.

Перспективність конопляного експорту підтверджують в компанії «Український інститут конопель», яка в 2016 р. спільно з Інститутом луб'яних культур НААН уклала контракти на поставки насіння в США, Канаду та Італію.

Причина такої популярності - унікальні технічні параметри вітчизняних сортів конопель. Наприклад, сорт «Глухівська 51» показав вміст волокна 38,9% - найвищий у світі, тоді як сорт «Глесія» забезпечує європейців рекордною врожайністю - 2 т/га насіння. Для порівняння: російський сорт конопель «Сурская» дає лише до 1,1 т насіння з гектара [8].

Працюючи з українськими постачальниками, європейці мають подвійну вигоду. У країнах ЄС коноплярство - це особлива галузь, яка отримує державні дотації на посіви і на переробку конопель: від 200 до 600 євро за гектар. Це знижує собівартість технічних конопель, які виростають з недорогого і якісного українського насіння [6].

Одним із перспективних напрямів вирощування технічних конопель є одержання органічних конопель. Наприклад, ФГ Павла Тізеша «Біо» Вінницької області займається вирощуванням органічних конопель. І хоча господар на кожному гектарі свого поля збирає втричі менші урожаї - до 300 кг насіння, ціна на світових біржах такої продукції досягає 6,45 євро за 1 кг. Продукцію фермерського господарства повністю викуповують компанії Швейцарії, Німеччини та Угорщини [6]. Слід зауважити, що в 2019 р. у Рівненській області було посіяно 400 га, у Львівській - 300 га органічних конопель. Отже, технічні коноплі впевнено почали зайовувати такий сегмент ринку, як органічне виробництво. Крім того, побудований у 2018 р. за сприяння Асоціації «Технічні коноплі» надсучасний завод первинної переробки технічних конопель, який знаходиться на мобільній платформі, суттєво підвищив рентабельність коноплярства у Західному регіоні України [20].

Однією з найбільших проблем при вирощуванні технічних конопель залишається відпрацювання технології та технічних засобів при їх збиранні, оскільки, як свідчать дослідження, втрати насіння сягають 55% через високу стеблову частину. Мінімальних втрат насіння можна досягти при застосуванні вузькоспеціальної збиральної техніки.

Важливим чинником нарощування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства є ціни реалізації. Варто зазначити, що на динаміку ціноутворення на рин-

ку впливає зовнішній попит на продукцію та її собівартість і попит відповідної групи товарів (рис. 8).

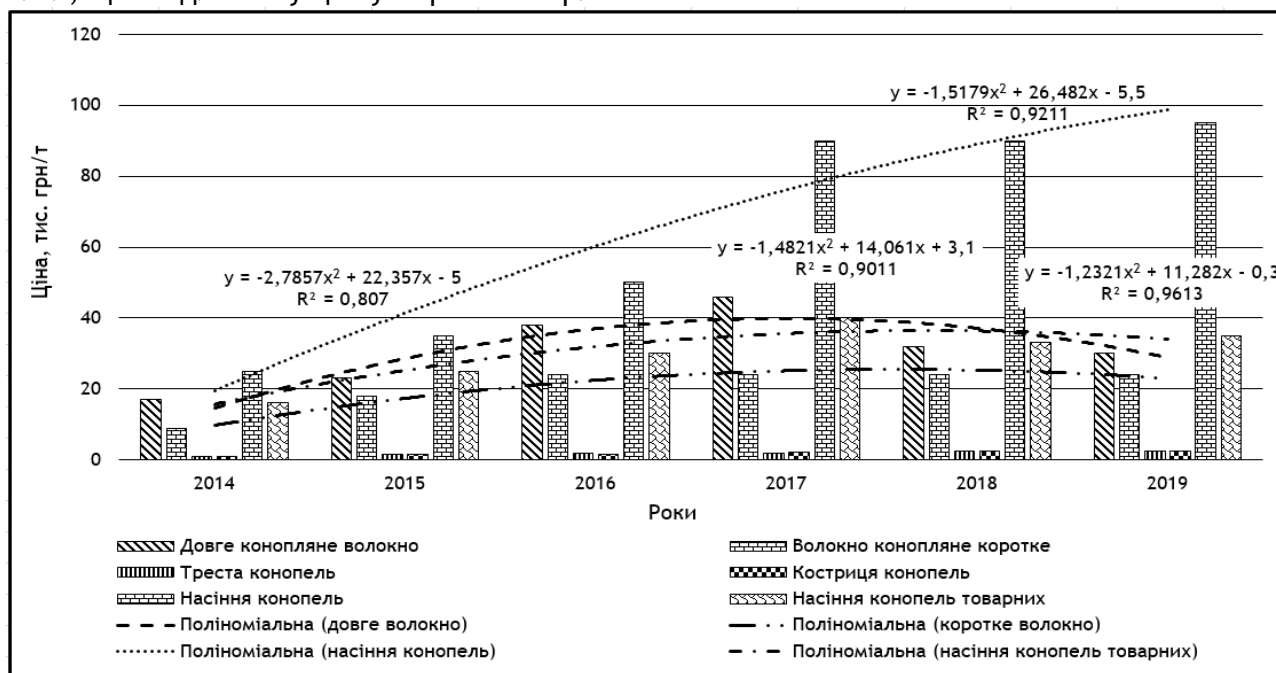

Рис. 8. Динаміка споживчих цін на продукцію коноплярства, тис. грн/т

Джерело: Складено за даними Інституту луб'яних культур НААН.

Отримані результати вказують на нестабільність споживчих цін на продукцію коноплярства. Це пов'язано насамперед із постійним підвищенням витрат на вирощування і переробку продукції та нестабільним ринком галузі коноплярства. Лінії тренду свідчать про ймовірність зниження цін найближчим часом на такі види продукції, як довге та коротке конопляне волокно, насіння конопель товарних і, навпаки, про стрімке зростання споживчої ціни на насіння конопель першої репродукції.

Вирішення комплексу проблем щодо нарощування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні можливо тільки на основі системного підходу: реалізації програмно-цільового методу розвитку галузі коноплярства за активної державної, регіональної підтримки та цілеспрямованого інвестування [11].

Висновки. Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що Україна - це історична країна коноплярства з необмеженими можливостями щодо інтенсивного розвитку цієї галузі. Зростаючий попит населення світу на продукцію коноплярства створює перспективний напрям у виробництві згаданої продукції та забезпечує вітчизняним вироб-

никам на перспективу потенційно ємні внутрішній та зовнішній ринки збуту.

Орієнтація на перспективну нішеву культуру, засновану на засадах часткової державної підтримки, забезпечить не тільки розвиток великих підприємств, а й успішний старт для розвитку малих і середніх фермерських господарств регіонів України, що сприятиме стрімкому збільшенню посівних площ. Розвиток первинної та глибокої переробки продукції коноплярства відкриє шлях до залучення інвестиційних надходжень, що у свою чергу зумовить розвиток інших галузей економіки.

Проте на сьогодні ряд проблем заважають посісти цій культурі гідне місце в структурі агропромислового комплексу України та світового ринку. Основні з них наступні:

- неможливість проведення ефективного економічного аналізу і планування розвитку галузі коноплярства через відсутність статистичних даних по областях, підприємствах щодо валових зборів волокна, насіння та їх урожайності, обсягів збуту основних видів продукції коноплярства за каналами реалізації, починаючи з 2012 р. Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації;

- відсутність вагомих для виробників програм державної підтримки галузі коноплярства;
- нестача достатньої кількості переробних підприємств для сировинної бази галузі коноплярства;
- недосконалість інформування виробників щодо державних дотацій на вирощування та переробку продукції технічних конопель;
- поки що у процесі розробки низка підзаконних актів стосовно спрощення ведення господарської діяльності суб'єктами господарювання, що займаються культивуванням та переробкою технічних конопель;

Список бібліографічних посилань

1. Бойко Г., Тихосова А., Кутасов А. Технічні коноплі: перспективи розвитку ринку в Україні. URL : [http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01\(25\)/11.pdf](http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01(25)/11.pdf).
2. Гілязетдінов Р. Н., Жуплатова Л. М., Мохер Ю. В. Наукове забезпечення галузей льонарства і коноплярства. *Луб'яні та технічні культури* : зб. наук. пр. Суми : ВД «Еллада», 2014. Вип. 3(8). 155 с.
3. Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва на 2019 р. URL : <http://www.minagro.gov.ua/node/2585>.
4. Духницький Б.В. Потенціал розвитку агропродовольчого ринку України. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 27-34.
5. Ігнатюк О. Чому вам треба займатися бізнесом на коноплях? П'ять аргументів «за» і три «проти». URL : <https://shotam.info/chomu-vam-treba-zaymatys-biznesom-na-konopliakh-p-iat-arhumentiv-za-i-dva-proty/>.
6. Ігнатюк О. Чому українські виробники конопель йдуть з високорентабельного бізнесу. URL : <https://agroinsider.com.ua/2018/06/22/chomu-ukra%D1%97nski-virobniki-konopel-jdut>.
7. Конопля: оденет, обуєт, нахормит и вылечит. URL : <https://aggeek.net/ru-blog/konoplya-odenet-obuet-nakormit>.
8. Льонарство та коноплярство: сучасний стан і перспективи розвитку / Жуплатова Л. М., Маринченко І. О., Мохер Ю. В., Примаков О. А. *Інновації у льонарстві та коноплярстві - 2015* : матеріали четвертої наук.- практ. конф., 11-13 лютого 2015 р. Суми : ВД «Еллада», 2016. С. 3-10.
9. Маринченко І. О., Примаков О. А. Економічні аспекти виробництва конопель / Луб'яні та технічні культури : зб. наук. пр. Суми. 2015. № 4(9). С. 127-136.
10. Марченко Ж. Ю. Напрями використання коноплепродукції у світі. Луб'яні та технічні культури : зб. наук. пр. Суми : ВД «Еллада», 2015. Вип. 4(9). С. 159-166.
11. Михайлова Л. І., Коренівська Л. В. Еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 30-39.
12. Михайлова Л. І., Киричок О. В. Нематеріальні активи в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія. Суми : Видавництво: ПП Вінниченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2015. 208 с.
13. Могилова М. М. Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризики для розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 68-76.
14. Примаков О. А., Маринченко І. О. Технічні коноплі - перспективи розвитку культури. *Технічні культури: інноваційні напрями досліджень* : матеріали наук.-практ. конф. молодих вчених (Глухів, 17-19 жовт. 2012 р.) / ДСЛК ІСГ Північного Сходу НААН. Харків : ПП «Озеров», 2013. С. 145-150.
15. Примаков О., Маринченко І. Особливості ведення господарської діяльності в коноплярстві. URL : <https://propozitsiya.com/ua/>.
16. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України № 800 від 22 серпня 2012 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p>.

- на завершальній стадії знаходиться робота з розробки сучасної нормативно-правової бази, яка б давала змогу легалізувати діяльність з використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у наукових та навчальних цілях.

Наскільки ефективною виявиться діяльність з розробки сучасної нормативно-правової бази покаже час. Проте як позитивний слід вказати хоча б той факт, що закладена в 2012 р. державою тенденція щодо усунення адміністративних бар'єрів, що заважають нарощуванню економічного потенціалу національного коноплярства, буде продовжена.

References

1. Boiko, H., Tykhusova, A., & Kutasov, A. (2018). Tekhnichni konopli: perspektivy rozvytku rynku v Ukraini [Technical hemp: prospects for market development in Ukraine]. *Tovary i rynky*, 1, pp. 110-120. Retrieved from: [http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01\(25\)/11.pdf](http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01(25)/11.pdf) [In Ukrainian].
2. Hiliyazetdinov, R.N., Zhuplatova, L.M., & Mokher, Yu.V. (2014). Naukove zabezpechennia haluzei lonarstva i konopliarstva [Scientific support of the flax and hemp industries]. *Lubiani ta tekhnichni kultury: zb. nauk. prats*, 3 (8) [In Ukrainian].
3. Derzhavnyi reiestr subiektiv nasinnytstva ta rozsadnytstva na 2019 [State register of seed and seedling entities for 2019]. *Minagro*. Retrieved from: <http://www.minagro.gov.ua/node/2585> [In Ukrainian].
4. Dukhnytskyi, B.V. (2019). Potentsial rozvytku ahroprodovolchoho rynku Ukrainy [Potential of development of the agro-food market of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 27-34 [In Ukrainian].
5. Ihnatiuk, O. (2019). Chomu vam treba zaimatysia biznesom na konopliakh? P'iat arhumentiv "za" i try "proty" [Why do you need to do business in hemp? Five "for" and three "against"]. *Shotam.Info*. Retrieved from: <https://shotam.info/chomu-vam-treba-zaymatys-biznesom-na-konopliakh-p-iat-arhumentiv-za-i-dva-proty/> [In Ukrainian].
6. Ihnatiuk, O. (2018). Chomu ukrainski vyrobnyky konopel ydut z vysokorentabelnoho biznesu [Why Ukrainian hemp producers are leaving the highly profitable business]. *Agroinsider*. Retrieved from: <https://agroinsider.com.ua/2018/06/22/chomu-ukra%D1%97nski-virobniki-konopel-jdut> [In Ukrainian].
7. Konoplja: odenet, obuєt, nakormit i vylechit [Hemp: dress, dress, feed and cure]. (n.d.). *Aggeek*. Retrieved from: <https://aggeek.net/ru-blog/konoplya-odenet-obuet-nakormit> [In Russian].
8. Zhuplatova, L.M., Marynchenko, I.O., Mokher, Yu.V., & Prymakov, O.A. (2016). Lonarstvo ta konopliarstvo: suchasnyi stan i perspektivy rozvytku [Flax growing and hemp growing: current state and prospects of development]. *Innovatsii u lonarstvi ta konopliarstvi - 2015: materialy chetvertoi nauk.-prakt. konf. - Innovations in flax growing and hemp growing - 2015: materials of the fourth scientific-practical conference*. (pp. 3-10). Sumy: Vyd. bud. "Ellada" [In Ukrainian].
9. Marynchenko, I.O. & Prymakov, O.A. (2015). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva konopel [Economic aspects of hemp production]. *Lubiani ta tekhnichni kultury: zb. nauk. pr.*, 4 (9), pp. 127-136 [In Ukrainian].
10. Marchenko, Zh.Yu. (2015). Napriamy vykorystannia konopleproduktii u sviiti [Directions of use of hemp production in the world]. *Lubiani ta tekhnichni kultury: zb. nauk. prats*, 4 (9), pp. 159-166 [In Ukrainian].
11. Mykhailova, L.I. & Korenivska, L.V. (2019). Evoliutsiini zasady rozvytku vyrobnytstva produktsii konopliarstva v Ukraini [Evolutionary principles of development of the hemp production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 30-39 [In Ukrainian].

17. Програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Сумської області на період до 2020 року. URL : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/en/programi-rozvitku>.
18. Россоха В. В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 94 с.
19. Фінансова підтримка фермерських господарств у 2019 році: правові питання. URL : <https://www.growhow.in.ua/finansova-pidtrymka-fermers-kykh-hospodarstv-u-2019-rotsi-pravovi-pytannia/>.
20. Amberznecarz. Hemp production around the World. Retrieved October 10, 2018. URL : <https://hempedification.wordpress.com/2016/08/27/hemp-production-around-the-world/>.
21. Anthony J. Saliba and Daniel L. E. Waters. Hemp seed for human consumption - consumerinsights. Australian Industrial Hemp Conference, 27 February - 2 March 2018. URL <https://www.agrifutures.com.au/wp-content/uploads/2018/06/18-017.pdf>.
22. Johnson Renée. Hempasan Agricultural Commodity. Congressional Research Service, March 10, 2017. Congressional Research Digital Collection. URL : <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL32725.pdf>.
23. Carus M. The European Hemp Industry. Retrieved September 10, 2018. URL : <https://hempedification.wordpress.com/2016/08/27/hemp-production-around-the-world/>.
12. Mykhailova, L.I. & Kyrychok, O.V. (2015). *Nematerialni aktyvy v skladi resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpryemstv: monohrafiia [Intangible assets as part of agricultural enterprises' resource potential: monograph]*. Sumy: Vydavnytstvo: PP Vinnychenko M.D., FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].
13. Mohylova, M.M. (2019). Obiednannia terytorialnykh hromad v Ukraini: perspektyvy i ryzyky dlia rozvytku silskykh terytorii [Integration of territorial communities in Ukraine: prospects and risks for rural development]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 68-76 [In Ukrainian].
14. Prymakov, O.A. & Marynchenko, I.O. (2013). Tekhnichni konopli - perspektyvy rozvytku kultury [Technical hemp - prospects for the development of culture]. *Tekhnichni kultury: innovatsiini napriamy doslidzhen: materialy nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh - Technical crops: innovative directions of research: materials of scientific-practical conference of young scientists*. (pp. 145-150). Kharkiv: PP "Ozerov" [In Ukrainian].
15. Prymakov, O. & Marynchenko, I. (n.d.). Osoblyvosti vedennia hospodarskoi diialnosti v konopliarstvi [Features of conducting business in hemp farming]. *Propozitsiya*. Retrieved from: <https://propozitsiya.com/ua> [In Ukrainian].
16. Pro vnesennia zmin do deiaikykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 800 vid 22 serpnia 2012 r. [On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No.800 dated 22.08.2012]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p> [In Ukrainian].
17. Prohrama rozvytku ahropromyslovoho kompleksu ta silskykh terytorii Sumskoi oblasti na period do 2020 roku [Program for development of agro-industrial complex and rural territories of Sumy region till 2020]. (n.d.). Retrieved from: <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/en/programi-rozvitku> [In Ukrainian].
18. Rossokha, V.V. (2009). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia, rozvytku ta otsiniuvannia vyrobnychoho potentsialu silskohospodarskoho pidpryemstva [Theoretical and methodological principles of formation, development and evaluation of agricultural production potential]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
19. Kovalenko, T. (2019). Finansova pidtrymka fermerskykh gospodarstv u 2019 rotsi: pravovi pytannia [Farm support in 2019: legal issues]. *Growhow.in.ua*. Retrieved from: <https://www.growhow.in.ua/finansova-pidtrymka-fermers-kykh-hospodarstv-u-2019-rotsi-pravovi-pytannia> [In Ukrainian].
20. Amberznecarz (2016). Hemp production around the World. *Hemp Edification*. Retrieved from: <https://hempedification.wordpress.com/2016/08/27/hemp-production-around-the-world/> [In English].
21. Saliba, A.J. & Waters, D.L.E. (2018). Hemp seed for human consumption - consumer insights. *Australian Industrial Hemp Conference*. Retrieved from: <https://www.agrifutures.com.au/wp-content/uploads/2018/06/18-017.pdf> [In English].
22. Johnson, R. (2017). *Hemp as an agricultural commodity*. Congressional Research Service. Congressional Research Digital Collection. Retrieved from: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL32725.pdf> [In English].
23. Carus, M. (2017). The European hemp industry: cultivation, processing and applications for fibres, shivs, seeds and flowers. *European Industrial Hemp Association*. Retrieved from: https://eiha.org/media/2017/12/17-03_European_Hemp_Industry.pdf [In English].

Mykhailova L.I., Korenivska L.V. Evaluation of the economic potential of the hemp production in Ukraine

The purpose of the article is to investigate the potential development opportunities of the hemp production in Ukraine and its individual regions on basis of the economic analysis, as well as to prove the need for the state participation in the industry's revival and to forecast probable sales channels in the world market.

Research methods. The methodological basis of the study is the positions of economic theory and system analysis. Research on the dynamics and structure of production of the hemp production was carried out using the statistical and economic method. The calculation and design method and method of comparison was used for evaluating the current state of management of the economic potential of the hemp industry. The logistic and heuristic method, in particular the method of expert evaluation, were used for evaluating the distribution channels of the hemp production in the domestic and foreign markets. Argumentation of theoretical propositions and conclusions on the prospects for the development of the hemp production in Ukraine was based on the systematic approach and the abstract and logical method.

Research results. The main components of the hemp production potential in Ukraine and Sumsk oblast were outlined. It was conducted the analysis of the dynamics of sowing areas, yields and gross gatherings of fibre and seeds of technical hemp, dynamics of consumer prices for hemp production. The necessity of comprehensive state support of the hemp industry was substantiated as a priority direction for providing producers with ecological raw materials and products of deep processing not only in the domestic market, but also in the foreign markets.

The role of the Institute of Bast Crops in the creation of unique varieties of technical hemp grown not only in the Woodland, Forest-Steppe and Steppe regions of Ukraine, but also worldwide was determined.

Elements of scientific novelty. Research made it possible to outline the peculiarities of the hemp production and the problems that hinder its development. The necessity to optimise the normative-legal regulation of functioning of this branch, to continue development and financing of programs for providing enterprises of various organisational and legal management forms of hemp seeds of basic and certified national breeding categories was substantiated. The expediency of investing funds in the construction of factories for the primary processing of technical hemp was proved.

Practical significance. Implementation of the proposed measures will increase the economic potential of the hemp production, and will significantly improve efficiency of manufacturers of the industry. In general, solving the established tasks will help to create jobs in new enterprises for the production and processing of this culture throughout Ukraine. Tabl.: 1. Figs.: 8. Refs.: 23.

Keywords: hemp production; technical hemp; economic potential; hemp crop area; yield and varieties of hemp; prices for hemp production.

Mykhailova Liubov Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the management department, Sumy National Agrarian University (160, H. Kondratieva st., Sumy)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Korenivska Liudmyla Viktorivna - postgraduate student of the management department, Sumy National Agrarian University (160, H. Kondratieva st., Sumy), senior lecturer, Hlukhiv Agricultural Engineering Institute named after S.A. Kovpak of Sumy National Agrarian University (36, Tereshchenkiv st., Hlukhiv, Sumska oblast)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Михайлова Л.И., Коренивская Л.В. Оценка экономического потенциала производства продукции коноплеводства в Украине

Цель статьи - исследовать на основе экономического анализа потенциальные возможности развития производства продукции коноплеводства в Украине и ее отдельных регионах; доказать необходимость участия государства в возрождении отрасли; спрогнозировать возможные каналы сбыта продукции на мировом рынке.

Методика исследования. Методологической основой исследования послужили положения экономической теории и системного анализа. Динамику и структуру производства продукции коноплеводства изучали с использованием статистическо-экономического метода. Расчетно-конструктивный метод и метод сравнения применен для оценки современного состояния управления экономическим потенциалом области коноплеводства. С помощью логико-эвристического метода, в частности, метода экспертных оценок, оценивали каналы сбыта продукции коноплеводства на отечественном и зарубежных рынках. Аргументация теоретических положений и полученных выводов относительно перспектив развития производства продукции коноплеводства в Украине основывается на системном подходе и абстрактно-логическом методе.

Результаты исследования. Определены основные составляющие потенциала производства продукции коноплеводства в Украине и Сумской области. Проведен анализ динамики посевных площадей, урожайности и валовых сборов волокна и семян технической конопли, динамики потребительских цен на продукцию коноплеводства. Обоснована необходимость всесторонней государственной поддержки отрасли коноплеводства - как приоритетного направления по обеспечению производителей экологическим сырьем и продукцией глубокой переработки не только на внутреннем рынке, но и занять весомую нишу на внешнем рынке.

Определена роль Института лубяных культур НААН в создании уникальных сортов технической конопли, которые выращиваются не только в зонах Полесья, Лесостепи и Степи Украины, но и в мире.

Элементы научной новизны. Проведенное исследование дало возможность определить особенности производства продукции коноплеводства и проблемы, которые сдерживают его развитие. Обоснована необходимость на уровне государства в кратчайшие сроки оптимизировать нормативно-правовое регулирование функционирования этой отрасли, продолжить разработку и финансирование программ по обеспечению предприятий различных организационно-правовых форм хозяйствования семенами конопли отечественной селекции категорий базовое и сертифицированное. Доказана целесообразность инвестирования средств в строительство заводов для первичной переработки технической конопли.

Практическая значимость. Реализация предложенных мер обеспечит наращивание экономического потенциала производства продукции коноплеводства и позволит значительно повысить эффективность деятельности производителей этой отрасли. В целом решение поставленных задач будет способствовать созданию рабочих мест в новых предприятиях по производству и переработке данной культуры во всех регионах Украины. Табл.: 1. Илл.: 8. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: продукция коноплеводства; техническая конопля; экономический потенциал; площади посевов конопли; урожайность и сорта конопли; цены на продукцию коноплеводства.

Михайлова Любовь Ивановна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Коренивская Людмила Викторовна - аспирант кафедры менеджмента, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160), старший преподаватель, Глуховский агротехнический институт имени С.А. Ковпака Сумского НАУ (Сумская обл., г. Глухов, ул. Терещенков, 36)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019 р.

Фахове рецензування: 12.12.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлова Л. И., Коренивська Л. В. Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 33 – 45. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>

Mykhailova, L. I. & Korenivska, L. V. (2020). Otsinka ekonomichnoho potentsialu vyrobnytstva produktsii konopliarstva v Ukraini [Evaluation of the economic potential of the hemp production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 33 – 45 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>

О.В. НІКІШИНА, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник

Інклюзивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України

Мета статті - визначити ступінь інклюзивності діючих логістичних ланцюгів аграрного ринку (ЛЛАР) України та обґрунтувати напрями їх трансформації, розбудови і взаємодії в контексті інклюзивного підходу.

Методика дослідження. Використано системний підхід та загальнонаукові методи, зокрема, аналітичних узагальнень - для встановлення домінуючого напрямку міграції доданої вартості у ланцюгах аграрного ринку; структурний - для визначення часток суб'єктів індивідуального й корпоративного секторів ринку, видової структури кооперативів; індексний - для цінового аналізу; порівняльний - для порівняння рівнів рентабельності різних категорій виробників; графічний - для наочного відображення логістичної структури аграрного ринку.

Результати дослідження. Розглянуто основні проблеми доступу дрібних і середніх агровиробників до корпоративних ринкових ланцюгів, встановлено потоковий «розрив» та логістичну відторженість суб'єктів індивідуального сектору виробничої ланки від прибуткових ланок доробки й розподілу продукції. Визначено домінуючий напрям перерозподілу доданої вартості на користь корпоративних структур, низький ступінь інклюзивності логістичних ланцюгів корпоративного типу. Обґрунтовано доцільність формування в Україні кооперативних логістичних ланцюгів, які є інклюзивними ринковими ланцюгами, здатними ефективно конкурувати та взаємодіяти із корпоративними ланцюгами аграрного ринку.

Елементи наукової новизни. Удосконалено теоретичні засади логістики товарних ринків в частині обґрунтування сутності категорії «ринкова інклюзія», інклюзивної природи кооперативних логістичних ланцюгів аграрного ринку. На базі емпіричних досліджень визначено ступінь інклюзивності ринкових ланцюгів різних типів, що дозволило обґрунтувати напрями підвищення конкурентоспроможності інклюзивних ланцюгів в українських реаліях.

Практична значущість. Результати можуть бути використані органами влади в процесі розробки стратегії розвитку кооперативних логістичних ланцюгів аграрного ринку, а також механізмів стимулювання створення багатofункціональних обслуговуючих кооперативів та оптимізації їх логістичних зв'язків із стейкхолдерами. Табл.: 5. Рис.: 1. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: ринкова інклюзія; логістичні ланцюги; ланки; додана вартість; аграрний ринок; інклюзивні кооперативні ланцюги.

Нікішина Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу ринкових механізмів та структур, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України (м. Одеса, Французький бульвар, 29)

E-mail: ksenkych@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>

Постановка проблеми. Сучасний вектор економічної політики багатьох держав характеризується впровадженням та адаптацією концепції інклюзивного зростання. Поняття *інклюзія* (англ. inclusion - включення, залученість) учені визначають як збільшення ступеня участі всіх громадян соціуму в процесі економічного зростання та справедливий розподіл його результатів [14, с. 187]. Аналізуючи визначення міжнародних організацій, можна виділити два підходи до іден-

тифікації природи інклюзивного розвитку: перший акцентує увагу на продуктивній зайнятості, другий - на справедливому перерозподілі доходів. Базовими параметрами інклюзивного зростання слугують широкі цільові орієнтири, що передбачають не тільки зростання ВВП, а й розвиток людського капіталу, скорочення нерівності й бідності, захист навколишнього природного середовища та ін.

Практика розвинених країн засвідчує важливе значення якості управління, економічної безпеки та конкуренції для інклюзивного

розвитку. При цьому простежується тісний зв'язок між розвитком інфраструктури, у тому числі логістичної, та ступенем інклюзивності зростання. Так, 1 млрд дол. США, вкладений в інфраструктуру, безпосередньо створює 15 тис. робочих місць і приблизно 30 тис. додаткових робочих місць у суміжних секторах [7, с. 23].

Інклюзивний розвиток економіки передбачає формування інклюзивних логістичних ланцюгів стратегічних товарних ринків, зокрема аграрних. Поняття «ринкова інклюзія» можна трактувати як збільшення ступеня участі суб'єктів господарювання, передусім малих і середніх, у ринкових процесах відтворення, формування паритетних взаємодій та об'єктивний перерозподіл доданої вартості між суб'єктами різних ланок ринкових ланцюгів для розширеного відтворення товароруху. Ступінь ринкової інклюзії у різних ланках ланцюга є неоднаковим і залежить від типу ринку, його структури, методів державного впливу тощо. На практиці відбувається порушення інклюзивних засад розвитку ринків та їх логістики, що знаходить свій прояв у наявності бар'єрів доступу на ринок, зловживанні ринковою владою, перерозподілі доходів на користь великих корпоративних структур, відторгненні малих суб'єктів господарювання від прибуткових ланок логістичних ланцюгів аграрного ринку України, актуалізуючи необхідність нових досліджень у цьому напрямі.

Варто відзначити взаємозв'язок питання формування інклюзивних ланцюгів аграрного ринку із 3-м завданням 2-ї Цілі сталого розвитку «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки», що акцентує увагу на забезпеченні гарантованого та рівного доступу дрібних виробників продовольства до виробничих ресурсів, ринків і можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади теорії інклюзивного розвитку економіки обґрунтовані іноземними ученими, зокрема, Д.Аджемоглу, Д. Робінсоном [1], Дж. Подеста [21], С. Голандер [20] та ін. Так, значний науковий і практичний інтерес викликає концепція інклюзивних інститутів, запропонована Д.Аджемоглу та Д. Робінсоном [1]. Автори порівнюють інклюзивні інститути, орієнтовані на участь усіх членів суспільства в економічних відносинах і отримання справедливого доходу, та

екстрактивні інститути (від англ. to extract - витягувати), що передбачають «вичавлювання» максимального доходу з експлуатації однієї частини населення та його спрямування на збагачення іншої частини. Таке порівняння виконано на базі глибокого аналізу закономірностей, методів і прикладів регулювання взаємопов'язаного розвитку економічних і політичних інститутів у багатьох державах за тривалий часовий період [14, с. 192].

Серед українських науковців можна виділити наукові праці І.М. Бобух, С.М. Щегель [2], Л.М. Ємельяненко [6], О.В. Ляха, В. І. Ляшенка [9], О.Д. Прогнімак [14] та ін. Зокрема, О.В. Лях і В.І. Ляшенко розробили концепцію інституційної підтримки інклюзивного підприємництва, обґрунтували важливість розвитку інклюзивного бізнесу та його стримуючі чинники в Україні [9]. Теоретико-методологічні основи соціально орієнтованого інклюзивного розвитку досліджує Л.М. Ємельяненко, акцентуючи увагу на процедурі його діагностики та виділяючи, зокрема, ринкові чинники - умови конкуренції, доступ суб'єктів до інфраструктури й виробничих активів [6, с. 128]. Дослідження І.М. Бобух і С.М. Щегель сконцентровані в площині аналізу Цілей сталого розвитку, які мають найбільший потенціал для формування інклюзивного суспільства в Україні [2].

Проблеми формування ефективних логістичних ланцюгів товарних ринків знаходяться в колі постійної уваги вчених Національної академії наук України, зокрема, О.М. Бородіної, Б.В. Буркинського, В.М. Лисюка, М.Л. Тараканова [3, 5, 8, 12] та ін. Водночас поширення інклюзивних концепцій та їх інтеграція в теорію і практику товарних ринків та ринкової логістики формує широкий простір для подальших інноваційних розробок.

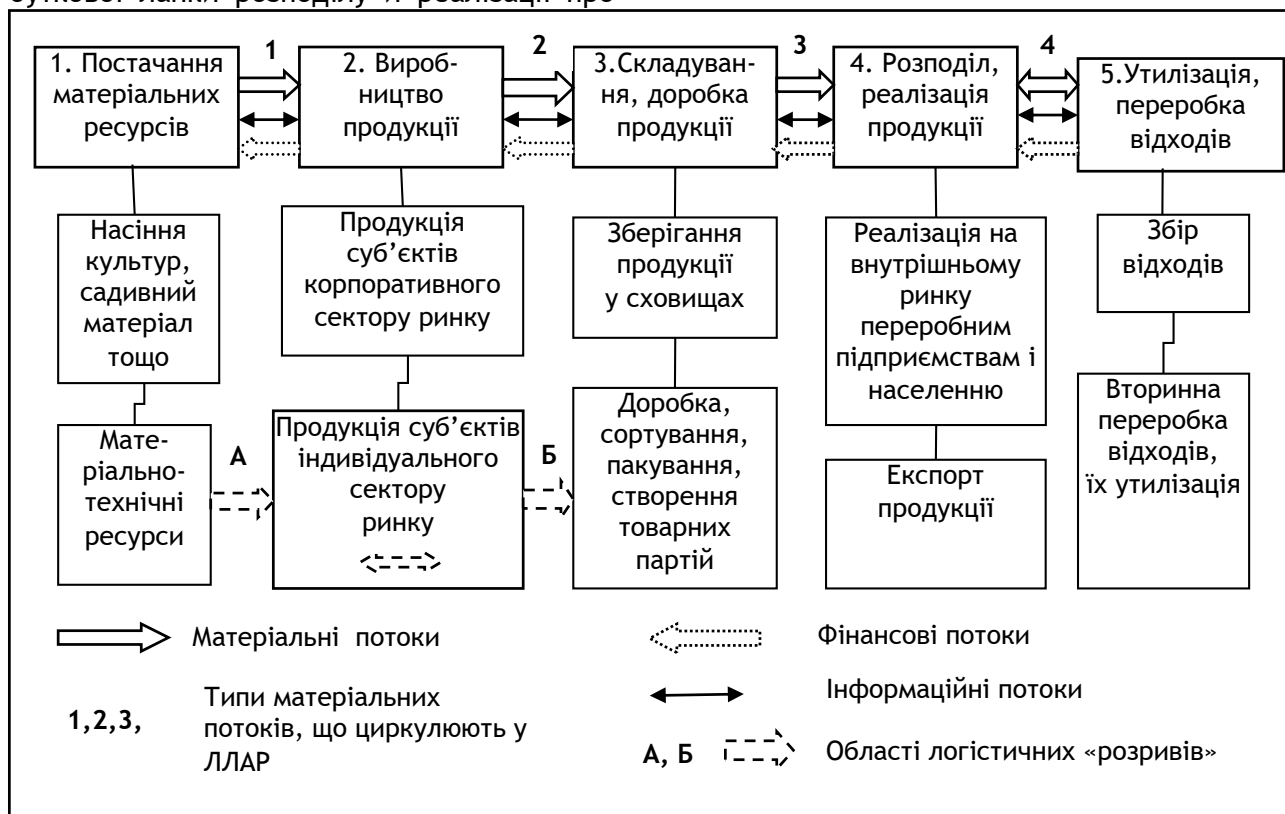
Мета статті - визначити ступінь інклюзивності діючих логістичних ланцюгів аграрного ринку (ЛЛАР) України та обґрунтувати напрями їх трансформації, розбудови і взаємодії в контексті інклюзивного підходу.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано системний підхід та загальнонаукові методи, зокрема, аналітичних узагальнень - для встановлення домінуючого напрямку міграції доданої вартості у ланцюгах аграрного ринку; структурний - для визначення часток суб'єктів індивідуального й корпоративного секторів ринку,

видової структури кооперативів; індексний - для цінового аналізу; порівняльний - для порівняння рівнів рентабельності різних категорій виробників; графічний - для наочного відображення логістичної структури аграрного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Інклюзивний принцип формування ефективних ЛЛАР передбачає забезпечення вільного доступу малих і середніх виробників до усіх ланок ланцюга, зокрема, до прибуткової ланки розподілу й реалізації про-

дукції, що є необхідною умовою об'єктивного міжланкового перерозподілу ринкової доданої вартості. Узагальнена структурна модель ЛЛАР представлена на рисунку. Такий ланцюг включає п'ять основних ланок, пов'язаних між собою різними типами матеріальних потоків (їх зміна відбувається в результаті трансформації споживчої вартості товару в процесі його переміщення за ланками ланцюга), фінансовими та інформаційними потоками.

Узагальнена структурна модель логістичного ланцюга аграрного ринку

Джерело: Розроблено автором.

За результатами проведених досліджень [5, 11] було встановлено логістичний «розрив» між суб'єктами індивідуального сектору виробничої ланки й іншими ланками ЛЛАР, що зумовлює дискретність матеріального потоку, проблеми з його міжланковим переміщенням, яке супроводжується втратою доданої вартості первинних агровиробників. На наш погляд, базовим протиріччям у логістичному ланцюгу аграрного ринку виступає внутрішньоланкове протиріччя між економічними інтересами суб'єктів корпоративного й індивідуального секторів виробничої ланки, яке, у свою чергу, генерує низку міжланкових протиріч у матеріалопровідному ланцюгу, наслідком дії яких стає перерозподіл доданої вартості на користь

великих корпоративних структур та низький ступінь інклюзивності аграрних ланцюгів. Це твердження потребує верифікації на основі емпіричних досліджень.

Проведений аналіз часток суб'єктів корпоративного й індивідуального секторів у виробництві аграрної продукції дозволив встановити певні особливості в перерозподілі товарних ніш виробничої ланки (табл. 1). За статистичними даними, корпоративний сектор виробляє 65,6 % зернових культур, 66,2 % соняшнику, 88,5 % цукрових буряків та 62,6 % м'яса в країні. Водночас господарства населення продукують 98,1 % картоплі, 85,6 % і 78,4 % овочевих і плодово-ягідних культур відповідно та 72,6 % молока. Фермерські господарства займають певні ніші у

виробництві сільгосппродукції. В Україні сформована суб'єктна структура аграрного виробництва є наслідком економічного домінування корпоративного сектору, ступінь контролю якого агрохолдингами щорічно зрос-

тає, та залежного становища індивідуальних господарств, яке О.М. Бородіна та І.В. Прокопа визначають як «відторгнення» в економічній, соціальній та інституційній складових аграрної системи [4, с. 91].

1. Частки суб'єктів корпоративного й індивідуального секторів у виробництві аграрної продукції в Україні, %

Вид товару	Корпоративний сектор			Індивідуальний сектор					
				фермерські господарства			господарства населення		
	Рік			Рік			Рік		
	2005	2010	2018	2005	2010	2018	2005	2010	2018
1. Зернові культури	65,0	63,9	65,6	10,7	12,0	14,4	24,3	24,2	19,9
2. Соняшник	63,2	64,7	66,2	15,6	17,8	19,8	21,2	17,5	13,9
3. Буряки цукрові фабричні	69,6	83,7	88,5	8,9	8,4	6,9	21,5	7,9	4,7
4. Картопля	0,8	1,7	1,3	0,4	0,9	0,5	98,8	97,4	98,1
5. Культури овочеві	8,6	9,3	11,7	2,1	2,6	2,7	96,3	88,1	85,6
6. Культури плодові та ягідні	11,8	16,4	16,4	0,0	0,0	5,3	88,2	83,6	78,4
7. М'ясо всіх видів	35,9	52,8	62,6	0,9	2,3	2,5	63,2	44,9	34,9
8. Молоко всіх видів	18,1	18,7	25,4	0,7	1,0	2,0	81,2	80,3	72,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [13, 16].

Порівняльний аналіз рівнів рентабельності товарів по суб'єктах різних секторів виробничої ланки дозволяє визначити домінуючий напрям розподілу доданої вартості. У 2018 р. найвищий рівень рентабельності мали зернові культури та соняшник (24,7 % і 32,5 % відповідно), на вирощуванні яких спеціалізується корпоративний сектор; виробництво цукрових буряків вперше за 2005-2018 рр. було збитковим. Рівень рентабель-

ності товарів, виробництво яких сконцентроване в індивідуальному секторі, значно нижчий і становить 6,8 % для картоплі, 16,1 % для молока, 13,3 % і 6,4 % для овочевих і плодово-ягідних культур відповідно (табл. 2). Відтак, обсяг прибутку, як складової доданої вартості, створеного в корпоративному секторі, мінімум вдвічі перевищує його величину в індивідуальному секторі.

2. Динаміка рівнів рентабельності продукції в сільськогосподарських підприємствах України, %

Вид товару	Рік							
	2005	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Зернові культури	3,1	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7
2. Соняшник	24,3	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5
3. Буряки цукрові фабричні	4,8	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4
4. Картопля	16,1	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	6,8
5. Культури овочеві	17,8	1,1	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	13,3
6. Культури плодові та ягідні	12,7	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	6,4
7. Молоко всіх видів	12,2	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1
8. М'ясо: великої рогатої худоби	-25,0	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7
свиней	14,9	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9
птиці	24,9	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	5,7

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [13, 16].

З огляду на відсутність статистичних даних щодо рентабельності господарств насе-

лення, для оцінки їх дохідності проведено порівняльний аналіз рівнів та індексів цін

сільгосппідприємств і господарств населення (табл. 3). Розрахунки свідчать про нижчі рівні цін господарств населення у ринкових нішах, контрольованих корпоративним сектором. Виняток становить молоко, ціна якого в індивідуальних господарствах на близько 25 % нижче від цін продукції агропідприємств. Порівняльний аналіз базових індексів

цін двох категорій товаровиробників свідчить про перевищення темпів приросту цін підприємств порівняно з аналогічним показником для господарств населення (за винятком жита), що теж доводить існуючу тенденцію щодо перерозподілу доданої вартості на користь корпоративного сектору.

3. Відношення цін на аграрну продукцію господарств населення до цін сільськогосподарських підприємств в Україні, %

Товар	Рік				Індекси цін (2017 р. до 2015 р.), пункти	
	2014	2015	2016	2017	СГП	ГН
1.Пшениця	102,5	100,6	91,2	91,6	1,362	1,240
2.Ячмінь	106,8	105,6	94,3	92,6	1,369	1,200
3. Кукурудза	83,0	87,2	88,1	90,7	1,256	1,306
4. Жито	166,0	120,1	106,3	122,6	1,394	1,423
5. Соняшник	89,0	87,0	90,3	91,0	1,141	1,195
6.Картопля	131,9	131,2	123,1	129,0	1,408	1,385
7. Культури овочеві	191,1	181,4	136,4	177,8	1,044	1,023
з них закритого ґрунту	74,5	56,9	49,1	48,7	1,318	1,128
8. Культури плодово-ягідні	252,6	136,2	163,1	135,0	1,307	1,296
9. Молоко	82,5	77,1	72,9	75,6	1,627	1,596

Примітка: СГП - сільськогосподарські підприємства; ГН - господарства населення.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [13, 15].

У цьому контексті доказову базу посилює аналіз даних щодо групування сільгосппідприємств за обсягами реалізованої аграрної продукції [16, с.10]. За даними Держстату, у 2016 р. реалізацією товарів у невеликих обсягах (до 500 тис. грн) займалося лише 7,4 % і 6 % підприємств у сегментах зернових культур і соняшнику, 50,1 % виробників плодово-ягідних та овочевих культур. Водночас збутом великих партій зерна й насіння соняшнику (2-20 млн грн) займалися 59,4 % і 62,8 % сільгосппідприємств у відповідних сегментах, що свідчить про контроль корпоративними структурами високорентабельних товарних ніш виробничої ланки, а також наступних ланок ЛЛАР (див. рис.).

В українських реаліях зв'язок вітчизняних агровиробників із торговельною сферою виявився дуже слабким, їх продукція активно витісняється імпортними товарами. Споживчу ланку ЛЛАР контролюють переважно мережі організованої роздрібної торгівлі, які встановлюють жорсткі стандарти для товарів, контролюють їх відповідність вимогам споживачів. Такі правила занадто важкі для виконання дрібними агровиробниками, що генерує суттєві бар'єри для їх участі в прибутковій ланці реалізації продукції [3, с. 77].

В умовах нерівноправних економічних відносин суб'єкти індивідуального сектору виробничої ланки залишаються відторгненими від прибуткових ланок доробки, розподілу та реалізації продукції, а їх інтеграція до ЛЛАР корпоративного типу незмінно супроводжується втратою доданої вартості, що слугує свідченням низького ступеня інклюзивності таких ланцюгів. Зворотною реакцією господарств населення на цю ситуацію є формування у межах виробничої ланки власного мікрологістичного ланцюга (виробництво - зберігання - споживання), який за дискримінаційних умов входження до корпоративних ЛЛАР забезпечує часткову реалізацію економічних інтересів дрібних агровиробників. Формування внутрішньоланкових мікроланцюгів притаманне, зокрема, стратегічному зерновому ринку України [5, с. 62].

Відповідно до теорії логістичних ланцюгів суб'єкт, що управляє ланцюгом, задає пропорції розподілу доданої вартості між його ланками. У контексті зазначеного підходу поняття «конкурентоспроможність» поширюється не тільки на продукт, а й місце в ланцюгу [10, с. 362]. Емпіричні дослідження засвідчили низький рівень конкурентоспроможності індивідуальних господарств у ви-

робничій ланці ЛЛАР та наявність потокових «розривів» між даною та наступними ланками ринкового ланцюга (див. рис.). Завдання підвищення рівня відтворювальної спроможності та конкурентоспроможності суб'єктів індивідуального сектору зумовлює необхідність їх входження (інтеграції) до наступних більш прибуткових ланок ринкового ланцюга, тобто розширення присутності з виробничої ланки до ланок складування, доробки, розподілу та реалізації продукції. Одним з інструментів вирішення такого завдання стає розбудова та розвиток *кооперативних ЛЛАР*, які здатні конкурувати з корпоративними ланцюгами.

В українських реаліях становлення та розвиток ЛЛАР кооперативного типу спроможні не тільки подолати логістичну відторгненість індивідуальних господарств, а й зіграти вагомую роль у подоланні бідності сільського населення шляхом залучення найбільш товаровиробників у кооперативні ринкові ланцюги на засадах паритетного розподілу доданої вартості. Проведені дослідження довели, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (*далі* - СОК) виконують чотири головні функції: (1) соціальну; (2) підтримка малих форм господарювання; (3) селозберігаючу; (4) об'єднуючу [11, с. 17-26]. У світлі концепції сталого розвитку підвищується значення двох останніх функцій для збалансованого розвитку сільських територій.

Базуючись на положеннях концепції інклюзивних інститутів Д. Аджемоглу та Д. Робінсона [1], можна стверджувати, що за своєю природою, цільовими орієнтирами та функціями СОК є інклюзивними інституціями. Сільськогосподарські кооперативи

мають ознаки ланцюгових структур, формуючи мережу інклюзивних кооперативних ЛЛАР, що мають достатній потенціал для паритетної взаємодії та ефективної конкуренції з корпоративними ЛЛАР, які за сукупністю ознак доцільно віднести до екстрактивних ланцюгів.

Світова практика свідчить про значну роль кооперативних ЛЛАР у розвитку економіки багатьох країн. Сільськогосподарські кооперативи являють собою найбільш поширений у світі вид кооперативної форми діяльності. Так, європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують за 60 % усієї виробленої фермерами продукції, скандинавські - більше 80 %; кооперативи Китаю і Японії реалізують понад 90 % сільгосппродукції [18, с. 10].

В Україні теж наявна стійка тенденція до зростання кількості СОК. Станом на 01 липня 2019 р. в економіці України функціонувало 27,796 тис. кооперативних об'єднань, із них 69,4 % становили обслуговуючі, 7,9 % - виробничі та 11,8 % - інші кооперативи (табл. 4). Обслуговуючі кооперативи створюються не для безпосереднього виробництва продукції, а для її просування від виробничої до споживчої ланки ЛЛАР та надання різних послуг. Шляхом об'єднання в обслуговуючі кооперативи малі й середні суб'єкти господарювання прагнуть отримати доступ до прибуткових ланок ланцюга, нових товарних ніш, справедливих цін, звільнитися від ринкової влади трейдерів, агрохолдингів та інших екстрактивних інституцій. Домінування обслуговуючого виду в загальній структурі кооперативів можна оцінювати як спосіб адаптації суб'єктів до ринкових умов господарювання.

4. Видова структура кооперативів в Україні, %

Вид кооперативу	Рік								Зміни (+,-)
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*	
1.Виробничі	7,6	7,5	8,2	9,4	9,0	8,7	8,3	7,9	+0,4
2.Обслуговуючі	68,9	68,0	67,5	67,0	67,7	68,7	69,2	69,4	+0,5
3. Споживчі	2,5	2,7	2,8	2,9	2,8	2,8	2,8	2,7	+0,2
4.Сільськогосподарські виробничі	4,4	4,1	4,0	4,1	3,9	3,8	3,7	3,6	-0,7
5.Сільськогосподарські обслуговуючі	3,1	3,2	3,5	3,6	3,7	3,8	4,0	4,5	+1,4
6. Інші	13,5	14,5	14,0	13,0	12,9	12,2	12,1	11,8	-1,7

*Станом на 01 липня 2019 року.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

Частка сільськогосподарських кооперативів порівняно невисока із показником у 2019 р. 3,6 % для виробничих і 4,5 % для об-

слуговуючих кооперативних формувань (див. табл. 4). За період 2012-2019 рр. питома вага аграрних виробничих кооперати-

вів зменшилася на 0,7 %, частка обслуговуючих, навпаки, зросла на 1,4 %. Вектор структурних змін відповідає напряду динамічних змін: у 2019 р. порівняно з 2012 р. кількість виробничих кооперативів в агро-секторі скоротилася на 19,4 %, натомість кількість СОК збільшилася на 40,8 %. За перше півріччя 2019 р. кількість СОК зросла на 16,4 %, тоді як у 2018 р. порівняно з попереднім роком їх приріст становив 5,51 %.

Усвідомлення суб'єктами індивідуального сектору аграрного ринку потенційних можливостей обслуговуючої кооперації активі-

зувало її процеси в Україні. Так, порівняно з 01 січня 2018 р. кількість діючих СОК зросла на 20,5 % і досягла в 2019 р. 735 одиниць (табл. 5). За минулий рік найбільший приріст був притаманний плодоовочевим і молочарським кооперативам (на 43 % і 31 % відповідно), найменший - зерновим (2,5 %). У структурі діючих СОК домінують кооперативи молочарські, з обробітку землі та надання інших послуг (25,3%, 22% і 26,9 % відповідно). Найменшу частку становлять м'ясні кооперативи (4,8 %) і їхня кількість стрімко скорочується (на 31,4 %).

5. Динаміка та видова структура діючих СОК в Україні

Вид СОК	2018 р.*		2019 р.**		Зміни (+,-)	
	од.	%	од.	%	од.	%
Усього, у тому числі:	610	100,0	735	100,0	+125	+20,5
1. Молочарські	142	23,3	186	25,3	+44	+31,0
2. З обробітку землі та збирання врожаю	146	23,9	162	22,0	+16	+11,0
3. М'ясні	51	8,4	35	4,8	-16	-31,4
4. Плодоовочеві	79	13,0	113	15,4	+34	+43,0
5. Зернові	40	6,6	41	5,6	+1	+2,5
6. З надання інших послуг	152	24,9	198	26,9	+46	+30,3

*Станом на 1 січня 2018 р.; **Станом на 19 липня 2019 р.

Джерело: Розраховано за даними Кабінету Міністрів України [19].

Слід відзначити надання державної підтримки молочарським і плодово-ягідним обслуговуючим кооперативам для придбання обладнання зі зберігання та переробки агропродукції (на суму понад 8,5 млн грн [19]), що певним чином стимулювало зростання їх кількості в країні. Це слугує прикладом точкового стимулювання державою формування інклюзивних ЛЛАР шляхом цільової підтримки багатофункціональних СОК певного напрямку діяльності. В Україні близько 50 % від загальної кількості СОК є багатофункціональними кооперативами, які поєднують декілька видів діяльності та орієнтовані на переробку сировини, що забезпечує їх присутність у переробній ланці ринкового ланцюга та можливість нарощування доданої вартості шляхом виробництва й реалізації переробної продукції високої якості.

Необхідною умовою ефективного функціонування кооперативних ЛЛАР виступає налагодження паритетних зв'язків взаємодії між учасниками потокових процесів як всередині ланцюга, так і ззовні, тобто між ринковими ланцюгами й різноманітними стейкхолдерами, зацікавленими в розбудові кооперативних ланцюгів на локальному рівні аграрного ринку (на сільських територіях), зокрема, місцевими переробними підприємствами, територі-

альними громадами, державними й профільними інституціями та ін. Внутрішні й зовнішні зв'язки взаємодії виступають формою впровадження економічних інтересів суб'єктів ЛЛАР. Інклюзивний підхід до формування кооперативних ЛЛАР передбачає паритетний перерозподіл доданої вартості між їх учасниками шляхом досягнення міжсуб'єктних і міжланкових компромісів, збалансування економічних інтересів суб'єктів ЛЛАР на договірній та інституційній основах.

Розбудова мережі кооперативних ЛЛАР спроможна зменшити кількість протиріч між економічними інтересами суб'єктів індивідуального й корпоративного секторів шляхом становлення паритетних зв'язків взаємодії та конкуренції. У кооперативних ЛЛАР дрібні й середні товаровиробники посилюють свої конкурентні позиції і ринкову владу, отримують більше вигід від співпраці та справедливого перерозподілу доданої вартості в ланцюгу. Об'єднані в кооперативний ринковий ланцюг, його учасники можуть налагоджувати паритетні зв'язки взаємодії з суб'єктами корпоративних ланцюгів. Йдеться про колективне партнерство СОК з учасниками різних ланок ЛЛАР корпоративного типу на договірній основі. З точки зору його учасників більш приваблива співпраця з групою (кооперати-

вом), ніж з великою кількістю малих агрови-робників. У свою чергу, група дрібних ви-робників може отримати через кооперацію дос-туп до кредитних і державних ресурсів для будівництва переробних потужностей та роз-будови й відтворювального розвитку коопе-ративних ланцюгів ринку.

Варто зазначити, що конкуренція коопе-ративних і корпоративних ЛЛАР (тобто ін-клюзивного й екстрактивного типів) чинить трансформаційний вплив на базові парамет-ри товарного ринку, зокрема, вона сприяє зниженню цінової волатильності, оптимізації співвідношення якості/ціна товарів, їх диференціації, зменшенню кінцевих цін для споживачів (шляхом скорочення посередни-цьких ланок), впровадженню інновацій то-що. Для індивідуальних господарств розбу-дова конкурентоспроможних кооперативних ланцюгів збільшує їх можливості щодо осво-єння нових ринкових ніш (зокрема, в орга-нічному секторі), входження в прибуткові ланки корпоративного ланцюга, об'єкти-вного перерозподілу ринкової доданої варто-сті. При цьому конкурентоспроможність суб'єктів ринку збільшується у міру їх вхо-дження до ланок, близьких до споживчої ланки ЛЛАР. Відтак, участь у конкурентному процесі логістичних ланцюгів двох типів ге-нерує низку позитивних впливів на розвиток аграрного ринку, зменшуючи бар'єри досту-пу для дрібних виробників та підвищуючи ступінь ринкової інклюзії.

Незважаючи на динамічно зростаючий тренд кількості СОК (див. табл. 5), в Україні процес формування кооперативних ланцюгів аграрного ринку знаходиться на початковому етапі. Через вітчизняний кооперативний лан-цюг ринку реалізується всього лише 1 % аг-рарної продукції [18], тоді як у розвинених країнах - 50-90 % [18]. В Україні діючі інклю-зивні ЛЛАР низькоконкурентні порівняно з екстрактивними ланцюгами, що зумовлює необхідність точкового стимулювання дер-жавною кооперативного руху в агросфері, як складової політики переходу «від екстракти-вної до інклюзивної економіки» [14, с. 194].

Висновки. Інтеграція інклюзивних концеп-цій в теорію ринкової логістики виокремлює як першочергове питання доступу малих і се-редніх товаровиробників до прибуткових ла-нок ланцюгів, паритетних взаємодій та об'єктивного розподілу доданої вартості у ри-нкових ланцюгах. Проведені емпіричні дослі-дження засвідчили низький ступінь інклюзив-

ності корпоративних ЛЛАР, через які реалізу-ється понад 90 % агропродукції в Україні. По-рівняльний аналіз рівнів рентабельності та цін суб'єктів корпоративного й індивідуального секторів виробничої ланки визначив тенден-цію перерозподілу доданої вартості на ко-ристь корпоративних структур, що спеціалі-зуються на виробництві експортоорієнтованих культур. Водночас суб'єкти індивідуального сектору, забезпечуючи соціальну, екологічну та продовольчу безпеку, в умовах диспарите-тних взаємодій залишаються відторгненими від прибуткових ланок ЛЛАР, а інтеграція та-ких виробників до корпоративних (екстракти-вних) ланцюгів супроводжується втратою до-даної вартості, яка мала б стати ресурсом їх сталого відтворювального розвитку.

Враховуючи світовий досвід, обґрунтова-но доцільність створення в Україні коопе-ративних ЛЛАР, які є інклюзивними ринкови-ми ланцюгами, здатними конкурувати та взаємодіяти на паритетних засадах із екст-рактивними (корпоративними) ланцюгами, а також підвищити ефективність дрібнотовар-ного аграрного виробництва, сприяти ста-лому розвитку сільських територій. Інклю-зивний підхід до формування ЛЛАР може стати важливим інструментом сталого роз-витку аграрного сектору.

Завдання підвищення конкурентоспро-можності інклюзивних ланцюгів аграрного ринку, на наш погляд, доцільно вирішувати одночасним поєднанням конструктивних за-ходів двох напрямів. Перший передбачає зміцнення конкурентоспроможності ринко-вих ланцюгів кооперативного типу шляхом стимулювання створення багатофункціона-льних СОК, орієнтованих на переробку си-ровини, виробництво та збут продукції з ви-сокою доданою вартістю. Вказаний напрям передбачає підтримку та участь держави в розбудові кооперативних ЛЛАР. Змістом другого напрямку виступає становлення та розвиток оптимальних форм взаємодій сіль-ськогосподарських кооперативів і стейкхол-дерів, реалізація гнучкої політики залучення внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів до фор-мування кооперативних ланцюгів, яка може забезпечити їм конкурентні переваги на аг-рарному ринку України.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі розглядається розробка те-оретико-методичних засад оцінки ступеня інклюзивності ринкових ланцюгів на мезо-, макро- та глобальному рівнях, а також

Список бібліографічних посилань

1. Аджемоглу Д., Робинсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва : АСТ, 2015. 693 с.
2. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.
3. Бородіна О. М. Інтеграція дрібних сільськогосподарських виробників до агропродовольчих ланцюгів доданої вартості: методологічні підходи та емпіричні дослідження. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 2. С. 73-83.
4. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4 (641). С. 88-96.
5. Буркинський Б. В., Нікішина О. В. Принципи формування ефективних логістичних ланцюгів товарних ринків : монографія. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2019. 80 с.
6. Емельяненко Л. М., Дзензелюк К. В. Проблеми та перспективи соціально орієнтованого інклюзивного розвитку в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 125-134.
7. Кондратьев В. Инфраструктура и экономический рост. *Мировая экономика и международные отношения*. 2011. № 11. С. 18-24.
8. Логістика товарного ринку : монографія / [Буркинський Б. В., Лисюк В. М., Тараканов М. Л. та ін.] ; за ред. Б. В. Буркинського, В. М. Лисюка. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2018. 244 с.
9. Лях О. В., Ляшенко В. І., Кузьменко Н. В. Концепція інституційної підтримки інклюзивного підприємництва на регіональному рівні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 212-232.
10. Модернизация предприятий в цепочках создания стоимости / Авдасева С. Б., Буданов И. А., Голикова В. В., Яковлев А. А. *Экономический журнал Высшей школы экономики*. 2005. № 3. С. 361-377.
11. Нікішина О. В., Бібікова Н. О. Формування та розвиток регіональних обслуговуючих кооперативів зернового ринку: інтеграційний підхід : монографія. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2018. 230 с.
12. Нікішина О. В., Діленко В. О., Тараканов М. Л. Логістичний фактор трансформації теоретичних положень функціонування товарних ринків. *Проблеми економіки*. 2019. № 3 (41). С. 164-170.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди і перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.
15. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами в 2016 році : статистичний бюлетень / відп. за випуск О. М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 54 с.
16. Сільське господарство України за 2018 рік : статистичний збірник / відп. за випуск О. М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
17. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitit/tsili-staloho-rozvytku>.
18. Шибанін В. С. Розвиток кооперації в АПК: проблеми та напрями її подолання. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 9-12.
19. Шеремета В. В Україні зростає кількість обслуговуючих кооперативів. Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zrostaє-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta/>.
20. Hollander S., Bolling R. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. URL: <https://www.thebrokeronline.eu/>.
21. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. URL : <https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2013/02/07>.

References

1. Adzhemoglu, D. & Robinson, D. (2015). *Pochemu odni strany bogatye, a drugie bednye. Proishozhdenie vlasti, procvetaniya i nishhety* [Why are some countries rich and others poor. The origin of power, prosperity and poverty]. Moscow: AST [In Russian].
2. Bobukh, I.M. & Shchehel, S.M. (2018). Stratehichni oriientyry ekonomichnoho zrostantia Ukrainy: inkluzivnist yak kliuchovy priorytet [Strategic guidelines for Ukraine's economic growth: inclusivity as a key priority]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 7, pp. 55-70 [In Ukrainian].
3. Borodina, O.M. (2014). Intehratsiia dribnykh silskohospodarskykh vyrobnykiv do ahroprodovolchyykh lantsiuhiv dodanoi vartosti: metodolohichni pidkhody ta empyrychni doslidzhennia [Integration of smallholder farmers into value-added agri-food chains: methodological approaches and empirical research]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 2, pp. 73-83 [In Ukrainian].
4. Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2015). Podolannia strukturnykh deformatsii v aharnomu sektori Ukrainy: instytusializatsiia i modernizatsiia malotovarного silskohospodarskoho vyrobnytstva [Overcoming structural deformations in the agrarian sector of Ukraine: institutionalization and modernization of low-commodity agricultural production]. *Ekonomika Ukrainy*, 4 (641), pp. 88-96 [In Ukrainian].
5. Burkynskyi, B.V. & Nikishyna, O.V. (2019). *Pryntsypy formuvannia efektyvnykh lohystychnykh lantsiuhiv tovarnykh rynkiv: monohrafiia* [Principles for formation of effective logistics chains of commodity markets: monograph]. Odessa: IPRED NAN Ukrainy [In Ukrainian].
6. Yemelienenko, L.M. & Dzenzeliuk, K.V. (2017). Problemy ta perspektyvy sotsialno oriietovanoho inkluzivnoho rozvytku v Ukraini [Problems and prospects of socially oriented inclusive development in Ukraine]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, 1, pp. 125-134 [In Ukrainian].
7. Kondratev, V. (2011). Infrastruktura i jekonomicheskij rost [Infrastructure and economic growth]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, 11, pp. 18-24 [In Russian].
8. Burkynskyi, B.V., Lysiuk, V.M., Tarakanov, M.L., et al. (2018). *Lohistyka tovarного rynku: monohrafiia* [Commodity market logistics: monograph]. B.V. Burkynskyi & V.M. Lysiuk (Eds.). Odessa: IPRED NAN Ukrainy [In Ukrainian].
9. Liakh, O.V., Liashenko, V.I., & Kuzmenko, N.V. (2018). Kontsepsiia instytutsiinoi pidtrymky inkluzivnoho pidpriemnytstva na rehionalnomu rivni [The concept of institutional support for inclusive entrepreneurship at the regional level]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 2 (52), pp. 212-232 [In Ukrainian].
10. Avdasheva, S.B., Budanov, I.A., Golikova, V.V., & Yakovlev, A.A. (2005). Modernizatsiia predpriiatij v cepochkah sozdaniia stoimosti [Enterprise modernization in value chains]. *Jekonomicheskij zhurnal Vyshej shkoly jekonomiki*, 3, pp. 361-377 [In Russian].
11. Nikishyna, O.V. & Bibikova, N.O. (2018). *Formuvannia ta rozvytok rehionalnykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv zernovoho rynku: intehratsiinyi pidkhid: monohrafiia* [Formation and development of regional service cooperatives of the grain market: an integration approach: monograph]. Odessa: IPRED NAN Ukrainy [In Ukrainian].
12. Nikishyna, O.V., Dilenko, V.O., & Tarakanov M.L. (2019). Lohistychni faktor transformatsii teoretichnykh polozhen funktsionuvannia tovarnykh rynkiv [Logistic factor of transformation of theoretical positions of functioning of commodity markets]. *Problemy ekonomiky*, 3 (41), pp.164-170 [In Ukrainian].
13. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
14. Prohnimak, O.D. (2018). Inkluzivnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody i perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles and prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (51), pp. 187-197 [In Ukrainian].

15. Prokopenko, O.M. (Ed.). (2017). *Realizatsiia produktsii silskoho hospodarstva silskohospodarskymy pidpriemstvamy v 2016 rotsi: statystychnyi biuleten* [Sales of agricultural products by agricultural enterprises in 2016: statistical bulletin]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
16. Prokopenko, O.M. (Ed.). (2019). *Silske hospodarstvo Ukrainy za 2018 rik: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine for 2018: statistical compilation]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
17. Tsili staloho rozvytku 2016-2030 [Sustainable development goals 2016-2030]. (n.d.). *United Nations Ukraine*. Retrieved from: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tsyacholittia/tsili-staloho-rozvytku> [In Ukrainian].
18. Shebanin, V.S. (2013). Rozvytok kooperatsii v APK: problemy ta napriamy yii podolannya [Development of cooperation in agro-industrial complex: problems and directions for their overcoming]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 9-12 [In Ukrainian].
19. Sheremeta, V.V (2019). Ukraini zrostaie kilkist obsluhovuiuchykh kooperatyviv [The number of serving cooperatives is increasing in Ukraine]. *Uriadovyi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zrostaie-kilkist-obslugovyuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta> [In Ukrainian].
20. Hollander, S. & Bolling, R. (n.d.). Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. *Thebrokeronline*. Retrieved from: <https://www.thebrokeronline.eu> [In English].
21. Podesta, J. (2013). Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity, and reducing vulnerability. *Center for American Progress*. Retrieved from: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2013/02/07> [In English].

Nikishyna O.V. Inclusive approach to the formation of logistics chains of the agrarian market of Ukraine

The purpose of the article is to determine level of the inclusivity of logistics chains of the agrarian market of Ukraine and to justify directions of their transformation, development and interaction in the context of the inclusive approach.

Research methods. System approach and general scientific methods were used in the research process, in particular: analytical generalisations (for establishing dominant direction of transfer of the added value in the agrarian market chains); structural (for determining the portion of subjects of the individual and corporate sectors of the market, the species structure of cooperatives); index (for the price analysis); comparative (for comparison of levels of profitability of different categories of producers); graphic (for visual representation of logistics structure of the agrarian market).

Research results. Basic problems of access of the small and medium agricultural producers to the corporate market chains were considered, and flow "gap" and logistics detachment of subjects of the individual sector of the manufacturing link from profitable links of refinement and distribution were established. The dominant direction of redistribution of the added value in favour of corporate bodies, and low degree of inclusivity of logistics chains of corporate type were determined. The feasibility for forming cooperative logistics chains in Ukraine, which are inclusive market chains, capable to effectively compete and interact with the corporate chains of the agrarian market was substantiated.

Elements of scientific novelty. Theoretical foundations of logistics commodity markets were improved in a part of substantiation of the essence of a category "market inclusion", an inclusive nature of cooperative logistics chains of the agrarian market. On basis of empirical research, an inclusivity degree of the market chains of different types was defined, that allowed to substantiate directions for increasing the competitiveness of inclusive chains in Ukrainian realities.

Practical significance. Results can be used by authorities in developing a strategy for the development of cooperative logistics chains of the agrarian markets, and mechanisms to stimulate the creation of multifunctional service cooperatives and optimise their logistics connections with stakeholders as well. *Tabl.: 5. Figs.: 1. Refs.: 21.*

Keywords: market inclusion; logistics chains; links; added value; agrarian market; inclusive cooperative chains.

Nikishyna Oksana Volodymyrivna - doctor of economics sciences, senior research fellow, head of the department of market mechanisms and structures, Institute of Market Problems and Economic and Environmental Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine (29, Frantsuzkyi bld., Odesa)

E-mail: ksekych@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>

Никишина О.В. Инклюзивный подход к формированию логистических цепей аграрного рынка Украины

Цель статьи - определить степень инклюзивности действующих логистических цепей аграрного рынка Украины и обосновать направления их трансформации, развития и взаимодействия в контексте инклюзивного подхода.

Методика исследования. Использованы системный подход и общенаучные методы, в частности, аналитических обобщений - для установления доминирующего направления миграции добавленной стоимости в цепях аграрного рынка; структурный - для определения долей субъектов индивидуального и корпоративного секторов рынка, видовой структуры кооперативов; индексный - для ценового анализа; сравнительный - для сравнения уровней рентабельности разных категорий производителей; графический - для наглядного отображения логистической структуры аграрного рынка.

Результаты исследования. Рассмотрены основные проблемы доступа мелких и средних агропроизводителей к корпоративным рыночным цепям, установлены потоковый «разрыв» и логистическая отторженность субъектов индивидуального сектора производственного звена от прибыльных звеньев доработки и распределения продукции. Определены доминирующее направление перераспределения добавленной стоимости в пользу корпоративных структур, низкая степень инклюзивности логистических цепей корпоративного типа. Обоснована целесообразность формирования в Украине коопе-

ративних логістических ґаєей, котрі є інґлузивними риночними ґаєями, спосібними ефективно конкуритовати і взаємодієвати з корпоративними ґаєями аграрного ринка.

Елементи науочної новизни. Усовершенствовані теоретическі основи логістики товарних ринків в часті обоснованія сущности ґаєегорії «риночна інґлузія», інґлузивної природи кооперативних логістических ґаєей аграрного ринка. На базі емпірических досліданій определена степеиь інґлузивности риночних ґаєей різних типів, що дозволило обосновати направилення підвищення конкурентоспосібности інґлузивних ґаєей в українських реаліях.

Практическа значимість. Результати можуть бути использовані органами влади в процесі розробки стратегії розвитку кооперативних логістических ґаєей аграрного ринка, а також механізмів стимулювання створення багатофункціональних обслуговуючих кооперативів і оптимізації їх логістических зв'язів со стейххолдерами. Таб.: 5. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключеві слова: риночна інґлузія; логістическі ґаєей; звен'я; додана стоимость; аграрний ринок; інґлузивні кооперативні ґаєей.

Никишина Оксана Владимировна - доктор економіческих наук, старший научний сотрудник, заведуєа відделом риночних механізмів і структур, Інститут проблем ринка і економіко-екологіческих досліданій Національної академії наук України (ґ. Одесса, Французський бульвар, 29)

E-mail: ksenkych@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>

Стаття надійшла до редакції 03.01.2020 р.

Фахові рецензування: 10.01.2020 р.

Бібліоґрафічний опис для цитування:

Нікішина О. В. Інґлузивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С.46 – 56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046>

Nikishyna, O. V. (2020) Inkliuzyvnyi pidkhyd do formuvannia lohistychnykh lantsiuhiv ahrarnoho rynku Ukrainy [Inclusive approach to the formation of logistics chains of the agrarian market of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 46 – 56 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046>

*

УДК 330.3:637.5:636.4

JEL Classification: Q10; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

Н.Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант

Розвиток ринку м'яса свиней

Мета статті - провести аналітичний огляд сучасного стану розвитку ринку м'яса свиней, визначити проблемні питання та обґрунтувати направи підвищення його ефективності.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - під час аналізу ринку м'яса свиней; моноґрафічний - при деталізації стану розвитку ринку м'яса свиней; графічний - для ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ.

Результати дослідження. Уточнено, що ринок м'яса свиней має важливе значення для вітчизняної економіки. Виявлено, що останніми роками на вітчизняному ринку м'яса свиней спостерігалася дестабілізація. Відбувалося зростання цінового диспаритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією, погіршення селекційно-племінної роботи, недостатній рівень державної підтримки ґалузі свинарства. Означені фактори зумовили скорочення поголів'я свиней та обсягів виробництва м'яса, зниження попиту та зменшення обсягів експорту.

Проблемними питаннями на ринку м'яса свиней і надалі залишаються висока собівартість виробництва та високі роздрібні ціни. Визначено, що для розвитку згаданого ринку необхідна державна підтримка, яка має бути спрямована на сільськогосподарських виробників та сприяти формуванню платоспроможного попиту на м'ясо свиней.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо розвитку ринку м'яса свиней.

Практична значущість. Вказані підходи можуть бути використані органами державного управління при прийнятті рішень щодо врегулювання та стабілізації ситуації на ринку м'яса свиней. Таб.: 1. Рис.: 2. Библиогр.: 20.

© Н.Г. Копитець, 2020

ративних логістических ґаєей, котрі є інґлузивними риночними ґаєями, спосібними ефективно конкуритовати і взаємодієвати з корпоративними ґаєями аграрного ринка.

Елементи науочної новизни. Усовершенствовані теоретическі основи логістики товарних ринків в часті обоснованія сущности ґаєегорії «риночна інґлузія», інґлузивної природи кооперативних логістических ґаєей аграрного ринка. На базі емпірических досліданій определена степеиь інґлузивности риночних ґаєей різних типів, що дозволило обосновати направилення підвищення конкурентоспосібности інґлузивних ґаєей в українських реаліях.

Практическа значимість. Результати можуть бути использовані органами влади в процесі розробки стратегії розвитку кооперативних логістических ґаєей аграрного ринка, а також механізмів стимулювання створення багатофункціональних обслуговуючих кооперативів і оптимізації їх логістических зв'язів со стейххолдерами. Таб.: 5. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключеві слова: риночна інґлузія; логістическі ґаєей; звен'я; додана стоимость; аграрний ринок; інґлузивні кооперативні ґаєей.

Никишина Оксана Владимировна - доктор економіческих наук, старший научний сотрудник, заведуєа отделом риночних механізмів і структур, Інститут проблем ринка і економіко-екологіческих досліданій Національної академіи наук України (г. Одесса, Французський бульвар, 29)

E-mail: ksenkych@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>

Стаття надійшла до редакції 03.01.2020 р.

Фахові рецензування: 10.01.2020 р.

Бібліоґрафічний опис для цитування:

Нікішина О. В. Інґлузивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 46 – 56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046>

Nikishyna, O. V. (2020) Inkliuzyvnyi pidkhyd do formuvannia lohistychnykh lantsiuhiv ahrarnoho rynku Ukrainy [Inclusive approach to the formation of logistics chains of the agrarian market of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 46 – 56 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046>

*

УДК 330.3:637.5:636.4

JEL Classification: Q10; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

Н.Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант

Розвиток ринку м'яса свиней

Мета статті - провести аналітичний огляд сучасного стану розвитку ринку м'яса свиней, визначити проблемні питання та обґрунтувати направи підвищення його ефективности.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - під час аналізу ринку м'яса свиней; моноґрафічний - при деталізації стану розвитку ринку м'яса свиней; ґрафічний - для ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ.

Результати дослідження. Уточнено, що ринок м'яса свиней має важливе значення для вітчизняної економіки. Виявлено, що останніми роками на вітчизняному ринку м'яса свиней спостерігалася дестабілізація. Відбувалося зростання цінового диспаритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією, погіршення селекційно-племінної роботи, недостатній рівень державної підтримки ґалузі свинарства. Означені фактори зумовили скорочення поголів'я свиней та обсягів виробництва м'яса, зниження попиту та зменшення обсягів експорту.

Проблемними питаннями на ринку м'яса свиней і надалі залишаються висока собівартість виробництва та високі роздрібні ціни. Визначено, що для розвитку згаданого ринку необхідна державна підтримка, яка має бути спрямована на сільськогосподарських виробників та сприяти формуванню платоспроможного попиту на м'ясо свиней.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо розвитку ринку м'яса свиней.

Практична значущість. Вказані підходи можуть бути використані органами державного управління при прийнятті рішень щодо врегулювання та стабілізації ситуації на ринку м'яса свиней. Таб.: 1. Рис.: 2. Библиогр.: 20.

© Н.Г. Копитець, 2020

Ключові слова: ринок; м'ясо свиней; виробництво; ціна; споживання; розвиток.

Копитець Наталія Григорівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

Постановка проблеми. Життєві спостереження, які базуються на здоровому глузді та економічних законах цивілізованого ведення сільського господарства, переконливо свідчать, що проблему забезпечення населення і харчової промисловості м'ясом практично неможливо вирішити без інтенсивного розвитку всіх галузей тваринництва і, зокрема, свинарства, на яке припадає майже 40% у світовому виробництві цього важливого для людини продукту харчування [14].

Свинарство є галуззю аграрного виробництва, яка й за певної уваги з боку держави продовжує бути низькоефективною. По Україні поголів'я свиней скорочується. Разом із тим м'ясо в цілому, та свинина зокрема, залишаються базовими продуктами харчування [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вивчення та аналіз питань виробництва м'яса свиней в Україні та забезпечення його ефективного розвитку спрямовувалися дослідження багатьох учених. Зокрема, особливості формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства були об'єктом досліджень Ю.О. Лупенка і М.І. Пугачова [10]. Сучасний стан, конкурентне середовище та напрями регулювання ринку свинини в умовах посткризової ситуації досліджувала О.В. Мазуренко [12]. Сучасний стан виробництва продукції свинарства в Україні розглянули та запропонували основні шляхи нарощення її обсягів в господарствах корпоративного сектору економіки І.В. Свиноус та М.І. Ібатуллін [16]. Економічну ефективність галузі свинарства в сільськогосподарських підприємствах Львівщини аналізували М.В. Кіц, Н.С. Альохіна [5]. Особливості ведення галузі свинарства на прикладах господарств Німеччини і Австрії висвітлені О. Карунським та М. Ярошом [4]. Ефективність виробництва та розвитку ринку свинини розглядали М.В. Калінчик, М.М. Ільчук, Т.М. Одинцова [3].

Тенденції розвитку галузі свинарства в країнах світу та Україні вивчали В.П. Рибалко [15] та В.С. Топіха і В.І. Топіха [17]. Питанням еколого-економічних передумов роз-

витку підприємств свинарства в Україні приділяв увагу І.В. Кравець [8].

Згадані науковці поглиблено досліджують означені питання, вивчають проблеми галузі, пропонують напрями подальшого розвитку в умовах існуючих глобальних економічних викликів. Однак широкий перелік все ще наявних проблемних питань, актуальність і необхідність аналізу розвитку ринку м'яса свиней зумовили вибір напрями проведення дослідження.

Мета статті - провести аналітичний огляд сучасного стану розвитку ринку м'яса свиней, визначити проблемні питання та обґрунтувати напрями підвищення його ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. Свинарство - це скороспіла галузь сільськогосподарського виробництва, що забезпечує населення багатьох країн світу цінними продуктами харчування, а промисловість сировиною. Свинина має важливе значення в харчуванні людини і користується великим попитом у населення [9].

М'ясо і сало є важливими продуктами харчування людей, бо вони - основні джерела білків, жирів, вуглеводів, мінеральних речовин і вітамінів. Свинина, на відміну від м'яса інших видів домашніх тварин, відрізняється найбільшою засвоюваністю білка. У ній міститься менше, ніж у м'ясі інших видів тварин, таких неповноцінних білків, як галоген і еластин. Біологічна цінність внутрішньом'язового та підшкірного свинячого жиру полягає у підвищеному вмісті незамінних поліненасичених жирних кислот [1].

Забезпечення населення якісними вітчизняними м'ясними продуктами безпосередньо залежить від галузі свинарства як найбільш інтенсивної й ефективної галузі тваринництва, яка має винятково цінні біологічні особливості: плідючість, скороспілість, всеїдність, широкий діапазон використання продукції забою і тривалість її зберігання.

Разом із тим слід констатувати, що починаючи з 2014 р. на вітчизняному ринку свинини спостерігається дестабілізація, зокрема, скорочення поголів'я свиней та обсягів виробництва м'яса, зниження попиту і

зменшення обсягів експорту. У структурі виробництва м'яса в Україні частка свинини має тенденцію до скорочення - у 2016 р. вона становила 32,2 %, тоді як у 2000 р. сягала 40,7 % [7].

Обсяги вирощування свиней у живій масі у 2018 р. порівняно з 2014 р. збільшилися на 5,0 % (рис. 1).

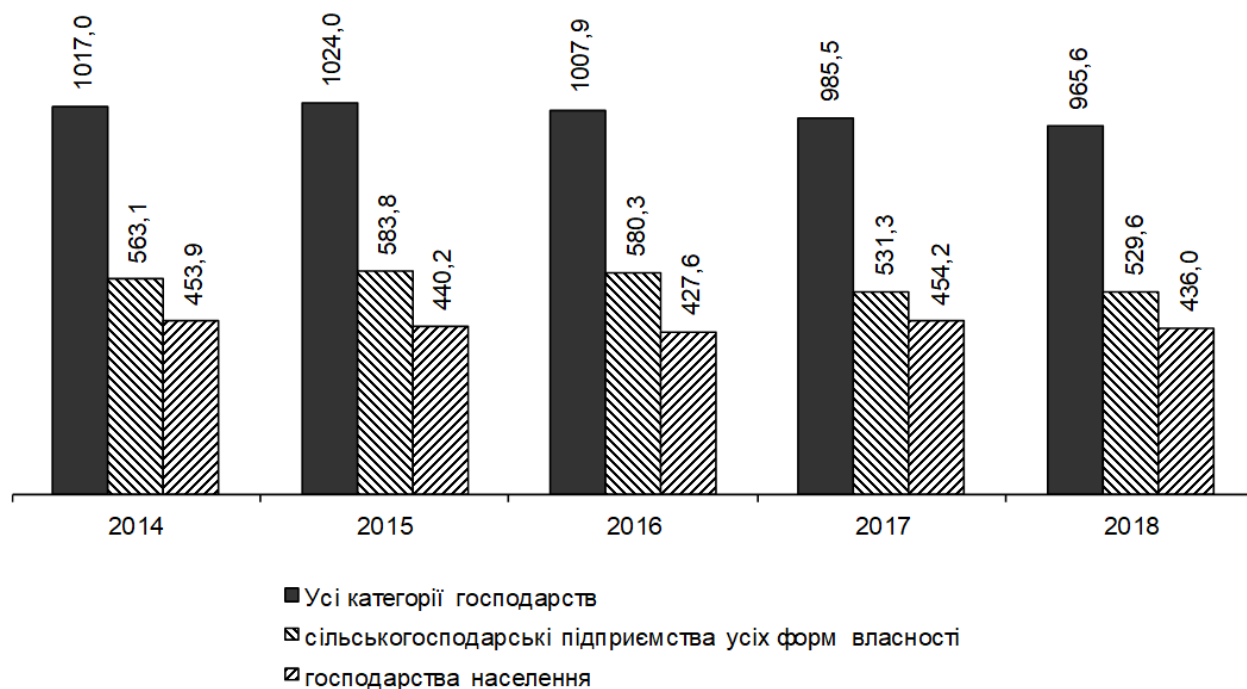

Рис. 1. Вирощування свиней в усіх категоріях господарств у 2014-2018 рр., тис. тонн

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [2].

У сільськогосподарських підприємствах вирощування свиней в живій масі у 2018 р. порівняно з 2014 р. зменшилося на 33,5 тис. тонн, або на 6,0 %, і становило 529,6 тис. тонн. Проте порівняно з попереднім 2017 р. воно скоротилося на 1,7 тис. тонн, або на 0,3 %. Разом із тим у господарствах населення вирощування свиней у живій масі за 5 років зменшилося на 3,9 % - до 436,0 тис. тонн.

По регіонах найбільшими виробниками живої маси свиней у 2018 р. були Донецька, Київська та Львівська області. Зазначена трійка областей-лідерів високими показниками завдячує насамперед сільськогосподарським підприємствам цих регіонів, на які припадає більше третини загального обсягу живої маси свиней, що виробляється цією категорією товаровиробників в Україні. Господарства населення згаданих областей мають значно нижчі результати.

Порівняно з 2014 р. найбільше зросло виробництво у Сумській (на 39 %), Львівській (на 25 %) і Київській (на 23 %) областях. При цьому в Сумській і Львівській областях виробництво живої маси свиней зросло і відносно показників попереднього 2017 р. Про-

те найбільше, на 16 % порівняно з попереднім роком, зросло виробництво у Харківській області.

У січні-вересні 2019 р. обсяг вирощування свиней (у живій масі) в сільськогосподарських підприємствах становив 403,8 тис. тонн, що на 4,7 % більше від рівня аналогічного періоду 2018 р.

Реалізація свинини сільськогосподарськими підприємствами характеризується нестабільністю і почерговим перепадом від збитковості до низького рівня прибутковості, що зумовлено групою технологічних та економічних чинників.

За даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» протягом 2014-2018 рр. реалізація свиней сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності зменшилася від 487,9 тис. тонн до 420,4 тис. тонн, або на 13,8 %. Порівняно з 2017 р. реалізація свиней сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності зменшилася на 21 % (рис. 2).

Середня ціна реалізації свиней, проданих живою масою за всіма каналами реалізації у 2018 р., становила 38712,1 грн/т, що у

2,1 раза вище порівняно з показником 2014 р. та на 15,9 % більше від рівня 2017 р. Різниця між максимальною і мінімальною середньою ціною одиниці живої маси сви-

ней у регіонах становила 10891,8 грн/т. Найвищою була ціна у Закарпатській області - 44660,8 грн/т, найнижчою - Луганській області - 33769,0 грн/т (табл.).

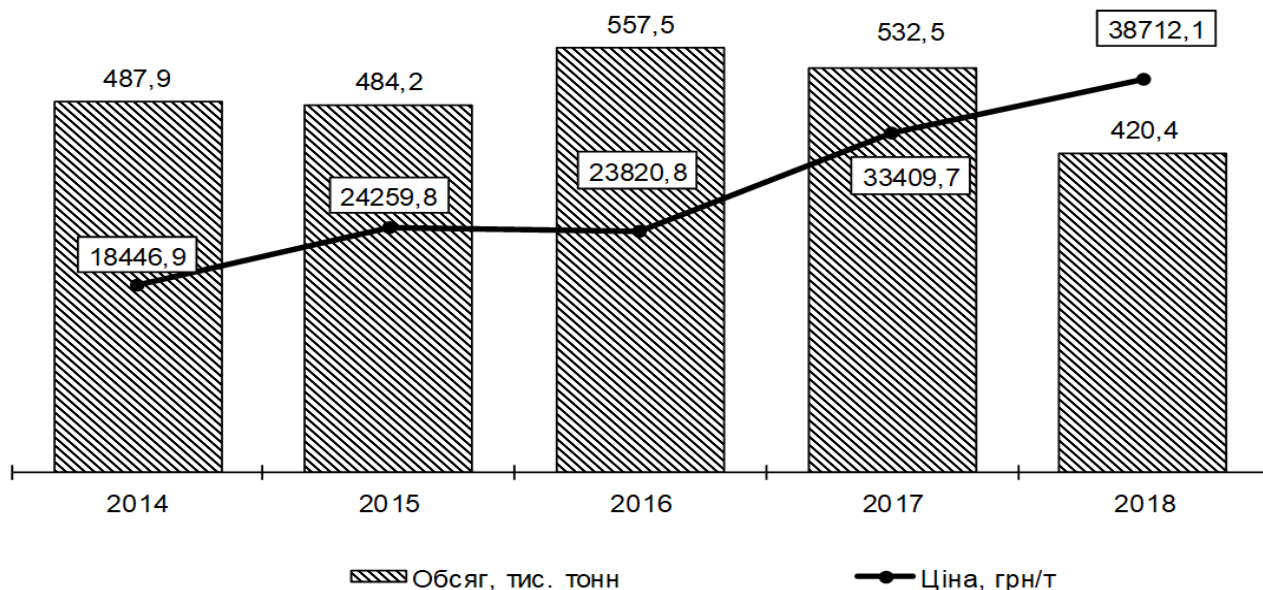

Рис. 2. Обсяг і ціна реалізації свиней (у живій масі) сільськогосподарськими підприємствами, 2014-2018 рр.

Джерело: Розроблено за даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» за 2014-2018 рр. [2]. У 2018 р. Ф-21 не враховує переробку сільськогосподарської продукції на власних потужностях.

За січень-вересень 2019 р. було реалізовано 311,8 тис. тонн живих свиней, що більше, ніж за аналогічний період 2018 р. на 7,6 %. Найбільшими обсягами реалізації відзначилися Київська (50440,6 т), Івано-Франківська (31584,6) і Львівська (27233,3 т) області. Ціна реалізації живих свиней за цей період зменшилася на 5,6 % і становила 36830,5 грн/т. По областях ціна коливалася в межах від 31499,6 грн/т (Луганська) до 46079,6 грн/т (Закарпатська) області.

Забійна маса свиней, реалізованих на переробку, збільшилася на 1,9 % до 109 кг/гол. При цьому активізація забою спостерігається за повільнішого приросту обсягів вирощування, які за аналізований період додали 4,7%, склавши 403,9 тис. тонн живої маси. Очікується, що внутрішній ринок недоотримає близько 1,8 %, або 24 тис. тонн живої маси свиней на забій, через наслідки поширення африканської чуми свиней, що у свою чергу зумовить підвищення закупівельних цін.

Закупівельні ціни на свиней I і II категорій за 2014-2018 рр. збільшилися від 22153 до 43463 грн/т, тобто у 2 рази, тоді як порівняно з 2017 р. зменшилися на 1,8 %.

В областях України найвища закупівельна ціна на свиней у 2018 р. спостерігалася у Чернівецькій області (48 500 грн/т). В решті областей ціни знаходилися в межах 42-45 тис. грн за 1 т. Найнижчі ціни відзначено у Дніпропетровській (40 770 грн/т) і Луганській (33 572 грн/т) областях.

Станом на 1 жовтня 2019 р. закупівельні ціни на свиней I та II категорій зросли на 1,4 % порівняно з січнем 2019 р. і зменшилися на 1,8 % порівняно з відповідним періодом 2018 р. Основним фактором тиску на внутрішні ціни закупівлі свиней I і II категорій залишається більша пропозиція свинини з боку промислових виробників. При цьому частіше максимальної позначки закупівельні ціни на свинину в живій масі досягали саме у вересні, після чого починався їхній поступовий сезонний спад.

Оптово-відпускні ціни на свинину II категорії за 2014-2018 рр. збільшилися у 2,1 раза порівняно з 2014 р. і на 1,5 % порівняно з 2017 р. та становила на кінець 2018 р. 75,68 грн/кг [6].

Динаміка середніх цін реалізації свиней (жива маса) сільськогосподарськими підприємствами в областях України, грн/т

Область	Рік					
	2014	2015	2016	2017	2018	Січень-вересень 2019
АР Крим	...	...	...			...
Вінницька	17410,7	23061,5	22009,5	30948,3	36272,3	36323,5
Волинська	18807,7	25166,6	24278,5	33188,6	37198,9	36215,6
Дніпропетровська	18148,9	23506,8	23476,0	32794,7	38038,7	34521,0
Донецька	17226,7	24757,0	22716,3	30690,6	34155,0	34064,0
Житомирська	18012,4	24878,7	23653,6	33490,7	37922,9	36576,6
Закарпатська	18501,9	25262,5	24710,2	32138,8	44660,8	46079,6
Запорізька	17369,7	22757,5	22405,6	30481,7	35573,9	33009,8
Івано-Франківська	22490,1	28965,8	24307,9	35444,1	40179,3	38212,5
Київська	18842,8	25147,5	25589,1	35868,6	40719,7	39039,4
Кіровоградська	17583,8	23098,3	21563,4	32885,9	37521,1	35799,7
Луганська	15804,6	22582,5	19599,5	25224,4	33769,0	31499,6
Львівська	16953,4	20842,9	21092,9	30535,9	41123,7	39721,0
Миколаївська	16747,2	21592,0	22148,4	32506,3	36679,1	34755,2
Одеська	17045,8	22712,0	23071,5	31934,5	36310,9	35302,9
Полтавська	19337,4	24502,1	23894,5	33493,3	38721,2	35535,1
Рівненська	16364,2	23377,3	23135,8	29214,4	35902,2	34437,6
Сумська	17562,6	23799,6	23507,1	32724,5	37845,4	36578,2
Тернопільська	18728,5	24254,1	24003,4	31968,2	37073,8	35114,3
Харківська	18669,1	23884,4	25803,2	35808,5	35869,3	36084,8
Херсонська	18411,1	24023,1	23791,9	33100,3	37846,4	35599,8
Хмельницька	18304,7	24103,2	24637,4	36154,4	39399,1	37826,4
Черкаська	17614,5	23557,1	23740,4	33055,2	36810,3	35616,8
Чернівецька	20016,4	26647,1	27394,1	38532,5	42385,9	40751,0
Чернігівська	18037,3	23779,6	24279,0	33856,8	40926,7	39568,7
Україна	18446,9	24259,8	23820,8	33409,7	38712,1	36830,5

Джерело: Сформовано за даними [2].

Найвищі ціни спостерігались у Луганській (105 грн/кг) і Вінницькій (90 грн/кг) областях. Мінімальні ціни були в Івано-Франківській (45,3 грн/кг), Полтавській (56,7) та Волинській (61,5 грн/кг) областях. Упродовж 2018 р. різких коливань оптово-відпускних цін на свинину II категорії не відбувалося.

За 9 місяців 2019 р. оптово-відпускна ціна на свинину II категорії збільшилася на 7,6 % порівняно з січнем 2019 р. і становила 82,09 грн/кг.

Світовий ринок вже сьогодні відчутно впливає на рівень закупівельних та оптово-відпускних цін в Україні.

Останніми роками зменшення внутрішньої пропозиції свинини та зростання витрат на її виробництво суттєво вплинуло на ціни кінцевої продукції.

Роздрібна ціна на свинину у 2018 р. продовжила тенденцію зростання. Так, свинина без кістки на кінець 2018 р. коштувала 120,09 грн/кг, що в 2,0 раза більше, ніж у 2014 р. і на 5,8 % більше, ніж у 2017 р. Ціна на свинячі відруби стегна (м'ясо з кісткою) також зросла порівняно з 2014 р. - у 1,9 ра-

за, а з 2017 р. - на 6,8 % і становила 99,3 грн/кг. Найбільше зросла ціна на сало - у 2,3 раза порівняно з 2014 р. і на 5,6 % - з 2017 р. [6].

Найвища ціна на свинину без кістки у грудні 2018 р. була у Донецькій області - 148,11 грн/кг, найнижча у Тернопільській - 105,03 грн/кг. Ціна на свинину з кісткою коливалася в межах від 92,11 грн/кг (Полтавська) до 113,49 грн/кг (Донецька) області. Найдорожче сало в кінці 2018 р. виявилось у м. Київ (117,59 грн/кг), найдешевше - 45,00 грн/кг у Тернопільській області.

Станом на 1 жовтня 2019 р. роздрібні ціни на м'ясо свиней знову зросли і становлять: свинина без кістки - 120,42 грн/кг, свинина з кісткою (відруби, стегна) - 100,35 грн/кг. Проте роздрібна ціна на сало від початку 2019 р. зменшилася на 3,4 % до 69,65 грн/кг.

Зростання цін на свинину спостерігається саме на межі літнього й осіннього сезонів. Високі ціни на свинину в усіх ланках продовольчого ланцюга в Україні залежать передусім від фактичної собівартості живих товарних свиней. Крім того, підвищення всіх

видів цін на м'ясо свиней відбувається через додаткові витрати, пов'язані зі спалахом африканської чуми свиней і є загальносвітовою тенденцією.

Господарствами усіх категорій у 2018 р. було вироблено 702,6 тис. тонн свинини, що на 4,5 % менше порівняно з 2017 р. та на 6,1 % менше від рівня 2016 р. Сільськогосподарські підприємства у 2018 р. забезпечили 51,2 % виробництва свинини (359,8 тис. тонн), а господарства населення - 48,8 %, або 342,8 тис. тонн.

На рівень цін на свинину в усіх ланках продовольчого ланцюга в Україні насамперед впливає фактична собівартість живих товарних свиней - 37-41 грн за 1 кг. При цьому у ЄС собівартість живих свиней становить 0,8 євро за 1 кг живої маси, в Бразилії, США та Канаді - 0,7 євро за 1 кг, або 19,0-23,5 грн за 1 кг. Як результат, висока собівартість - високі ціни на м'ясо.

Водночас обмежена купівельна спроможність українців посилила напруженість конкуренції між свининою та курятиною. Нині наявна перевага не на користь першої.

Цілком справедливо зазначає С. Тригубенко, що «ціни на свинину в Україні «живуть» як у Європі, на відміну від доходів українців, які, на жаль, досі перебувають десь на рівні африканських країн...» [19]. Також: «За даними globalprice.info, у 2018 р. 1 кг свинини у Литві коштує 127-175 грн, у Латвії - 102-127 грн, у Польщі - 111-134 грн, у Словаччині - 127-160 грн, у Чехії - близько 159 грн. І, нарешті, в Україні - від 102 до 199 грн за кг. Хоча з власного досвіду мушу сказати, що свинини за 102 грн за кіло давно ніде не зустрічав. Виходить, що ціни на суто «український продукт» в Україні вищі, ніж в окремих країнах ЄС» [19].

Загальновідома низка чинників, які зумовили таку ситуацію. З одного боку, це інфляційні процеси, з іншого - епідемія африканської чуми свиней (АЧС). Через хворобу знищено більш як 32 тис. голів свиней, і це лише за офіційними даними.

У 2018 р. фонд споживання свинини в Україні дещо збільшився (на 0,9 %) порівняно з 2017 р. - до 821 тис. тонн. Українці споживають 19,4 кг свинини з розрахунку на одну особу, що становить 2/3, ніж необхідно для задоволення фізіологічної потреби (раціональна норма споживання свинини 30 кг на людину в рік). Натомість, в Євросоюзі споживання свинини становить 45 кг на

людину в рік, у Китаї - 40, у Росії - 30 кг [20]. Головна причина низького споживання свинини українцями полягає у високій ціні на продукт. Населення не може собі дозволити купувати свинину за такими цінами.

Відчуття економічної нестабільності змушує українців бути стриманішими в придбанні продукції свинарства, відаючи перевагу обов'язковим витратам (житлово-комунальні послуги, одяг), пошуку альтернативної м'ясної продукції або ж продукції нижчого рівня якості.

Водночас попит на свинину в Україні традиційно високий, а це й надалі буде призводити до подальшого росту цін на неї, що у свою чергу, разом із відносно недовгим циклом виробництва, стимулюватиме великих виробників до нарощування темпів виробництва свинини.

На думку О.В. Мазуренко, «питання нарощування обсягів виробництва м'яса свиней необхідно вирішувати поетапно. Перш за все необхідно провести заходи щодо призупинення скорочення поголів'я свиней, поліпшення продуктивних властивостей свиноматок, створити сучасну виробничу, технологічну і кормову базу. На другому етапі, відновити роботу придатних для експлуатації тваринницьких приміщень, а також розробити проекти нових свинарських ферм і комплексів різної потужності, тобто оптимальні (раціональні) за розмірами. На третьому етапі обґрунтовано збільшувати чисельність поголів'я свиней до кількості, яка забезпечуватиме ефективне ведення галузі, розширене відтворення виробництва та продовольчу безпеку України» [12].

Як зазначають В. Топіха і А. Волков, для поліпшення роботи в галузі свинарства, виведення її на світовий рівень, повного використання біологічних особливостей цих тварин необхідно систематично поліпшувати систему розведення і племінної роботи, зміцнювати кормову базу й впроваджувати у виробництво новітні технології та наукові розробки. У зв'язку з цим значна увага повинна приділятися розвитку племінних господарств, вирощуванню в них висококласного племінного молодняка [18].

Розвиток ринку м'яса свиней в Україні залежатиме і від тенденцій розвитку світового ринку м'яса. Так, В. Рибалко зазначає, що світовий досвід доводить, що закономірним процесом для всіх цивілізованих країн є розвиток свинарства на індустріальній осно-

ві при виправданій в екологічному та енергетичному відношенні концентрації виробництва. Значною мірою розвиток свинарства залежить від досягнень науки і заінтересованості товаровиробників в ефективному використанні її здобутків на практиці [13].

Висновки. Для вітчизняної економіки галузь свинарства має особливе значення. Проте упродовж останніх років її фактичний стан не відповідає визначеним стратегічним завданням і наявному ресурсному потенціалу. Відбуваються зростання цінового диспаритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією, погіршення селекційно-племінної роботи, недостатній рівень державної підтримки галузі свинарства. Всі ці фактори зумовили зменшення поголів'я тварин і, як наслідок, скорочення виробництва м'яса свиней, збільшення тривалості

виробничого циклу, значні перевитрати матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів тощо.

Висока собівартість виробництва м'яса свиней та високі роздрібні ціни є ключовими проблемними питаннями на цьому ринку. Вважаємо, що розвитку згаданого ринку необхідна державна підтримка, яка має бути спрямована на сільськогосподарських виробників та сприяти формуванню платоспроможного попиту на м'ясо свиней.

Більшість науковців, праці яких були розглянуті у проведеному дослідженні, акцентують увагу на тому, що майбутнє галузі має відбуватися на промисловій основі. Цілком поділяємо такі погляди з економічної точки зору, адже продуктивність великих підприємств значно вища, тоді як собівартість – нижча порівняно з малими господарствами.

Список бібліографічних посилань

1. Василівський С. Б. Забійні і м'ясні якості тварин різних генотипів. *Вісник аграрної науки*. 1996. № 9. С. 81-86.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2019).
3. Калінчик М.В., Ільчук М.М., Одицова Т.М. Ефективність виробництва та розвиток ринку свинини. Київ : Нічлава, 2005. 228 с.
4. Карунський О., Ярошко М. Особливості ведення галузі свинарства на прикладах господарств Німеччини і Австрії. *Пропозиція*. 2003. № 8-9. С.74-75.
5. Кіц М. В., Альохіна Н. С. Економічна ефективність галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах Львівщини. *Економіка АПК*. 2015. №6. С. 36-40.
6. Копитець Н. Г. Ринок м'яса свиней. *Цінова ситуація на ринках продукції тваринництва в Україні* / Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 22-30.
7. Копитець Н. Г. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку свинини в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 11 (289). С. 44-55.
8. Кравец І. В. Еколого-економічні передумови розвитку підприємств свиноводства в Україні. *Сельское хозяйство в современной экономике: новая роль, факторы роста, риски*. Москва : ВИАПИ им. А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2009. С. 500-502.
9. Лохоня О. І. Стан галузі свинарства й визначення напрямів підвищення ефективності свинини в Україні. *Ексклюзив агро*. 2008. № 4. С.43-47.
10. Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Духницький Б. В. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
11. Мазуренко О. В. Розвиток інноваційно-орієнтованого свинарства - концептуальний підхід. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 71-76.
12. Мазуренко О. В. Розвиток ринку свинини в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2011. № 2 (23). С. 15-20.
13. Рибалко В. Наукові аспекти розв'язання проблеми дефіциту свинини в Україні. *Тваринництво України*. 2006. №2. С. 2-5.
14. Рибалко В. П. Не тільки збільшувати виробництво, але й не знижувати якість свинини. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2006. Вип. 3. Т. 2. С. 4-7.
15. Рибалко В. П. Особливості розвитку світового й вітчизняного свинарства. *Вісник аграрної науки*. 2003. №2. С. 27-30.

References

1. Vasylyivskiy, S.B. (1996). Zabiini i miasni yakosti tvaryn riznykh henotypiv [The slaughter and meat qualities of animals of different genotypes]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 9, pp. 81-86 [In Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Kalinchyk, M.V., Ilchuk, M.M., & Odyntsova, T.M. (2005). *Efektivnist vyrobnytstva ta rozvytok rynku svynyny* [Production efficiency and development of the pork market]. Kyiv: Nichlava [In Ukrainian].
4. Karunskyi, O. & Yaroshko, M. (2003). Osoblyvosti vedenia haluzi svynarstva na prykladakh hospodarstv Nimechchyny i Avstrii [Peculiarities of pig breeding on the examples of farms in Germany and Austria]. *Propozytsiia*, 8-9, pp. 74-75 [In Ukrainian].
5. Kits, M.V. & Alokhina, N.S. (2015). Ekonomichna efektyvnist haluzi svynarstva u silskohospodarskykh pidpriemstvakh Lvivshchyny [Economic efficiency of pig industry in agricultural enterprises of Lviv region]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 36-40 [In Ukrainian].
6. Kopytets, N.H. (2017). Rynok miasa svynei [The pig meat market]. *Tsinova sytuatsiia na rynkakh produktsii tvarynnystva v Ukraini - Price situation in livestock markets in Ukraine*. (pp. 22-30). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Kopytets, N.H. (2018). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku rynku svynyny v Ukraini [Current status and trends of pork market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11 (289), pp. 44-55 [In Ukrainian].
8. Kravec, I.V. (2009). Jekologo-jekonomicheskie predposylki razvitija predpriyatij svynovodstva v Ukraine [Ecological and economic preconditions for the development of pig-breeding enterprises in Ukraine]. *Selskoe hozjajstvo v sovremennoj jekonomike: novaja rol, factory rosta, riski - Agriculture in the modern economy: a new role, growth factors, risks*. (pp. 500-502). Moscow: VIAPIm. A.A. Nikonova: "Jenciklopedija rossijskikh dereven" [In Russian].
9. Lokhonja, O.I. (2008). Stan haluzi svynarstva y vyznachennia napriamiv pidvyshchennia efektyvnosti svynyny v Ukraini [State of the pig industry and determination of directions of pork efficiency improvement in Ukraine]. *Eksklyuzyv ahro*, 4, pp. 43-47 [In Ukrainian].

16. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І. Сучасний стан свинарства України: проблеми та шляхи вирішення. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2015. № 7. С. 63-67.

17. Топіха В. С., Топіха В. І. Тенденції розвитку галузі свинарства в країнах світу та Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2006. Вип. 3. Т. 2. С. 8-14.

18. Топіха В., Волков А. Обеспечение высокой продуктивности свиней и селекционного процесса. *Свиноводство*. 2004. №1. С.2-3.

19. Тригубенко С. В Україні свинина дорожча, ніж у Євросоюзі. URL : <https://agropolit.com/news/11059-v-ukrayini-svinina-dorozhcha-nij-v-yevrosoyuzi>.

20. Українці їдять свинини вдвічі менше від потреби. URL : https://zaxid.net/ukrayintsi_yidiat_svinini_vdvichi_menshe_vid_potrebi_n1481197.

10. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi B.V., et al. (2015). *Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia* [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]. Yu.O. Lupenko & M.I. Pugachov (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

11. Mazurenko, O.V. (2015). Rozvytok innovatsiino-orientovanoho svynarstva - kontseptualnyi pidkhid [Development of innovation-oriented pig breeding is a conceptual approach]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 71-76 [In Ukrainian].

12. Mazurenko, O.V. (2011). Rozvytok rynku svynyny v Ukraini [Development of pork market in Ukraine]. *Biznes-navigator*, 2 (23), pp. 15-20 [In Ukrainian].

13. Rybalko, V. (2006). Naukovi aspekty rozv'iazannia problemy defitsytu svynyny v Ukraini [Scientific aspects of solving pork deficiency problem in Ukraine]. *Tvarynytsstvo Ukrainy*, 2, pp. 2-5 [In Ukrainian].

14. Rybalko, V.P. (2006). Ne tilky zbilshuvaty vyrobnytstvo, ale y ne znyzhuvaty yakist svynyny [Not only to increase production, but also not to reduce the quality of pork]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, 3, T. 2, pp. 4-7 [In Ukrainian].

15. Rybalko, V.P. (2003). Osoblyvosti rozvytku svitovoho y vitchyznianoho svynarstva [Features of the development of world and domestic pig production]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 2, pp. 27-30 [In Ukrainian].

16. Svinous, I.V. & Ibatullin, M.I. (2015). Suchasnyi stan svynarstva Ukrainy: problemy ta shliakhy vyrishennia [The current state of pig production in Ukraine: problems and solutions]. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva. Ekonomichni nauky*, 7, pp. 63-67 [In Ukrainian].

17. Topikha, V.S. & Topikha, V.I. (2006). Tendentsii rozvytku halyzi svynarstva v krainakh svitu ta Ukraini [Trends in the pig industry in the world and in Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, 3, T. 2, pp. 8-14 [In Ukrainian].

18. Topiha, V. & Volkov, A. (2004). Obespechenie vysokoy produktivnosti sviney i selektsionnogo protsessa [High productivity of pigs and breeding process]. *Svinovodstvo*, 1, pp. 2-3 [In Russian].

19. Tryhubenko, S.V (2019). Ukraini svynyna dorozhcha, nizh u Yevrosoyuzi [In Ukraine, pork is more expensive than in the European Union]. *Agropolit*. Retrieved from: <https://agropolit.com/news/11059-v-ukrayini-svinina-dorozhcha-nij-v-yevrosoyuzi> [In Ukrainian].

20. Ukraintsi yidiat svynyny vdvichi menshe vid potreby [Ukrainians eat pork twice less than necessary]. (2019). *Zaxid.Net*. Retrieved from: https://zaxid.net/ukrayintsi_yidiat_svinini_vdvichi_menshe_vid_potrebi_n1481197 [In Ukrainian].

Kopytets N.H. Development of the pig meat market

The purpose of the article is to conduct an analytical review on the current state of development of the pig meat market, to identify problematic issues and to justify directions for improving its efficiency.

Research methods. The following methods were used in the research process: abstract and logical (for formulating conclusions); benchmarking (for comparison of indicators and identify trends in their change); tabular (for visual representation of the research results); statistical (for analysis of the pig meat market); monograph (for detailing the state of the pig meat market); graphic (for identification and illustration of the trends of the research economic phenomena).

Research results. It has been clarified that the pig meat market is important for the domestic economy. It has been revealed that the domestic pig meat market has experienced destabilisation recently. It has been proved an increase in the price disparity between agricultural and industrial products, deterioration of breeding work, lack of the state support for the pig industry. These factors have led to a decrease in the number of pigs and meat production, as well as decrease of its demand and exports.

Problems of the pig meat market remain high production costs and high retail prices. We believe that the development of this market requires state support, which should be oriented on farmers and able to stimulate generating effective demand for pig meat. The development of the pig meat market in Ukraine will also depend on the trends of the global meat market.

Elements of scientific novelty. Theoretical provisions on the development of the pig meat market were further developed.

Practical significance. These approaches can be used by public authorities to make decisions regarding the settlement and stabilization of the current situation in the pig meat market. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 20.

Keywords: market; meat of pigs; production; price; consumption; development.

Kopytets Nataliia Hryhorivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, competitor for doctor's degree of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: Nataliia_kopytets@ukr.net

Цель статьи - провести аналитический обзор современного состояния развития рынка мяса свиней, определить проблемные вопросы и обосновать направления повышения его эффективности.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: абстрактно-логический - для формулировки выводов; сравнительного анализа - для сравнения показателей и выявления тенденций их изменения; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический - во время анализа рынка мяса свиней; монографический - при детализации состояния развития рынка мяса свиней; графический - для иллюстрации тенденций исследуемых экономических явлений.

Результаты исследования. Уточнено, что рынок мяса свиней имеет важное значение для отечественной экономики. Выявлено, что в последние годы на отечественном рынке мяса свиней наблюдалась дестабилизация. Происходил рост ценового диспаритета между сельскохозяйственной и промышленной продукцией, ухудшение селекционно-племенной работы, недостаточный уровень государственной поддержки отрасли свиноводства. Означенные факторы обусловили сокращение поголовья свиней и объемов производства мяса, снижение спроса и уменьшение объемов экспорта.

Проблемными вопросами на рынке мяса свиней и впредь остаются высокая себестоимость производства и высокие розничные цены. Считаем, что развитию упомянутого рынка необходима государственная поддержка, которая должна быть направлена на сельскохозяйственных производителей и способствовать формированию платежеспособного спроса на мясо свиней.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по развитию рынка мяса свиней.

Практическая значимость. Указанные подходы могут быть использованы органами государственного управления при принятии решений по урегулированию и стабилизации ситуации на рынке мяса свиней. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: рынок; мясо свиней; производство; цена; потребление; развитие.

Копитец Наталия Григорьевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

Фахове рецензування: 12.01.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Копитець Н. Г. Розвиток ринку м'яса свиней. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 56 — 64. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

Kopytets, N. H. (2020). Rozvytok rynku miasa svynei [Development of the pig meat market]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 56 — 64 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

* * *

Новини АПК

3 липня 2019 року Україна експортувала понад 32 млн тонн зерна

Станом на 10 січня 2019 року, з початку 2019/20 маркетингового року (маркетинговий рік - з 1 липня 2019 по 30 червня 2020) Україна експортувала 32 078 тис. тонн зернових культур. Це на 7,8 млн тонн більше, ніж за аналогічний період минулого маркетингового року.

«Згідно з оцінкою Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України урожай зернових минулого року становив близько 75 млн тонн, з яких 54 млн тонн буде експортовано на зовнішні ринки. Остаточні прогнози щодо виробництва зерна ми отримаємо у березні за інформацією Держстату», - зазначив заступник міністра Тарас Висоцький.

Зокрема, на зовнішні ринки поставлено:

- пшениці - 15,1 млн тонн;
- ячменю - 3,8 млн тонн;
- жита - 5 тис. тонн;
- кукурудзи - 12,8 млн тонн.

Крім того, експортовано 197 тис. тонн борошна пшеничного та інших культур, що на 68,5 тис. тонн більше, ніж за відповідний період минулого маркетингового року.

Прес-служба Мінекономіки

УДК 657.2:330.322

JEL Classification: M41; Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001065>

Н.В. СЕРГЄЄВА

Удосконалення підходів до визнання та обліку капітальних інвестицій

Мета статті - уточнити порядок оцінки та обліку капітальних інвестицій з урахуванням галузевих особливостей.

Методика дослідження. Методи аналізу та синтезу було використано при розробці критеріїв віднесення витрат до капітальних або до витрат періоду. Абстрактно-логічний метод застосовано для узагальнення і формування висновків.

Результати дослідження. Проаналізовано вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти з бухгалтерського обліку капітальних інвестицій. Визначено загальні критерії визнання активу у фінансовій звітності. Уточнено критерії розмежування витрат періоду та капітальних витрат щодо таких об'єктів обліку, як основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові біологічні активи, інвестиційна нерухомість. Узагальнено підходи щодо відображення капітальних витрат на рахунках обліку.

Елементи наукової новизни. Удосконалено умови ідентифікації капітальних інвестицій як активу шляхом виокремлення наступних: продовження строку експлуатації активу; зміна або оновлення основних частин; значне поліпшення техніко-економічних характеристик об'єкта; збільшення балансової вартості об'єкта на понад 50%

Практична значущість. Встановлення чітких критеріїв дозволить правильно відображати балансову вартість активів у звітності, не занижуючи її, що важливо при залученні потенційних інвесторів. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: капітальні інвестиції; активи; ідентифікація; первісна вартість; оцінка; критерії.

Сергєєва Наталя Валеріївна - завідувач науково-організаційного відділу, Національний науковий центр «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» (Київська обл., Васильківський р-н, смт Глеваха, вул. Вокзальна, 11)

E-mail: natushka1988@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4652-6871>

Постановка проблеми. У бухгалтерському обліку поняття інвестиційної діяльності застосовується щодо капітальних інвестицій у власні необоротні активи. У результаті класифікації вкладень капіталу в підприємницьку діяльність за їх спрямуванням виявлено, що частина вкладень капіталу здійснюється у вигляді витрат для забезпечення діяльності й отримання доходів, інша частина - для створення нових активів і підтримання капіталу в робочому стані.

Для залучення інвестицій підприємствам важливо здійснювати об'єктивну оцінку довгострокового майна й реалізованих інвестиційних проєктів. На практиці це слугує основою при визначенні ринкової вартості підприємства, тому питання адекватного обліку та відображення в балансі інвестицій надто важливе.

Недосконалість вітчизняної законодавчої бази в бухгалтерському обліку унеможливорює чітке розмежування витрат по періодах (таких як витрати на підтримання в стані, придатному до використання, ремонт, дослідження) та витрат капітального періоду. Здебільшого такий розподіл являє собою вибір професійного судження бухгалтера, що впливає з його компетентності та досвіду роботи. Це може призводити до заниження первісної вартості активу, неправильної оцінки та відповідно недостовірного відображення балансової вартості у звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відображення в обліку та на рахунках витрат на капітальні інвестиції, а також проблеми відображення їх вартості в балансі розглядалися такими вітчизняними науковцями, як: С.М. Деньга [1], З.В. Задорожний [2], Я.О. Ізмайлов [3], Я.Д. Крупка [4], П.М. Майданевич [5], І.В. Нестеренко [8], С.Й. Сажинець [17],

© Н.В. Сергєєва, 2020

Н.В. Чирик [19]. Серед іноземних науковців дослідження капітальних інвестицій проводили Х. Андерсон, Дж. Блейк, Р. Ентоні, Д. Кондуел, М.І. Кутер, У. Шарп [20], Л.З. Шнейдман [21] та ін.

Мета статті - уточнити порядок оцінки та обліку капітальних інвестицій з урахуванням галузевих особливостей.

Виклад основних результатів дослідження. Капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи згідно з П(С)БО 7 «Основні засоби» визначаються як витрати на будівництво, реконструкцію, модернізацію (інші поліпшення, що збільшують первісну (переоцінену) вартість), виготовлення, придбання об'єктів матеріальних необоротних активів (у т. ч. необоротних матеріальних активів, призначених для заміни діючих, і устаткування для монтажу), що здійснюються підприємством [9]. Термін «витрати» визначено у НП(С)БО 1 [7] як зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу. Згідно з П(С)БО 16 «Витрати», склад витрат, що формують собівартість, такий: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати [14].

Капітальні вкладення спершу справді здійснюються у формі витрат, проте вони відрізняються від них тим, що виконуються з метою створення чи поліпшення активів, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигід у майбутньому. Тобто в результаті капітальних вкладень інвестор отримає актив, а витрати не призводять до отримання економічних вигід у майбутньому і списуються на зменшення фінансового результату підприємства.

Об'єктами капітальних вкладень згідно з планом рахунків бухгалтерського обліку слугують капітальне будівництво, основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи, довгострокові біологічні активи. Спеціалізованого стандарту щодо визнання та обліку капітальних інвестицій на даний момент не існує, тому методологічні засади формування в бухгалтерському обліку та у фінансовій звітності інформації про капітальні інвестиції визначаються різними Положеннями (стандартами) бухгалтерського

обліку залежно від їх об'єктів - це ПСБО 7 «Основні засоби», 8 «Нематеріальні активи», 30 «Біологічні активи», 32 «Інвестиційна нерухомість», 9 «Запаси», 15 «Доходи», 16 «Витрати» (табл. 1).

Водночас із необхідністю здійснювати коректний аналіз інвестиційного процесу, підприємства (менеджери) стикаються з численними проблемними питаннями обліку реальних інвестицій, що реалізується через процес самостійного організування облікового процесу інвестиційної діяльності. Основу процесу обліку реальних інвестицій повинна становити єдина методологічна основа, яка забезпечується вимогами чинної законодавчо-нормативної бази. Така база складається як із документів регулювання інвестиційної діяльності з огляду на галузеві особливості діяльності підприємств взагалі, так і документів, що формують національну систему обліку. Облік інвестиційної діяльності на рівні підприємства полягає в адекватному висвітленні фінансового забезпечення на основі методичних та законодавчих норм, зокрема відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» та Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Відсутність спеціалізованого стандарту обліку капітальних інвестицій, наявна плутанина у визначенні їх сутності унеможливорює встановлення чітких критеріїв їх визнання. Адже характеризуючи капітальні інвестиції як інвестиції (або вкладення), до них слід застосовувати загальні критерії визнання активів [7]. Натомість, визнаючи їх витратами, маємо констатувати, що це зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками) [14]. Проте у такій інтерпретації капітальні інвестиції суперечать своїй природі, оскільки їх здійснення на відміну від витрат не призводить до зменшення економічних вигід та власного капіталу. Адже як і будь-які інші інвестиції, вони є елементами не простого, а розширеного відтворення, здійснюються заради отримання прибутку, а отже призводять до приросту капіталу підприємства.

1. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про капітальні інвестиції

Нормативний акт	Сфера застосування	Не поширюється
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи	- на операції з біологічними активами, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю та оцінені за справедливою вартістю; - невідтворювані природні ресурси; - основні засоби, що утримуються для продажу; - інвестиційну нерухомість
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття у фінансовій звітності	- на витрати, пов'язані з первісним визнанням і зміною справедливої вартості біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю та з первісним визнанням сільськогосподарської продукції
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Доходи»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства та її розкриття у фінансовій звітності	На доходи, пов'язані з: - договорами оренди; - дивідендами, які належать за результатами фінансових інвестицій та обліковуються за методом участі в капіталі; - страховою діяльністю; - первісним визнанням і зміною справедливої вартості біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю та з первісним визнанням сільськогосподарської продукції; - змінами вартості інших поточних активів; - природним приростом поголів'я худоби, виходом продукції сільськогосподарства; - видобуванням корисних копалин
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про запаси підприємства та її розкриття у фінансовій звітності	- на незавершені роботи за будівельними контрактами; - фінансові активи; - поточні біологічні активи, якщо вони оцінюються за справедливою вартістю
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи і незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи	- гудвіл
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про біологічні активи і про одержані в процесі їх біологічних перетворень додаткові біологічні активи	- на сільськогосподарську продукцію, що зберігається після її первісного визнання; - продукти переробки сільськогосподарської продукції; - біологічні активи, не пов'язані із сільськогосподарською діяльністю; - плодоносні рослини, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, особливості обліку яких визначаються іншими положеннями
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про інвестиційну нерухомість та її розкриття у фінансовій звітності	- до питань, урегульованих Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 14 «Оренда»

Джерело: Узагальнено автором на основі [9 - 16].

Важливу роль у системі обліку капітальних інвестицій відіграють методи їхньої оцінки. Від правильної оцінки таких інвестицій залежить об'єктивність відображення витрат, доходів і прибутків (збитків) підприємства. Так, Я.Д. Крупка зазначає, що методи оцінки капітальних інвестицій можна умовно поділити на дві групи: консервативні та динамічні. Консервативні методи базуються на даних бухгалтерського обліку, тому в момент оцінки досить точні, проте вони не спрямовані на фактор часу, кон'юнктуру ринку, рівень інфляції та інші чинники. До консервативних методів оцінки капітальних інвестицій належить оцінка за історичною собівартістю, нормативними витратами, первісною і залишковою вартістю. До динамічних методів зараховують оцінку за поточною, чистою, справедливою і дисконтованою вартістю та за експертною оцінкою. Такі методи оцінки побудовані на ринкових принципах і спрямовані на майбутні доходи. Динамічні методи оцінки капітальних інвестицій більшою мірою пристосовані до перманентних змін ринкового середовища та еластичніші, ніж консервативні методи [4, с. 33-35].

Згідно зі стандартами бухгалтерського обліку, капітальні інвестиції при початковому обліку відображаються в балансі за первісною вартістю. Підходи до визначення первісної вартості об'єктів капітальних інвестицій залежно від способу надходження на підприємство різні. Здебільшого доводиться визначати справедливую вартість при переведенні капітальних інвестицій до складу активів, і навіть при застосуванні історичного підходу (оцінка за витратами) провадиться індексація витрат, тобто приведення даних до справедливої вартості. Відповідно до П(С)БО 7 «Основні засоби», справедлива вартість - сума, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату [9].

Як зауважує Я.О. Ізмайлов, «в умовах глобалізаційних змін та трансформаційних перетворень економік підходи до визначення елементів та принципи бухгалтерського обліку є застарілими» [3, с. 35]. Такі принципи як автономність, єдиний грошовий вимірник та безперервність він пропонує викреслити. Натомість принцип історичної собівартості замінити на справедливую вартість. Спираючись на Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996, оцінка

активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання, тобто за історичною (фактичною) собівартістю вже не є пріоритетною, оскільки цей принцип ліквідовано.

На переконання С. Деньги, «віднесення інвестицій в активи інших суб'єктів господарювання до фінансових є спірним. По суті, такі інвестиції є капітальними, якщо придбаваються не фінансові інструменти, а бізнес, що підтверджується також розумінням придбання бізнесу як придбання нерухомості з юридичної точки зору. Інвестиції в даному випадку спрямовуються не у статутний капітал об'єкта вкладень капіталу (джерело фінансування), а в його активи, так як залишок статутного капіталу в обліку означає лише грошове вираження майнових прав на активи цього підприємства в момент їх придбання. Окрім майнових прав у цьому випадку відбувається придбання корпоративних прав, що є ширшим поняттям, адже передбачає також права впливу на діяльність об'єкта інвестицій» [1, с. 14].

FASB пропонує чотири критерії визнання елемента фінансової звітності [6, с. 269]: визначення (definition) об'єкт відповідає визначенню елемента фінансової звітності; можливість вимірювання (measurability) - має характерні ознаки, що піддаються оцінці (вимірюванню); релевантність (relevance) - інформація про об'єкт може вплинути на рішення користувачів; надійність (reliability) - інформація репрезентативно достовірна, нейтральна та її можна перевірити (Financial Accounting Standards Board (1985) Elements of Financial Statements. SFAC 6).

У стандартах бухгалтерського обліку зазначено, що витрати, які здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані, включаються до складу витрат, а витрати, які призводять до поліпшення його функціональних властивостей капіталізуються (табл. 2).

На практиці розрізняють такі види робіт, спрямованих на підтримку і відновлення працездатності об'єктів основних засобів, а також на поліпшення їхніх технічних характеристик: технічне обслуговування, поточний ремонт, капітальний ремонт і поліпшення (добудова, дообладнання, реконструкція, модернізація, модифікація тощо). Як визначити, до якого виду належать роботи, що виконуються підприємством? Із цією метою доцільно: ознайомитися з технічною документацією на об'єкт ОЗ; вивчити детально

всі правила, інструкції, нормативні документи; залучити до визначення виду робіт фа-

хівців, які мають відповідну кваліфікацію (бажано сформувати з них комісію).

2. Критерії визнання активу відповідно до об'єктів капітальних вкладень

Об'єкт	Нормативний акт	Критерії
Основний засіб Інші необоротні матеріальні активи	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»	- якщо існує імовірність того, що підприємство/установа отримає в майбутньому економічні вигоди від його використання; - вартість його може бути достовірно визначена
Виробничі запаси	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Виробничі запаси»	- підприємству перейшли ризики й вигоди, пов'язані з правом власності або з правом повного господарського відання (оперативного управління) на придбані (отримані) запаси; - підприємство здійснює управління та контроль за запасами; - існує імовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їх використанням; - вартість запасів може бути достовірно визначена
Нематеріальні активи	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»	- намір, технічну можливість та ресурси для доведення нематеріального активу до стану, в якому він придатний для реалізації або використання; - можливість отримання майбутніх економічних вигод від реалізації або використання нематеріального активу; - інформацію для достовірного визначення витрат, пов'язаних із розробкою нематеріального активу
Довгострокові біологічні активи	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»	- підприємству перейшли ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на біологічний актив; - підприємство здійснює управління біологічним активом та контроль за його використанням; - є впевненість, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з його використанням у сільськогосподарській діяльності; - вартість біологічного активу може бути достовірно визначена
Об'єкти інвестиційної нерухомості	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість»	- якщо існує ймовірність того, що підприємство отримає в майбутньому від її використання економічні вигоди у вигляді орендних платежів та/або збільшення власного капіталу; - її первісна вартість може бути достовірно визначена

Джерело: Сформовано автором на основі [9, 10, 11, 15, 16].

Під час здійснення інвестицій на створення інноваційного продукту відбувається їх розподіл на дослідження і розробки. При цьому, відповідно до національних та міжнародних стандартів, витрати на дослідження не підлягають визнанню активом та включаються до витрат у момент їх виникнення. На основі висновків науковців та нормативних актів інших країн Н.М. Столярчук виділено основні критерії капіталізації витрат на НДР та ДКР: провадяться установою вперше, наявність конструкторського зразка, можливість відокремлення від загальних витрат на НДР, можливість отримання доходу від використання [18, с. 75].

Згідно з чинним законодавством, біологічний актив визнається запасом, якщо він не використовується в сільськогосподарській діяльності й утримується для продажу або напрям його використання не визначено. Біологічний актив визнається основним засобом, якщо він використовується в іншій

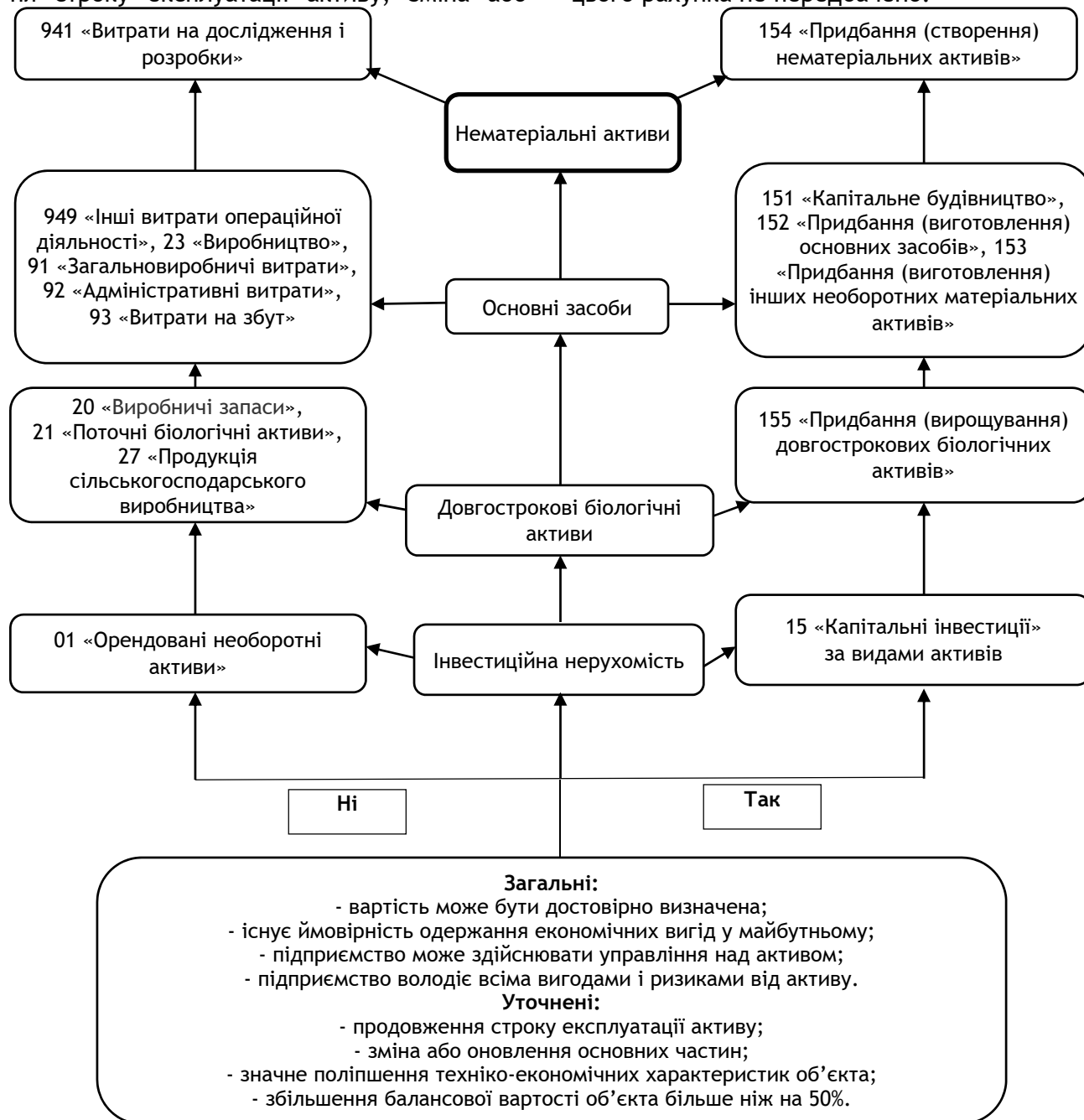
діяльності, ніж сільськогосподарська, та очікуваний строк його використання більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік). Первісною вартістю біологічного активу, переведеного до складу довгострокових біологічних активів із складу поточних біологічних активів, є його справедлива вартість, зменшена на очікувані витрати на місці продажу, визначена на дату такого переведення. Витрати на придбання довгострокових біологічних активів та вартість поточних біологічних активів, переведених до складу довгострокових біологічних активів, відображаються в обліку капітальних інвестицій.

Важливо враховувати критерії розмежування операційної та інвестиційної нерухомості. При цьому до операційної нерухомості відносяться власні або орендовані на умовах фінансової оренди земельні ділянки, будівлі, споруди, які розташовуються на землі, утримувані з метою використання для

виробництва, постачання товарів чи надання послуг, або в адміністративних цілях. Отже, здійснивши аналіз умов капіталізації інвестицій, можна виділити загальні риси, що притаманні всім активам (рис.): вартість може бути достовірно визначена; існує ймовірність одержання економічних вигід у майбутньому; підприємство може здійснювати управління активом; підприємство володіє всіма вигодами і ризиками від активу. Вивчивши специфіку кожного об'єкта капітальних вкладень, уточнено умови ідентифікації капітальних інвестицій: продовження строку експлуатації активу; зміна або

оновлення основних частин; значне поліпшення техніко-економічних характеристик об'єкта; збільшення балансової вартості об'єкта на понад 50%.

Наступна проблема, на якій наголошують дослідники, полягає у тому, що чинний План рахунків не передбачає спеціального рахунка для накопичення витрат, пов'язаних із поліпшенням основних засобів. Усі витрати на поліпшення основних засобів мають бути відображені за дебетом рахунка 15. Але окремих субрахунків для відображення зазначених витрат у складі цього рахунка не передбачено.

Критерії віднесення витрат до капітальних

Джерело: Авторська розробка.

Слід визнати, що існуюча система обліку капітальних інвестицій не придатна для формування такої інформації. Облік витрат на поліпшення основних засобів можливий у складі інших капітальних інвестицій, які також можуть включати витрати на проєктно-пошукові роботи, утримання відділів капітального будівництва тощо. Тому П. М. Майданевич [5, с. 427] вважає за доцільне запропонувати виділити у складі рахунку 15 окремим субрахунком 156 «Інші капітальні інвестиції». Саме на цьому субрахунку необхідно буде відображати витрати на поліпшення основних засобів, виділивши за необхідністю рахунок третього порядку, наприклад, 1561 «Витрати на поліпшення основних засобів».

Інформація про витрати на виконання ремонтних робіт має бути відображена залежно від отриманих висновків технічних служб підприємства про наявність або відсутність поліпшень, які призводять до змін, первісно очікуваних від використання об'єкта економічних вигод. За відсутності подібних поліпшень вони відносяться на відповідний рахунок обліку витрат. У разі збільшення майбутніх економічних вигід такі витрати відображатимуться у складі інших капітальних інвестицій на рахунок 1561 «Витрати на поліпшення основних засобів». Після закінчення ремонтних робіт та введення об'єкта основних засобів в експлуатацію сума витрат, накопичених на рахунок 1561 по окремих інвентарних об'єктах, списується на збільшення первісної вартості відповідного об'єкта.

Разом із тим З.В. Задорожний пропонує додатково запровадити субрахунки 156 «Інші капітальні інвестиції», 157 «Капітальні витрати на поліпшення земель» до синтетичного рахунку 15 «Капітальні інвестиції» [2, с. 211]. При цьому С.Й. Сажинець пропонує додатково запровадити такі субрахунки: 156 «Обладнання, конструкції та матеріали для будівництва і монтажу», 157 «Незавершені роботи по створенню необоротних активів», 158 «Капітальні витрати на поліпшення необоротних активів», 159 «Інші капітальні інвестиції» [17, с. 291].

Напрямами удосконалення бухгалтерського обліку капітальних інвестицій та операцій з ними, з погляду І. В. Нестеренко, є: конкретизація бухгалтерських рахунків для проведення операцій з обліку капітальних інвестицій (виокремлення рахунків третього, четвертого та інших порядків для відо-

браження відтворювальної, технологічної структури, елементів витрат та ведення пооб'єктного обліку), виокремлення позабалансового рахунку для нагромадження інформації про джерела їх фінансування, організація управлінського обліку реалізації інвестиційного проєкту [8, с. 68].

На думку Н.В. Чирик, субрахунок «151 «Капітальне будівництво» потребує деякого реформування, а саме - відкрити рахунки третього порядку щодо видів поліпшень: 1511 «Капітальні інвестиції в модернізацію», 1512 «Капітальні інвестиції в реконструкцію», 1513 «Капітальні інвестиції в добудову», 1514 «Капітальні інвестиції в реорганізацію», 1515 «Капітальні інвестиції в перепрофілювання та інші види поліпшень», 1516 «Капітальні інвестиції в ремонт, які капіталізуються», 1517 «Капітальні інвестиції в ремонт, які не капіталізуються» [19, с. 538]. Ми згодні, що чинний план рахунків потребує уточнення, однак чинна нормативно-правова база та підходи до відображення капітальних інвестицій не забезпечують цілісної картини результату інвестиційної діяльності. А створення значної кількості субрахунків може ускладнити облік.

Висновки. Згідно із стандартами бухгалтерського обліку капітальні інвестиції трактуються як витрати, однак такий підхід можна вважати неправильним, оскільки капітальні вкладення є інвестиціями, що в подальшому ведуть до збільшення балансової вартості активів. Наявна плутанина у визначенні сутності капітальних інвестицій унеможливорює встановлення чітких критеріїв їх визнання.

У проведеному дослідженні визначено методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про капітальні інвестиції, встановлено об'єкти, на які не поширюється дія зазначених нормативно-правових актів. Узагальнено критерії визнання активу відповідно до об'єктів капітальних вкладень, що дозволяє більш достовірно визначати первісну вартість активів при введенні їх в експлуатацію.

Проаналізувавши особливості об'єктів капітальних інвестицій, визначено загальні умови ідентифікації капітальних вкладень, а також здійснено їх уточнення: продовження строку експлуатації активу; зміна або оновлення основних частин; значне поліпшення техніко-економічних характеристик об'єкта; збільшення балансової вартості об'єкта на

понад 50%. Таке удосконалення полегшить роботу бухгалтера при здійсненні вибору: віднести витрати до витрат періоду чи до капітальних витрат.

Проблемою залишається недостатня розробленість методів оцінки капітальних інвестицій, які в основному поділяються на оцінку за витратами підприємства (бухгалтерську оцінку) та оцінку за справедливою вар-

тістю (ринкову оцінку). Важливо при цьому враховувати специфічні організаційно-технологічні та галузеві особливості, відтак необхідно створити дієве інформаційно-аналітичне забезпечення обліку капітальних інвестицій з відповідними змінами у методології бухгалтерського обліку.

Список бібліографічних посилань

1. Денга С. М. Облік інвестицій. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 12. С. 3-16.
2. Задорожний З. В. Внутрішньогосподарський облік у будівництві : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 336 с.
3. Ізмайлов Я.О. Облік інвестицій в інновації за національними та міжнародними стандартами. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2011. Вип. 28. Ч. I. С. 33-37.
4. Крупка Я. Д. Облік інвестицій : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2001. 302 с.
5. Майданевич П. М. Облікове забезпечення інвестиційної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 647. С. 424-429.
6. Мэтьюс М. Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учёта : учебник / пер. с англ. ; под. ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1999. 663 с.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 20.12.2019).
8. Нестеренко І. В. Актуальні проблеми обліку та аудиту інвестиційної діяльності підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2011. Вип. 2. С. 61-68.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : наказ Мінфіну України від 27.04.2000 р. № 92. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення: 20.12.2019).
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : наказ Мінфіну України від 18.10.1999 р. № 242. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> (дата звернення: 20.12.2019).
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Засоби» : наказ Мінфіну України від 20.10.1999 р. № 246. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення: 20.12.2019).
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда» : наказ Мінфіну України від 28.07.2000 р. № 181. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00> (дата звернення: 20.12.2019).
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : наказ Мінфіну України від 29.11.1999 р. № 290. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (дата звернення: 20.12.2019).
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : наказ Мінфіну України від 31.12.1999 р. № 318. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (дата звернення: 20.12.2019).
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» : наказ Мінфіну України від 18.11.2005 р. № 790. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (дата звернення: 20.12.2019).
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість» : наказ Мінфіну України від 02.07.2007 р. № 779. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07> (дата звернення: 20.12.2019).

References

1. Denha, S.M. (2014). Oblik investytsii [Investment accounting]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 12, pp. 12-16 [In Ukrainian].
2. Zadorozhnyi, Z.V. (2006). *Vnutrishnohospodarskyi oblik u budivnytstvi: monohrafiya* [Internal accounting in construction: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka [In Ukrainian].
3. Izmailov, Ya.O. (2011). Oblik investytsiy v innovatsiyi za natsionalnymi ta mizhnarodnymi standartamy [Accounting for investment in innovation by national and international standards]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*, 28, Part 1, pp. 33-37 [In Ukrainian].
4. Krupka, Ya.D. (2001). *Oblik investytsiy: monohrafiya* [Accounting for investments: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka [In Ukrainian].
5. Maidanovich, P.M. (2009). Oblikove zabezpechennya investytsiynoyi diyalnosti [Accounting support of investment activity]. *Visn. Nats. un-tu "Lviv. Politehnika"*, 647, pp. 424-429 [In Ukrainian].
6. Metyus, M.R. & Perera, M.Kh.B. (1999). *Teoriya bukhgalterskogo ucheta: uchebnik* [Theory of accounting: textbook]. (Trans.). Ya.V. Sokolov & I.A. Smirnova (Eds.). Moscow: Audit, YUNITI [In Russian].
7. Natsionalne polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 1 "Zahalni vymohy do finansovoyi zvitnosti": Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny 07.02.2013 r. № 73 [National accounting standard 1: "General requirements for financial reporting": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.73 dated 02.02.2013]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [In Ukrainian].
8. Nesterenko, I.V. (2011). Aktualni problemy obliku ta audytu investytsiynoyi diyalnosti pidpryyemstva [Actual problems of accounting and audit of investment activity of the enterprise]. *Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, 2, pp. 61-68 [In Ukrainian].
9. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 7 "Osnovni zasoby": nakaz Minfinu Ukrayiny vid 27.04.2000 r. № 92 [Accounting standard 7 "Fixed assets": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.92 dated 27.04.2000]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> [In Ukrainian].
10. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 8 "Nematerialni aktyvy": nakaz Minfinu Ukrayiny vid 18.10.1999 r. № 242 [Accounting standard 8 "Intangible assets": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.242 dated 18.10.1999]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> [In Ukrainian].
11. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 9 "Zapasy": nakaz Minfinu Ukrayiny vid 20.10.1999 r. № 246 [Accounting standard 9 "Stocks": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 246 dated 20.10.1999]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> [In Ukrainian].
12. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 14 "Orenda": nakaz Minfinu Ukrayiny vid 28.07.2000 r. № 181 [Accounting standard 14 "Lease": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.181 dated 28.07.2000]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00> [In Ukrainian].
13. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 15 "Dokhid": nakaz Minfinu Ukrayiny vid 29.11.1999 r. № 290 [Accounting standard 15 "Revenue": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.290 dated 29.11.1999]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> [In Ukrainian].

17. Сажинець С. Й. Організаційні аспекти розвитку системи обліку капітальних інвестицій на підприємствах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 628. С. 288-293. URL : http://vlp.com.ua/files/45_2.pdf.

18. Столярчук Н. М. Облік капітальних витрат в об'єкти інтелектуальної власності. *Облік і фінанси*. 2018. № 4 (82). С. 70-76.

19. Чирик Н. В. Організаційно-методичні аспекти обліку капітальних інвестицій на промислових підприємствах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 647. С. 535-539.

20. Шарп У. Инвестиции / пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 1997. 864 с.

21. Шнейдман Л.З. Как пользоваться МСФО. Москва : Изд-во «Бухгалтерский учёт», 2003. 96 с.

14. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 16 "Vytraty": Nakaz Minfinu Ukrainy vid 31.12.1999 r. № 318 [Accounting standard 16 "Expenses": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.318 dated 31.12.1999]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> [In Ukrainian].

15. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 30 "Biologichni aktyvy": nakaz Minfinu Ukrainy vid 18.11.2005 r. № 790 [Accounting standard 30 "Biological assets": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.790 dated 18.11.2005]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> [In Ukrainian].

16. Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 32 "Investytsiyna nerukhomist": nakaz Minfinu Ukrainy vid 02.07.2007 r. № 779 [Accounting standard 32 "Investment real estate": Order of the Ministry of Finance of Ukraine No.779 dated 02.07.2007]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07> [In Ukrainian].

17. Sazhynets, S.Y. (2008). Orhanizatsiyni aspekty rozvytku systemy obliku kapitalnykh investytsiy na pidpryemstvakh [Organizational aspects of the development of the system of accounting of capital investments in enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 628. pp. 288-293. Retrieved from: http://vlp.com.ua/files/45_2.pdf [In Ukrainian].

18. Stoliarchuk, N.M. (2018). Oblik kapitalnykh vytrat v obiekty intelektualnoi vlasnosti [Accounting for capital expenditures in intellectual property]. *Oblik i finansy*, 4 (82), pp. 70-76 [In Ukrainian].

19. Chyryk, N.V. (2009). Orhanizatsiyno-metodychni aspekty obliku kapitalnykh investytsiy na promyslovykh pidpryemstvakh [Organizational and methodological aspects of accounting of capital investments at industrial enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska Politekhnika"*, 647, pp. 535-539 [In Ukrainian].

20. Sharp U. (1997). *Investitsii* [Investment]. M.: INFRA [In Russian].

21. Shneydman L.Z. (2003). Kak pol'zovat'sya MSFO [How to use IFRS]. Izdatel'stvo: Bukhgalterskiy Uchet [In Russian].

Serhieieva N.V. Improvement of approaches to recognition and accounting of capital investments

The purpose of the article is to clarify the procedure for valuation and accounting of capital investments, taking into account industry specificities.

Research methods. Methods of analysis and synthesis were used in the development of criteria for attributing costs to capital or period costs. The abstract and logical method was used to summarize and form conclusions.

Research results. The analysis of normative legal acts for the presence of criteria of boundaries between period costs and capital expenditures was made. General criteria for recognizing an asset in the financial statements were determined. Based on international standards and research, criteria for distinguishing between period costs and capital investment were clarified. Approaches to reflecting capital expenditures in accounts were generalised.

Elements of scientific novelty. Conditions for identifying capital investments as an asset were improved by distinguishing the following: extension of an asset's life; changing or updating the main parts; significant improvement of technical and economic characteristics of an object; increasing carrying amount of an object by more than 50%.

Practical significance. The existing confusion in determining the nature of capital investments makes it impossible to establish clear criteria for their recognition. Having analysed the peculiarities of the objects of capital investments, the general conditions for identification of capital investments were determined, and their clarifications were made. Setting clear criteria will allow you to accurately reflect asset's carrying amount in accounts, without underestimating it, which is important when attracting potential investors. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 21.

Keywords: capital investments; assets; identification; initial cost; valuation; criteria.

Serhieieva Natalia Valeriivna - head of the scientific and organisation department, National Scientific Centre "Institute for Agricultural Engineering and Electrification" (11, Vokzalna st., Hlevaha urban village, Vasylykiv dist., Kyiv reg.)
E-mail: natushka1988@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4652-6871>

Сергеева Н.В. Усовершенствование подходов к признанию и учёту капитальных инвестиций

Цель статьи - уточнить порядок оценки и учёта капитальных инвестиций с учетом отраслевых особенностей.

Методика исследования. Методы анализа и синтеза были использованы при разработке критериев отнесения затрат к капитальным или к расходам периода. Абстрактно-логический метод применен для обобщения и формирования выводов.

Результаты исследования. Проанализированы отечественные и международные нормативно-правовые акты по бухгалтерскому учёту капитальных инвестиций. Определены общие критерии признания актива в финансовой отчетности. Уточнены критерии размежевания затрат периода и капитальных затрат относительно таких объектов учёта, как основные средства, нематериальные активы, долгосрочные биологические активы, инвестиционная недвижимость. Обобщены подходы по отражению капитальных затрат на счетах учета.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы условия идентификации капитальных инвестиций как актива путём выделения следующих: продление срока эксплуатации актива; изменение или обновление основных частей; значительное улучшение технико-экономических характеристик объекта; увеличение балансовой стоимости на более чем 50%

Практическая значимость. Установление четких критериев позволит правильно отражать балансовую стоимость активов в отчетности, не занижая ее, что важно при привлечении потенциальных инвесторов. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: капитальные инвестиции; активы; идентификация; первоначальная стоимость; оценка; критерии.

Сергеева Наталья Валерьевна - заведующая научно-организационным отделом, Национальный научный центр «Институт механизации и электрификации сельского хозяйства» (Киевская обл., Васильковский р-н, пгт Глеваха, ул. Вокзальная, 11)

E-mail: natushka1988@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4652-6871>

Стаття надійшла до редакції 05.01.2020 р.

Фахове рецензування: 12.01.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сергеева Н. В. Удосконалення підходів до визнання та обліку капітальних інвестицій. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 65 – 74. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001065>

Serhieieva, N. V. (2020). Udoskonalennia pidkhodiv do vyznannia ta obliku kapitalnykh investytsii [Improvement of approaches to recognition and accounting of capital investments]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 65 – 74 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001065>

* * *

Новини АПК

Внаслідок дефіциту молочної сировини в Україні імпорт усіх видів молочних продуктів у 2019 році збільшився в 1,7 раза - Ольга Козак

Дефіцит молочної сировини в Україні, як і прогнозувалося науковцями Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», призвів до зростання імпорту всіх видів молочних продуктів у 2019 р. Глобальний продовольчий ринок адекватно й оперативно відреагував на виникнення дефіциту молока в Україні і заповнив його вже готовими молочними продуктами з високою доданою вартістю, зауважила провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції ННЦ «Інститут аграрної економіки» к.е.н. **Ольга Козак**.

За даними Митної служби України, за 12 місяців минулого року було завезено:

- молока і вершків згущених - 3598 т, або в 2,7 раза більше порівняно з відповідним періодом 2018 р.;
- молока згущеного - 2564 т (в 1,1 раза більше);
- кисломолочної продукції - 6467 т (в 1,3 раза більше);
- молочної сироватки - 3185 т (в 1,5 раза більше);
- масла тваринного - 34506 т (в 3,1 раза більше);
- сирів - 23724 т (в 1,7 раза більше);
- морозива - 392 т (в 1,3 раза більше);
- казеїну - 106 т (в 1,5 раза більше, ніж за січень-грудень 2018 р.).

Вартість імпорту молочних продуктів збільшилася з 66,3 млн дол. США у 2017 р. до 152,2 млн дол. США у 2019 р., тобто у 2,3 раза, поінформувала експерт.

Поки що Україна залишається нетто-експортером по більшості видів молочних продуктів, тому негативні тенденції на ринку цього виду продукції невпинно посилюються, висловила за непокоєння **Ольга Козак**.

На її думку, дефіцит молочної сировини вже призвів до зменшення виробництва молочних продуктів. Тоді як рівень їх споживання, враховуючи нові дані щодо чисельності населення України - 37,3 млн осіб, імовірно вищий, ніж офіційно розрахований. Незадоволений попит на сири проявився негативним сальдо зовнішньої торгівлі ними протягом останніх трьох років. Наступне на черзі - вершкове масло.

Відсутність ефективних механізмів стимулювання розвитку молочної галузі в Україні призведе до подальшого збільшення обсягів імпорту молочних продуктів, послаблення позиції вітчизняних виробників молочної продукції, а згодом і до імпортозалежності внутрішнього ринку цих продуктів, спрогнозувала **Ольга Козак**.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 658

JEL Classification: M11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001075>

О.М. ОВДІЮК, Л.М. ЛЕВКІВСЬКА,
кандидати економічних наук, доценти

Методологічні основи управлінських рішень як інструмент ефективного управління підприємствами

Мета статті – висвітлити методологію діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень у підприємницьких структурах.

Методика дослідження. За методологічну основу слугували загальнотеоретичні та спеціальні методи економічного дослідження, які дають можливість вирішувати проблемні наукові завдання. Дослідження побудовано на використанні діалектичного методу пізнання економічних процесів, наукових розробок та публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених з питань теорії рішень. При застосуванні абстрактно-логічного методу (а саме наукового абстрагування, аналогії й зіставлення, індукції і дедукції, аналізу та синтезу) було зроблено теоретичні узагальнення та сформуовано висновки.

Результати дослідження. Одержані результати свідчать, що ефективність будь-яких управлінських рішень залежить від особливостей методології втілення ідеї на практиці. Підходи за своїм змістовним наповненням щодо специфічних особливостей прийняття управлінських рішень мають бути тотожними процесу реалізації самого рішення. Побудова ефективного механізму прийняття управлінських рішень залежить від визначення концептуальних елементів процесу прийняття рішень, що сприятиме в подальшому ефективній реалізації та досягненню поставлених цілей. У процесі дослідження удосконалено методику діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень в підприємницькій структурі. Представлено формулу розрахунку оцінки діагностики ефективності процесу прийняття та реалізації управлінських рішень на підприємстві.

Елементи наукової новизни. Запропоновано як елемент новизни удосконалену методику діагностики ефективності процесу прийняття і реалізації управлінських рішень на підприємстві та підхід до її оцінки. Розроблено й обґрунтовано модель оптимального поєднання складових елементів діагностики ефективності процесу прийняття та реалізації управлінських рішень. Визначено основні проблемні елементи управлінської структури, які впливатимуть на ефективність процесу прийняття та реалізації управлінських рішень.

Практична значущість. Результати дослідження можуть використовуватися для підвищення ефективності прийнятих управлінських рішень та досягнення результативності поставлених цілей. Рис.: 3. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: управлінські рішення; організаційна структура; підприємство; технологія управління; методологія діагностики; інформаційне забезпечення.

Овдіюк Олена Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: 7992750@gmail.com

Левківська Лариса Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Постановка проблеми. Проблематика та особливості механізму розробки основних етапів управлінських рішень у підприємницьких структурах досить актуальні на нинішньому етапі. Сучасні технології суттєво впливають на розвиток менеджменту в цілому та на сферу прийняття управлінських рішень зокрема. Звідси, щоб ефективно

функціонувала будь-яка підприємницька структура, а саме досягалися поставлені цілі, мають прийматися виважені, оптимальні, раціональні управлінські рішення незалежно від того, чим займається об'єкт управління.

Ефективність будь-яких управлінських рішень залежить від концептуального базису втілення задуму на практиці. Підходи за своїм змістом і наповненням щодо способу прийняття управлінських рішень повинні

© О.М. Овдіюк, Л.М. Левківська, 2020

бути максимально наближені до робочого рівня, тобто процес дії, направлений на впровадження, тотожний процесу прийняття самого рішення. Тому визначення концептуальних елементів процесу прийняття рішень дасть можливість побудови ефективного механізму прийняття управлінських рішень і в подальшому забезпечить ефективну їх реалізацію та досягнення поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблемам та особливостям прийняття управлінських рішень приділена належна увага. Значним є внесок у розробку і вирішення проблематики теорії управлінських рішень вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: В. Бакуменко [2], М. Мескон [10], П. Друкер [4], А. Карпов [5], В. Колпаков [6], Дж. Коттер [7], С. Крейнер [8], К. Мацусіта [9], М. Мізулін [11] та ін. Однак із посиленням ролі управлінських рішень в умовах науково-технічного прогресу та зростання кількості наукових праць у цій сфері виникає потреба дослідження особливостей технології формування основних етапів розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень в умовах сучасного менеджменту.

Мета статті - висвітлити методологію діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень у підприємницьких структурах.

Виклад основних результатів дослідження. Процес прийняття і реалізації управлінських рішень має свої особливості. Як було встановлено, рішення - це важливо для будь-кого і для будь-якої сфери. Для підприємств від ефективності рішень, які приймаються, залежатиме їх конкурентна здатність. Від оперативності процесу прийняття та виконання управлінських рішень залежатимуть кінцеві результати діяльності підприємства. Отже, основним завданням на сучасному етапі для управлінців виокремлюється відповідальне ставлення до процесу прийняття управлінських рішень та здатність втілювати ці рішення на практиці.

З цією метою була представлена та обґрунтована модель алгоритму розробки основних етапів управлінських рішень на підприємстві (рис. 1). Найоптимальнішою кількістю ймовірних етапів процесу прийняття управлінських рішень в сучасних умовах є чотири покрокових алгоритми. Так, першим етапом представленої моделі буде формування

базового інформаційного середовища процесу прийняття управлінського рішення. При цьому згаданий етап має важливе базове значення для усієї моделі, оскільки повинен акумулювати всю необхідну достовірну та релевантну інформацію для подальших етапів. Наступним етапом (другим) буде процес формування управлінського рішення - блок обробки аналітичної інформації та генерування базової гіпотези майбутнього управлінського рішення. Третій етап направлений на роботу з ймовірними альтернативами - це розробка управлінського рішення. Заключним етапом (четвертим) виступає імплементація управлінського рішення в просторі та часі.

Варто зазначити, що кожному із запропонованих покрокових етапів характерний свій специфічний алгоритм, що простежується в деталях та особливостях методології кожного з етапів.

Так, з метою поліпшення інформаційного забезпечення в частині акумулювання достовірної та релевантної інформації, процедури формування, розробки, прийняття та імплементації управлінського рішення було запропоновано доповнити методіку окремим повноцінним етапом - формування базового інформаційного середовища процесу прийняття управлінського рішення. До його складових віднесемо збір достовірної релевантної інформації, тобто сформуємо блок бази даних, що надходитиме із зовнішнього середовища підприємства (збір та аналіз вторинної й первинної інформації (польові дослідження)); блок внутрішньої інформаційної бази даних (аналіз внутрішньої бухгалтерської і фінансової звітності) та формування банку даних (акумулювання інформаційних технологій, необхідних для прийняття раціональних управлінських рішень у частині пошуку, накопичення, обробки, аналізу та зберігання релевантної інформації).

До елементів етапу формування управлінського рішення (другий) віднесемо оцінку та аналіз отриманої інформації з бази даних. Наступним кроком другого етапу стане сприйняття та визнання посталої проблеми (проблемної ситуації), управлінської задачі тощо, що потребує вирішення. І логічне завершення цього алгоритму - визначення критеріїв оцінки та формулювання гіпотези майбутнього управлінського рішення.

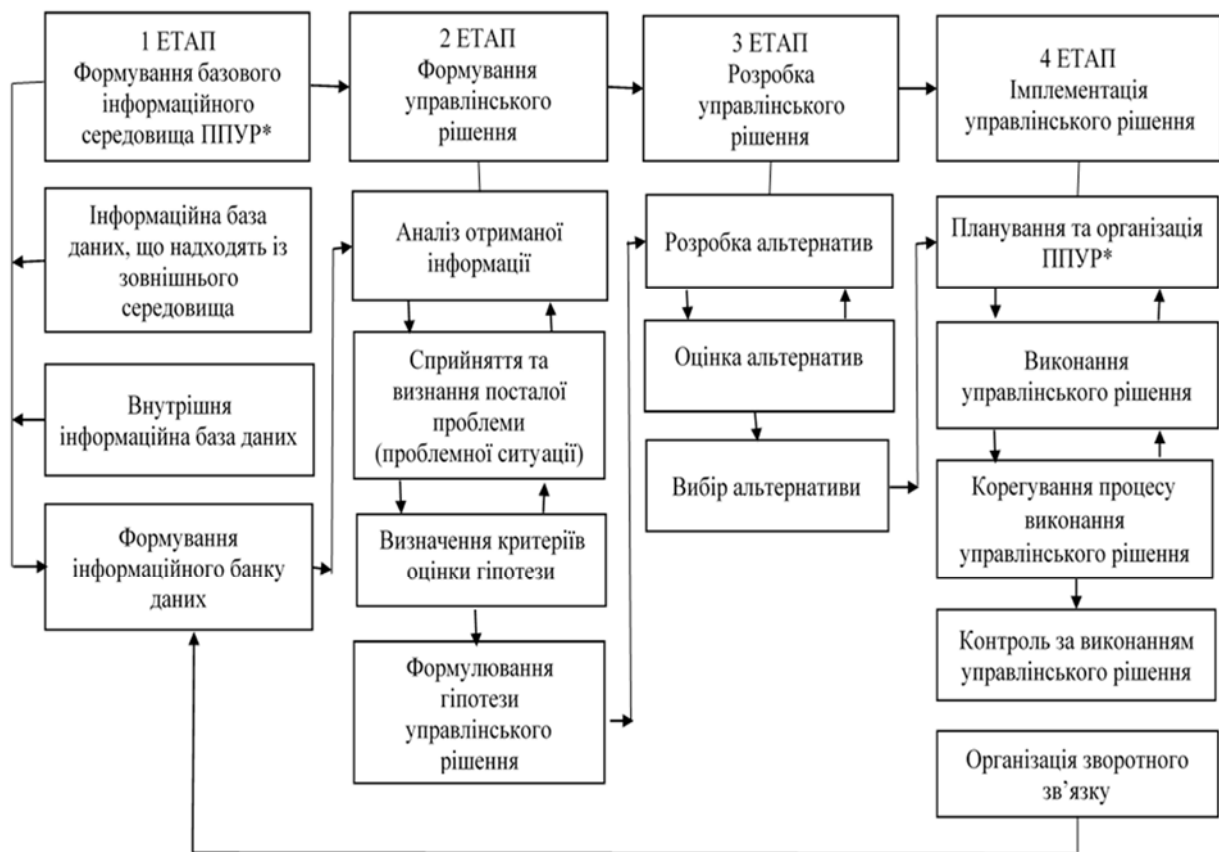

Рис. 1. Модель алгоритму розробки основних етапів управлінських рішень на підприємстві

Примітка. ППУР* - процес прийняття управлінського рішення.

Джерело: Адаптовано [10, 1].

Розробка управлінського рішення (третій етап) має класичний перелік кроків, а саме розробка ймовірно-можливих варіантів альтернатив (бажано більше трьох-чотирьох, що дасть можливість врахування багатьох факторів); їх оцінка та вибір найбільш оптимальної альтернативи залежно від ситуації, яка склалася, та що найбільш наближена до бажаної.

Четвертий етап (імплементация управлінського рішення) пропонується доповнити, на відміну від існуючих класичних підходів, першопочатковим кроком - планування та організація процесу прийняття та реалізації управлінського рішення. Функцією цього елемента алгоритму має стати процедура планування й організації прийняття та реалізації управлінського рішення в частині ресурсного забезпечення даного процесу (людські, фінансові, матеріальні, технічні тощо). Важливими елементом згаданого алгоритму будуть відповідно виконання самого управлінського рішення; застосування, при необхідності, процедури коригуван-

ня процесу виконання управлінського рішення. Також обов'язковим елементом має стати контроль за виконанням управлінського рішення, що дасть змогу дати оцінку процесу планування та організації даного заходу. І прикінцевим, не менш важливим елементом має бути процес організації зворотного зв'язку. Такий підхід надає можливість аналізу й оцінки отриманих результатів та їх порівняння з вихідними базовими величинами.

Варто зазначити, що будь-які імплементовані управлінські рішення на підприємствах потребують оцінки їх результативності, тобто визначення ефективності. Таким чином, продовженням процесу прийняття та реалізації управлінських рішень має стати можливість проведення діагностики ефективності прийняття такого рішення на практиці.

Розглянемо методику діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень у підприємницькій структурі (рис. 2).

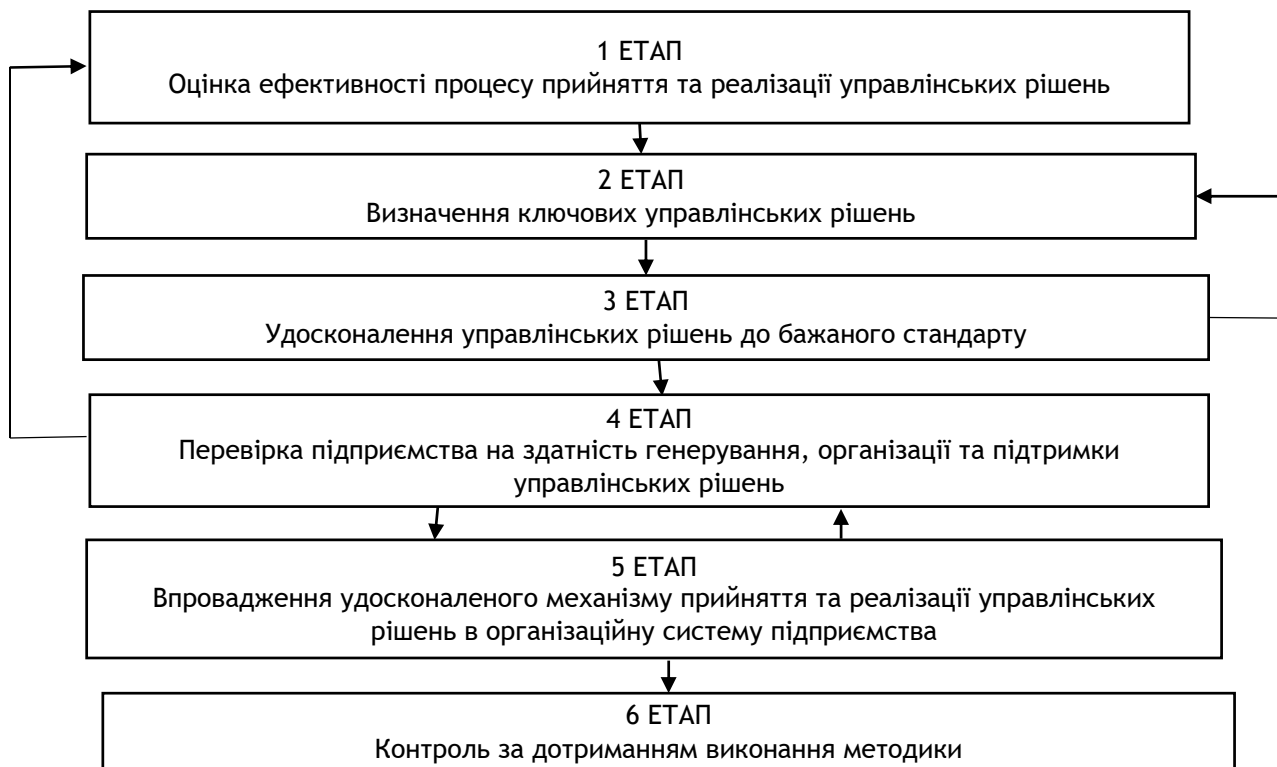

Рис. 2. Методика діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень у підприємницькій структурі

Джерело: Адаптовано [3].

Першим кроком буде проведення оцінки ефективності діючої системи прийняття управлінських рішень на підприємстві, тобто здатність формувати ключові управлінські задачі та їх практична реалізація. Як показує світовий і вітчизняний досвід, складно бути конкурентоспроможним і при цьому не володіти знаннями про свої сильні та слабкі сторони.

Діагностуванню підлягає два досить об'ємних напрями - ефективність процесу прийняття та виконання рішень, а також наявність чіткої організаційної структури. До системи показників ефективності процесу прийняття та виконання рішень можна віднести: якість, тобто домінування вдалих рішень над помилковими; швидкість; результативність, тобто ефективна реалізація управлінського рішення (необхідно також враховувати не тільки важливі стратегічні рішення, а й одноденні рішення); зусилля (час, грошові та емоційні витрати для підготовки та втілення рішення) [3]. Таким чином, до системи показників ефективності процесу прийняття і виконання рішень відносяться такі ключові показники, як якість, швидкість, результативність та зусилля.

Використання системи наведених показників дасть можливість підприємству досяг-

ти очікуваного фінансового результату. Проте варто зазначити, що потрібно дотримувати також певних правил при реалізації даного підходу. Проаналізуємо формулу діагностики оцінки ефективності процесу прийняття та реалізації управлінських рішень (1):

$$DE_{md} = \sum_{k=i}^n (Q_{i...n}, S_{i...n} R_{i...n}) - Ef^{com}, \quad (1)$$

де DE_{md} - діагностика ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень;

$Q_{i...n}$ - якість прийнятих та реалізованих управлінських рішень;

$S_{i...n}$ - швидкість прийнятих та реалізованих управлінських рішень;

$R_{i...n}$ - результативність прийнятих та реалізованих управлінських рішень;

Ef^{com} - зусилля, витрачені на прийняття та реалізацію управлінських рішень, підкріплені комунікаційною мережею всього персоналу.

Відмінністю цієї методики діагностики ефективності прийняття та реалізації управлінських рішень від існуючих є два суттєвих фактори. Суть першої відмінності полягає не в застосування ефекту множення таких показників, як якість, швидкість та результативність, а їх сумування. Друга відмін-

ність - це підкріплення зусиль, витрачених управлінською структурою на прийняття та реалізацію управлінських рішень, а також комунікаційною здатністю.

Суть такого підходу полягає в пошуку оптимального балансу поєднання запропонованих показників. Моделювання ключових показників процесу прийняття і реалізації управлінських рішень показано на рис. 3. Необхідністю сумування представлених

показників є обмеженість управлінської структури ресурсами. Не завжди ефект множення може забезпечити отримання бажаного фінансового результату, оскільки це може перевищувати ресурсні можливості підприємства і призводити до їх перерозподілу, через що можливі негативні наслідки. Тому пропонується все ж таки вдаватися до вибору оптимального результату шляхом їх сумування.

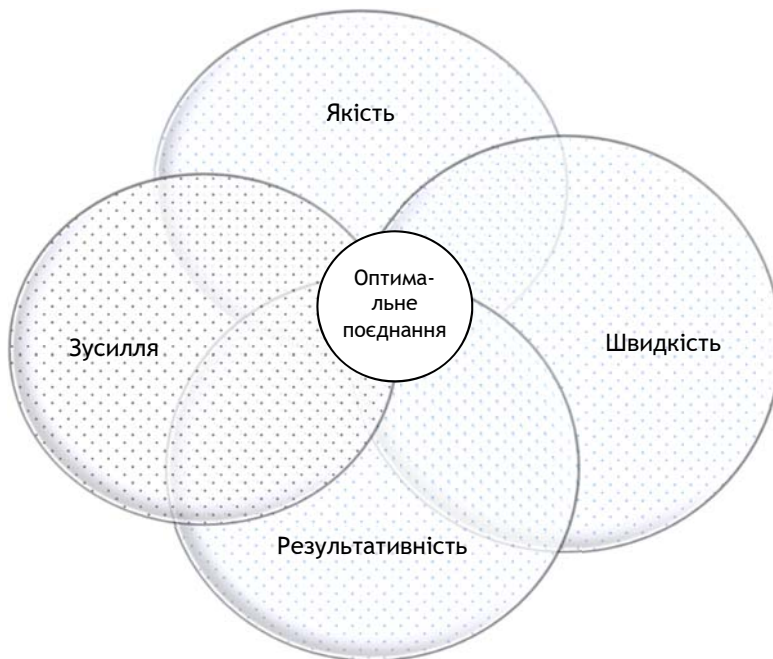

Рис. 3. Модель оптимального поєднання складових елементів діагностики ефективності процесу прийняття та реалізації управлінських рішень

Джерело: Власні дослідження.

Розглянемо систему показників ефективності організаційної структури, які також виявляють суттєвий вплив на затвердження та реалізацію управлінських рішень у підприємницькій структурі. Крім того, проаналізуємо фактори, які перешкоджають розробці та прийняттю ефективних управлінських рішень. Зазначеній проблематиці присвячені праці як зарубіжних так і вітчизняних науковців, а саме: М. Бленко, М. Манкінс, П. Роджерс, А. Асаул та ін. Так, з метою діагностики основних перешкод на шляху розробки і прийняття управлінських рішень було виділено дві групи факторів - зовнішні: високі ризики кредитування; невирішеність ряду ключових проблем заставного законодавства; недостатньо розвинута ділова і виробнича інфраструктура; відсталість значної частини територій (в основному сільських); відсутність інформації, яка стримує розвиток співробітництва між великим, середнім і малим підприємництвом; внутрішні: ефектив-

ність витрат на розробку і прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від зовнішнього середовища; невисока якість розробки управлінських рішень, порушення оптимальної технології прийняття управлінських рішень; слабка орієнтація на передовий досвід і низька наукова обґрунтованість; невисока соціальна ефективність (ступінь залучення персоналу до розробки управлінських рішень); нерозвинуті системи управління; слабке бізнес-планування; незадовільний рівень керівництва деяких компаній; нечіткість шляхів надходження інформації; слабкий контроль; низька корпоративна культура; недостатня мотивація персоналу; слабкий стан здоров'я працівників; проблеми відтворення значної частини трудових ресурсів; обмежені ресурсні можливості суб'єктів підприємницької діяльності [1].

Висновки. Зважаючи на наведене вище, можна сформулювати такі основні проблемні елементи управлінської структури, які

впливатимуть на ефективність процесу прийняття та реалізації управлінських рішень: структурна недосконалість (здатність системи чинити опір адекватним процесам прийняття і реалізації управлінських рішень); кадрова проблема (в частині неефективного перерозподілу повноважень, некомпетентність та недостатній рівень досвідченості осіб, які задіяні в даному процесі); недостатній інформаційний рівень (наявність проблем часового, якісного й кількісного характеру інформаційного забезпечення); нечітка система цілей і задач, що призводить до неадекватної оцінки та розсіювання пріоритетів; неадекватність мотиву-

вання кінцевих результатів; нечітко визначені принципи та правила прийняття управлінських рішень; процедурна недосконалість; організаційний стиль роботи та культура співробітників; відсутність чіткої позиції та дотримання обіцянок керівництвом підприємства.

Отже, запропонована методологія, методика прийняття управлінських рішень дасть можливість топ-менеджменту підприємства проводити діагностику ефективності прийняття таких рішень на практиці в частині досягнення очікуваного кінцевого результату, що є свідченням якісної та кількісної складової прийнятих управлінських рішень.

Список бібліографічних посилань

1. Асаул А. М., Коваль О. С. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень у підприємницьких структурах. *Економіка України*. 2012. № 11. С. 29-37. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_11_4.
2. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
3. Бленко М., Манкінс М., Роджерс П. Решить и воплотить. Как превратить компанию в лидера: пять шагов к успеху / пер. с англ. М. Поповой ; под ред. О. Раменской. Москва : Колибри, Азбука-Аттикус, 2012. 160 с.
4. Друкер П. Эффективный керівник / пер. з англ. Р. Машкової. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 248 с.
5. Карпов А. В., Карпов А. А., Маркова Е. В. Психология принятия решения в управленческой деятельности. *Метасистемный подход*. Ярославль : ЯрГУ. Москва : ИД РАО, 2016. 644 с.
6. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Киев : МАУП, 2004. 504 с.
7. Коттер Дж. Лидерство Мацуситы: Уроки выдающегося предпринимателя XX века / пер. с англ. 5-е изд. Москва : Альпина Паблишер, 2015. 254 с.
8. Крейнер С. Ключевые идеи менеджмента / пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 2002. XVIII, 347 с. (Серия «Менеджмент для лидера»).
9. Мацусита К. Миссия бизнеса / пер. с англ. Москва : Альпина Паблишера, 2010. 193 с.
10. Мескон М., Альбер М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. 3-е издание / пер.с англ. Москва : ООО «И.Д. Вильямс», 2006. 672 с.
11. Мизулин М., Федюлов Ю., Юсоф А. Методы принятия управленческих решений. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2014. 340 с.

References

1. Asaul, A.M. & Koval, O.S. (2012). Osnovni napriamy pidvyshchennia yakosti ta efektyvnosti rozrobky i pryiniattia upravlinskykh rishen u pidpriemnytskykh strukturakh [The basic directions for improvement of quality and efficiency of development and decision-making in business structures Ukraine economy]. *Ekonomika Ukrainy*, 11, pp. 29-37. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_11_4 [In Ukrainian].
2. Bakumenko, V.D. (2000). *Formuvannia derzhavno-upravlinskykh rishen: Problemy teorii, metodologii, praktyky: monohrafiia*. [Formation of public-administrative decisions: problems of the theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: Vyd-vo UADU [In Ukrainian].
3. Blenko, M., Mankyns, M., & Rodzhers, P. (2012). *Reshyt y voplotyt. Kak prevratyt kompaniyu v lydera: piat shahov k uspekhu* [Decide and bring. How to turn a company into a leader: five steps to success]. M. Popova (Trans.). O. Ramenskaya (Ed.). Moscow: KoLybry, Azbuka-Attykus [In Russian].
4. Druker, P. (2018). *Efektivnyi kerivnyk* [An effective leader]. Kyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS [In Ukrainian].
5. Karpov, A. & Markova, V. (2016). *Psykhohohyia pryiniattia resheniya v upravlencheskoi deiatelnosti. Metasystemnyi podkhod* [Psychology of decision making in management. Metasystem approach]. Yaroslavl: YarHU; Moscow: Yzd. dom RAO [In Russian].
6. Kolpakov, V.M. (2004). *Teoriya y praktyka pryiniattia upravlencheskykh resheniy: Ucheb. posobyie* [Theory and practice of managerial decision making: tutorial]. 2nd ed. Kyiv: MAUP [In Russian].
7. Kotter, Dzh. (2015). *Lyderstvo Matsusyty: uroky vydaiushchehosia predprynimatelia XX veka* [Matsushita's leadership: the lessons of an outstanding entrepreneur of the twentieth century]. Moscow: Alpyna Pablysher [In Russian].
8. Kreiner, S. (2002). *Kliuchevye ideyi menedzhmenta* [Key management ideas]. (Trans.). Moscow: YNFRA-M [In Russian].
9. Matsusyta, K. (2010). *Myssyia biznesa* [Business mission]. (Trans.). Moscow: Alpyna Pablyshera [In Russian].
10. Meskon, M., Alber, M., & Khedouri, F. (2006). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. 3rd ed. (Trans.). Moscow: ООО "Y.D. Viliams" [In Russian].
11. Myzulyn, M. (2014). *Metody pryiniattia upravlencheskykh resheniy* [Management decision making methods]. LAP LAMBERT Academic Publishing [In Russian].

Ovdiuk O.M., Levkivska L.M. *Methodological foundations for management decisions as a tool for effective enterprise management*

The purpose of the article is to develop a methodology for diagnosing the effectiveness of making and implementing management decisions in entrepreneurial subjects.

Research methods. The methodological basis is general theoretical and specific methods of economic research, which allow solving problematic scientific problems. The research was based on the dialectical method of cognition of economic processes, scientific developments and publications of domestic and foreign scientists on the theory of decision. Theoretical generalizations and conclusions were made using the abstract and logical method (namely, scientific abstraction, analogy and comparison, induction and deduction, analysis and synthesis).

Research results. The results of the conducted research have showed that the effectiveness of any management decisions depends on the peculiarities of methodology of idea implementation in practice. Approaches to their substantive content regarding specific features of managerial decision-making should be identical to decision-making process. Establishing an effective decision-

making mechanism depends on identifying conceptual elements of the decision-making process, which will further facilitate effective implementation and achievement of the set goals. In the research process, technique for diagnostics of the effectiveness of making and implementing managerial decisions in the entrepreneurial subjects was improved. Formula for calculation of diagnostics estimation of making efficiency process and implementation of management decisions at enterprises was presented.

Elements of scientific novelty. As an element of novelty, there were proposed an advanced diagnosing technique of the effectiveness making process and implementing management decisions at enterprises and an approach to its evaluation. A model for optimal combination of components of the efficiency diagnostics process of making and implementing management decisions was developed and substantiated. The main problematic elements of the managerial structure that would influence on the effectiveness of the making process and implementing management decisions were identified.

Practical significance. The research results can be used in order to improve the effectiveness of management decisions and to achieve the goals. Figs.: 3. Refs.: 11.

Keywords: management decisions; organisational structure; enterprise; management technology; methodology of diagnostics; information provision.

Ovdiuk Olena Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of innovative entrepreneurship and investment activity, Zhytomyr National Agroecological University (7, Saryi bld., Zhytomyr)

E-mail: 7992750@gmail.com

Levkivska Larysa Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of innovative entrepreneurship and investment activity, Zhytomyr National Agroecological University (7, Saryi bld., Zhytomyr)

E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Овдюк Е.Н., Левковская Л.Н. Методологические основы управленческих решений как инструмент эффективного управления предприятиями

Цель статьи - осветить методологию диагностики эффективности принятия и реализации управленческих решений в предпринимательских организационных структурах.

Методика исследования. Методологической основой послужили общетеоретические и специальные методы экономического исследования, которые дают возможность решать проблемные научные задания. Исследование построено на использовании диалектического метода познания экономических процессов, научных разработок и публикаций отечественных и зарубежных ученых по вопросам теории решений. При применении абстрактно-логического метода (а именно научного абстрагирования, аналогии и сопоставления, индукции и дедукции, анализа и синтеза) были сделаны теоретические обобщения и сформированы выводы.

Результаты исследования. Полученные результаты свидетельствуют о том, что эффективность любых управленческих решений зависит от особенностей методологии воплощения идеи на практике. Подходы по своему содержательному наполнению относительно специфических особенностей принятия управленческих решений должны быть тождественными процессу реализации самого решения. Построение эффективного механизма принятия управленческих решений зависит от определения концептуальных элементов процесса принятия решений, что будет способствовать в дальнейшем эффективной реализации и достижению поставленных целей. В процессе исследования усовершенствована методика диагностики эффективности принятия и реализации управленческих решений в предпринимательской структуре. Представлена формула расчета оценки диагностики эффективности процесса принятия и реализации управленческих решений на предприятии.

Элементы научной новизны. Предложены как элемент новизны усовершенствованная методика диагностики эффективности процесса принятия и реализации управленческих решений на предприятии и подход к ее оценке. Разработана и обоснована модель оптимального сочетания составных элементов диагностики эффективности процесса принятия и реализации управленческих решений. Определены основные проблемные элементы управленческой структуры, которые будут влиять на эффективность процесса принятия и реализации управленческих решений.

Практическая значимость. Результаты исследования могут использоваться для повышения эффективности принятых управленческих решений и достижения результативности поставленных целей. Илл.: 3. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: управленческие решения; организационная структура; предприятие; технология управления; методология диагностики; информационное обеспечение.

Овдюк Елена Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры инновационного предпринимательства и инвестиционной деятельности, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: 7992750@gmail.com

Левковская Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры инновационного предпринимательства и инвестиционной деятельности, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019 р.

Фахове рецензування: 12.12.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Овдюк О. М., Левківська Л. М. Методологічні основи управлінських рішень як інструмент ефективного управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 75 – 81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001075>

Ovdiuk, O. M. & Levkivska, L. M. (2020). Metodolohichni osnovy upravlinskykh rishen yak instrumentu efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvamy [Methodological foundations for management decisions as a tool for effective enterprise management]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 75 – 81 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001075>

* * *

UDC 631.11: 330.332 (477.46)

JEL Classification: Q1; O4; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001082>

O.V. ZAKHARCHUK, *doctor of economic sciences,
senior research fellow*
O.I. ZAVALNIUK

Seeds and planting material as an innovative crop product

The purpose of the article is to investigate and make suggestions as to the need to strengthen the innovative development of crop production through the use of new cultivars and hybrids of agricultural crops.

Research methods. In the course of the research were used dialectical methods of cognition of processes and phenomena, in particular monographic method (for analysis of development and provision of innovations in crop production in Ukraine and the world), empirical method (for concerning the complex assessment of the current state of the research object), comparative analysis (for identifying problems and objectives of innovation support in Ukraine), abstract-logical (for synthesis and formulation of conclusions).

Research results. In the process of studying the issues of the development of innovations in crop production and in some European countries, the current state of innovation support was disclosed and its economic and social aspects were analysed. The main results concerning the innovative support of the crop production industry in Ukraine were revealed.

Elements of scientific novelty. The theoretical positions regarding investment development in agriculture were further developed based on modernisation of the varietal composition of seed production of agricultural enterprises, taking into account the achievements of scientific and technological progress, accelerating the solving of important tasks regarding timely cultivar renewal and cultivar substitution, which will promote the introduction of advanced technologies in plant growing, increase productivity and earnings.

Practical significance. Along with some positive changes in innovation, systemic barriers to their development were identified. Proposals for their elimination by active methods, including at the expense of state regulation, were made. Tabl.: 4. Refs.: 16.

Keywords: seed and planting material; innovative product; innovative development; cultivar renewal; cultivar substitution; bank of genetic resources.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, senior research fellow, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Zavalniuk Oleksandr Ivanovych - head of the scientific and economic research sector, Ukrainian Institute of Plant Sorts Examination (15, Henerala Rodymtseva st., Kyiv)

E-mail: 51381@i.ua

Scientific problem. Sowing innovation is an innovation in the breeding industry, based on the use of scientific achievements and best practices. The end result of innovation is the creation of a new cultivar. At the same time, when the process of creating a new plant cultivar in which this invention or discovery is brought to the stage of practical application and begins to give an economic effect is innovation.

Development (innovation) is considered complete (innovation), when the plan of research is fully executed and a certain result is obtained. In this case, a very substantial production check is required. For example, in

relation to new cultivars of agricultural crops this stage is a state cultivar test (qualification examination). Along with the production inspection is the stage completion of completed developments, such as objects of intellectual property, the issuance of patents and licenses. Scientific development will be an innovation only after approbation and its recommendation for mass introduction into production.

That is, an innovative product in agriculture should be understood as the result of innovation, which has received practical implementation in the form of a new product, technology or service and which when introduced into production gives a certain effect.

© O.V. Zakharchuk, O.I. Zavalniuk, 2020

The focus of science and practice on the continuous improvement of the innovation support mechanism is due to the objective process of functioning of economic systems, which underscores the crucial importance of innovation processes. However, as in any process, there is a need to evaluate the efficiency of the plant cultivar, which we will try to justify. The problem is obvious, but it becomes very relevant in relation to the agrarian sector of the economy, taking into account the complex of specific problems of implementing the innovation process in crop production.

Analysis of recent research and publications. Scientists such as S. Bakay, M. Zubets, O. Zakharchuk, A. Klyukach, M. Litvinenko, and M. Zubaryan made significant contribution to the development of innovative seed production, to increase the rate of sorts upgrading and sorting, to organise methodological and methodological principles of conducting varietal policy in Ukraine and in the world. E. Netjevich, K. Nazarenko, P. Marinich, O. Pichkur, V. Oreshnikov, L. Khudolii, P. Tsybulev, O. Shpilkiak, V. Shelepov and many others [1-6, 11-14, 16].

The purpose of the article is to investigate and make suggestions as to the need to strengthen the innovative development of crop production through the use of new cultivars and hybrids of agricultural crops.

Research results. The innovation process in the agroindustrial complex is defined as a set of consistent actions taken to create a new or improved product and organise its production based on the use of research results and developments. How important fea-

tures of this process should be its duration in time and certain stages.

The innovative process in agriculture is characterised by a cultivar of organisational forms that have fundamental differences in the nature of funding and the economic basis of functioning. An essential feature of the functioning of innovative formations is an integrated approach that defines the main goal of functioning: from the development of the technical and technological idea to its scientific elaboration, implementation (implementation) and the provision of information and consulting services.

A very significant difference is observed in the scale of the functioning of the mentioned formations: from the international and state level to the volumes of one agricultural enterprise.

A departure from the principles of administrative management of the economy creates prospects for the development and experimentation with organisational forms, increasing the cultivar of options for the implementation of this or that scientific and technological innovation. At the same time, with the provision of economics of market content, opportunities for the development of effective organisational forms of innovation processes are expanding. The conducted researches and practical experience of their functioning and development allow to distinguish in the agroindustrial production the following main stages of the innovative process of creating a plant cultivar: creation of innovations, their distribution and development by commodity producers and formation of the economic effect from the development of seeds and planting material (Table 1).

Table 1. Stages and content of the innovation process in horticulture

Stages	Content	Main performers
Creating cultivar	Allocation of funds for the creation of a cultivar. The state of studying the problem in the industry, in the world. The origin of the idea and its inclusion in the plan of the GDR. Conduct fundamental research. Conducting applied research and development. Registration of completed scientific and technical developments as objects of intellectual property in the seed. Production and sale of seeds and seedlings. Adapting the cultivar to production	Research institutions NAAN and other breeders (owners of patents)
Spread of cultivar	Allocation of funds for distribution of cultivar. Implementation of management functions. Promotion of innovation through the management of agribusiness. Information support of various organisational and legal forms of agroindustrial complex. Activities of information and consulting services. Media activities	Agribusiness management bodies together with patent holders

Mastering of cultivar	Allocation of funds for the development of the cultivar. Bringing information about the cultivar to commodity producers. Organisational and economic mechanism for the development of cultivars by commodity producers. Contract relations of producers with patent holders and information and consulting services. Initiative and activity of commodity producers. Productive demand for commodity producers for innovation	Product Producers, together with patent holders and supporters of cultivars
Formulation of the effect of mastering of cultivar	The effectiveness of innovation in the agroindustrial complex is determined by the ratio of additional products or profits received by commodity producers, and the cost of creating (purchasing) innovations, their development in production	Product Producers, together with patent holders and supporters of cultivars

Source: Own development.

The development of innovations by producers of agro-industrial production gradually forms the conditions for accelerating scientific and technological progress in the field of seed production. It should be emphasised that the production reaches the calculated effect of the development of plant cultivars: for additional output of products per unit area, reducing the cost of its unit with the total receipt of additional profits.

Such aggregate additional income should exceed the cost of the creation (acquisition) and development of innovative seeds. The cumulative additional effect obtained directly from the production of scientific and technological progress, is not enough to finance the scientific and technical sector of the industry. Therefore, in all countries, the scientific and technical sphere is financed mainly from the state budget. And the more funds are allocated to the development of science, the higher the pace of acceleration of scientific and technological progress. Such a pattern during the last century is quite stable, especially clearly it is traced in the states with a sufficiently high level of scientific and technical potential.

The allocation of the stages of the innovation process is conditional and relates to the speed of its organisation. If to consider this process from the point of view of its organisation, in addition to the mentioned stages it is necessary to distinguish organisational blocks of innovation activity. In organisational terms, innovation activity has the main interconnected blocks that resemble themselves in the process of functioning and implementation of the innovation process in the industry.

In agriculture, an assessment of the innovation process requires a clear allocation of its stages. The innovation process in this industry

is divided into three main stages: creation of innovations, their distribution and development by commodity producers. At all stages, the implementation of the process will depend, first of all, on providing certain intellectual, material and financial resources for this.

The most important and the longest stage of the innovation process is the creation of a cultivar. From the very beginning of this stage there is the birth of the idea of future innovation. In practice, this is manifested in the in-depth analysis of this problem, not only in the country but also abroad, especially in the most developed countries.

Substantial basic and applied research and development, despite the fact that it involves a certain risk of unwanted consequences, is too important and responsible. The development is considered complete, if the research plan is fully executed and a concrete result is obtained. Under all conditions, such a development is necessarily subject to an industrial test. In particular, this is the emergence of new cultivars of agricultural crops, which are transmitted to state cultivar testing.

Along with the production inspection is carried out not less important work – execution of completed developments as objects of intellectual property with the issuance of patents and licenses. It is important here to adhere to the conditions under which the actual figures coincide with the transformation of these achievements into concrete innovations. Scientific development becomes an innovation if it is recommended for mass introduction into production. But in this case, she must go through the stage of preparation for such a mastery of her in production, which will promote the full use of potential opportunities for innovation. Responsibility for the stage

of its creation, as a rule, depends on the scientific institution. The effectiveness of its functioning is evidenced by the quantity and quality of new plant cultivars and their development in production.

In contrast to the creation of innovations, the diffusion stage covers various trends and specific channels for their penetration into agro-industrial production – from training and retraining of managers of personnel, specialists and workers of mass professions to the development of informational and advocacy and management activities in the agroindustrial complex. However, under current conditions, this stage is not given due attention. In the future, with the development and improvement of information technologies, it is necessary to create conditions for commodity producers to learn about innovations not only from the production experience of advanced enterprises, but also directly from science at the stage of innovation. This practice is common in all economically developed countries. More information on the innovations recommended for development, as well as about the prospects for creating the next innovations that scientists are already working on, greatly expands opportunities for selection and contributes to increasing the innovation activity of commodity producers.

Successful development of innovation processes at the stage of the dissemination of innovations will largely depend on the information provision of the industry. Responsibility for the proper accomplishment of this important task should be relied upon by the management bodies of the agro-industrial complex, regional centres of scientific support and their information-consulting services. However, they cannot remain aloof from this case, and scientific organisations are the creators of innovation. They are directly interested in promptly informing commodity producers about what is being prepared for them in laboratories and experimental farms.

At the final stage of the innovation process, innovation is being mastered in production. The success here will depend to a large extent on commodity producers. It is important for them to have a sufficiently clear organisational and economic mechanism for mastering innovations in production. The main place in this responsible and truly innovative work should be deduced contractual relations of commodity producers themselves with

the creators of innovation, as well as with the information and consulting service of the agro-industrial complex. To the initiative of commodity producers, their desire to master a certain innovation should add another prerequisite for success - the acquisition of innovation itself and science-intensive products, without which its development is impossible – seeds of new cultivars.

Given the particular complexity of individual stages of the innovation process, when choosing the criteria for their evaluation should not seek a single indicator, it is better to focus on a multi-criteria approach to determining the effectiveness of a particular stage of the process. The criteria for evaluating the innovations created are usually determined by the purpose and capabilities of the predicted scientific and technical products.

At the stage of creating innovation, the main criteria for its evaluation are: the overall value as the development of a new generation, the degree of novelty and compliance with the modern world level; estimated growth of gross output and improvement of its qualitative indicators; maximum resource saving and cost reduction per unit of output; increasing productivity and improving working conditions; growth of profitability of production and increase of mass of profit; preservation of a normal ecological situation and environment. In accordance with these criteria, the assessment of innovation at the stage of its development is developing a system of valuation indicators, which enables to determine technological, economic, social and environmental efficiency.

The main criteria for evaluating the innovation process at the stage of innovation are the maximum efficiency of informing commodity producers about new knowledge, the achievement of science and technology, using for this various channels of its receipt. At this stage, it is important to involve all structural units: the system of training and retraining of personnel, power structures at all its levels; system of information and consulting services; special promotion of innovation through scientific organisations and the media. The sooner the information about the innovations being created, which are being prepared for development in the industry, is brought to the commodity producer, the more effective the stage of the innovation process will be given.

The criteria of development efficiency in the production of innovations (innovations) are: technological renewal of production with increasing its technological and economic efficiency; growth of labor productivity and social efficiency; output growth per unit of production space; improving financial performance and increasing the actual mass of profits; protection of the environment.

Taking into account the mentioned criteria of efficiency of the innovation process at its various stages, a system of valuation indicators is developed, which, in relation to a particular industry and the nature of the prepared or mastered innovation, can vary considerably and, if necessary, be corrected.

At the first stage of the innovation process, first of all, to give a preliminary assessment of the created innovation even before its development in production. Here the main indicators are the value of innovation, the degree of its novelty, as well as compliance with the world level. The following indicators are usually recommended for this purpose: the level of novelty (high, medium, insufficient); the level of value for science and production (high, medium, not enough); the degree of compliance with the latest domestic or foreign achievements (higher, at the level, lower); the level of demand for innovation (high, medium, low).

The value of the created cultivar as a result of intellectual work is also determined by the growth of the relevant knowledge in comparison with the current level, the prospects for their dissemination, and the ability to make a certain additional contribution to the development of the industry and increase the efficiency of production.

Technological efficiency of the innovation process at the stage of creating a cultivar is reduced to the calculation indicators, reflecting the degree of use of land, labor and material resources. This is primarily the productivity of agricultural crops, the energy intensity of production, its gross indicator in comparable prices per 1 hectare, per employee, per unit of fixed assets of production purpose. The calculation finds the difference between the main production indicators in terms of mastering the cultivar and the use of traditional technology. This difference is estimated by the output of products per unit of production area (per hectare of arable land, sowing, conditional arable land). The growth of gross

output in natural terms or in comparable prices per unit of additional resources is also determined.

Calculation of the system of indicators of technological efficiency remains the main evaluation of any stage of the innovation process. Indeed, from such reliable information will ultimately depend on economic efficiency, which indicates how productive the resources are used. It is about the cost in terms of money per unit of output, the level of resource conservation, labor productivity, energy and capital intensity of products, its competitiveness.

Specific indicators of economic efficiency include: gross output at actual prices, gross income and profits per unit area or unit of livestock; level of labor productivity, cost and profitability of production. One of the important indicators of the economic efficiency of innovation is the total cost of its creation, which will in a significant way influence the further evaluation of the innovation process as a whole. Such an expedient assessment of innovation is now complicated by the lack of precise accounting for the stages and elements of its creation. That is why calculations should be made on long-term data, distributing total costs on average over the years on the number of created innovations or completed developments that are ready for implementation in production.

Methods for assessing the effectiveness of innovations are special in that they should include indicators reflecting the overall integrated effect of the creation, production and use of scientific developments. This allows you to determine the contribution of each participant in the innovation process to the final effectiveness. The simplest integral indicator of innovation in general can be the payback of additional costs associated with the creation and development, expressed in the amount of additional net income of 1 UAH of additional costs.

The maximum effect is possible in a situation where the additional income from the development of innovation in production will exceed the total cost of their creation. To a large extent, this will depend on the scale of the implementation of this innovation. In practice, the additional effect of scientific and technological progress directly in production is not enough to fully pay back the costs of creating and mastering innovation. There-

fore, it should be emphasised once again that in all countries the scientific and technical sphere is financed mainly from the state budget. And the higher the level of financing of science, the tendency is higher rates of acceleration of scientific and technological progress. Such a pattern is traced during the second half of the last century, especially in countries with relatively high levels of development of scientific and technical potential.

The substantiated economic evaluation of the innovation process is necessary at all its stages. Under this condition, it is much more fully possible to use the potential of the scientific and technical potential of the industry to further increase the efficiency of agro-industrial production.

Of great significance in the implementation of the innovation process is the need to identify promising opportunities for the implementation of an innovation project, since the development of innovation requires the attraction of significant investment investments. Therefore, under certain conditions, innovation, rather than the expected competitive advantages, can cause significant financial problems for agro-industrial enterprises. An assessment of the possibilities of implementing an innovation project is based on the method of comparative analysis of actual economic resources at the disposal of the company and necessary for the implementation of an innovation project. Comparison of own means of the enterprise and necessary in accordance with the innovative project, taking into account the forecasted results from investment investments, makes it possible to analyse variants of economic efficiency of the innovative component of the project under specific economic conditions. An assessment of the possibilities of implementing an innovation project involves research and identifying the optimal conditions for the introduction of innovation taking into account the economic situation and prospects of the development of a particular enterprise.

It is necessary to carry out economic calculations, which should be systemic in nature and provide an estimate of the resources and necessary expenses for the implementation of the innovation project in each of the main areas of economic activity: innovation, marketing, production, finance and personnel. First, it is important to determine the possibilities of adapting innovation to the condi-

tions of the enterprise; the availability of raw materials, technical, capital, marketing and professional-human resources. All this is crucial for the implementation of an innovation project.

Then, on the basis of the performed calculations, they conclude that there is sufficient or insufficient amount of financial and economic resources for the implementation of the innovation project, as well as assess the degree of autonomy or dependence of the enterprise on external financial and economic sources. This approach makes it possible to determine whether the business entity can implement the project on its own and how likely the situation is, in which the enterprise as a whole or the project in particular will fail because of the mismatch of available resources necessary.

To form an economic model for assessing the conditions for the implementation of new technology at the enterprise can, moving on the technological chain of the innovation project. To do this, it is necessary to calculate elementally the costs of acquiring innovation, its adaptation to the conditions of the enterprise, marketing research, the launch of the production of a scientific product. That is, it is first necessary to determine the costs necessary for the implementation of each stage of the innovation project, and then they need not be compared with the available resources.

In NAAS system, innovative seed production is carried out in 46 scientific institutions, 135 experimental farms, 550 cultivars and hybrids of 87 crops. Annually more than 60,000 tons of basic seeds, 5,0 thousand tons of seeds of primary units, 1,1 thousand tons of parental forms of hybrids of corn, sunflower, sugar beet, sorghum, 70-80 tons of vegetable seeds and over 100 tons are produced. melon crops, 20,0 thousand tons of elite seed of potatoes, 1,5 million tons of fruit seedlings, 1,5 million tons of grape seedlings, as well as seeds and seedlings of other crops. Seed crops must have at least one or two fields in the crop rotation (10-20%). In addition, most seed crops require spatial isolation of 0.8-3 km, which requires their placement among fields of other crops.

On the basis of the Institute of Plant V. Ya. Yuriev in 1993 created the National Bank of Plant Genetic Resources of Ukraine. The Bank of Plant Genetic Resources is classified as one of the 10 largest genetic banks in the world,

which is a national heritage. Ukraine is also a member of the international system of genetic resources of plants, managed by the World Food and Agriculture Organisation (FAO).

The evaluation of the results is carried out by morphological, physiological, immunological, biochemical and other features. The result is an average of about 7,000 sources of valuable properties, and after an in-depth genetic study of this number, about 100-130 donor samples are allocated. It is they who serve as the basis for further breeding work. The research of world genetic resources for the estimation of genetic diversity of plants and the allocation of new sources of breeding grounds has gained practical significance. Only on the basis of the Institute of Plant Cultivation to them. V. Ya. Yuriev at the National Bank of Genetic Resources of Plants of Ukraine preserves 146.0 thousand samples of seeds, much of which is studied and can be used for further genetic research and for breeding practice. Of these samples of Ukrainian origin, about a third. The world's largest genetic resources are owned by the United States - 530 thousand, China - 390 thousand, India - 340 thousand, Russia 320 thousand, Japan - 240 thousand, and South Korea - 190 thousand samples of seeds.

The National Bank of Plant Genetic Resources of Ukraine is represented by 378 species of agricultural crops, 224 forest and ornamental crops and 1203 species of wild plants. In general, Ukraine's contribution to the European Information Infrastructure for Genetic Resources (39 participating countries) is 20% of the samples. As a result of researches of recent years, 1300 sources of selection and valuable features have been allocated, of which 493 - only in grain crops.

Created, studied by valuable economic characteristics, maintained in live condition and transmitted for practical use collection of gene pool of 23 rare species of wheat - 330 specimens, 20 species of wild relatives of wheat — kinds *Aegilops* and *Dasypyrum* - 220 samples, 80 amphidiplonidous wheat of different genomic structure. Purposeful breeding work for the formation of cultivars with new valuable features promises a significant increase in the stability, endurance of plants, quality of the products received. Innovative breakthrough in breeding work is expected due to the use of original selection methods, remote cross-breeding, gene and

cellular engineering, biotechnology methods, as well as computer programs for processing image samples that scans at early stages of the selection process.

The potential of new cultivars is encouraging. For example, winter wheat of prestigious cultivar (selections of the Selection-Genetic Institute of NAAS) provides yields of 99.5 c / ha. The cultivar is resistant to diseases, frost-resistant. It should be noted that only in 2018, 84 new high-yield cultivars of spring and winter soft wheat and 4 cultivars of spring and winter wheat were introduced into the State Register of Selection Achievements. Selection and genetic research on the triticale allowed the Yaroslav breed to be harvested with a high frost resistance of plants, resistance to diseases, yielding more than 90.0 c / ha. In general, in the cereals crop, the State Register of Plant Varieties suitable for distribution in Ukraine replenished 241 cultivars and hybrids for 2018. All of them have confirmed their high selection qualities.

Particular importance was acquired in the selection of cereals and legumes. This allowed them to be transmitted to the State Register of Plant Varieties, suitable for distribution in Ukraine. In the State Register of Ukraine for the first time in 2018 12 domestic and foreign cultivars of sorghum, 11 cultivars of peas and 72 maize hybrids, cultures that are rapidly gaining the newest grain corn market are included for the first time.

At the same time, the huge scientific potential of breeding activity is used only partially in Ukraine. The reason is well known: extremely low level of budget financing, loss of qualified personnel. The movement of breeding achievements to practice is hampered by the organisational and economic weakness of seed and production enterprises. Therefore, in order to support breeding activities, it is necessary to highlight the following areas in the field of development of new technologies for crop production:

- technologies with the predominant use of multi-operational agricultural machines and implements, which minimises the cost of cultivating soil, cropping and harvesting;
- new technologies for managing the food and logistical potential of agro-ecosystems and agro-landscapes on the basis of differentiated use of resources and the use of agro-ecosystem and positional means (adaptive plant growing);

- for each sub-sector of plant growing and crops, zonal technologies are developed that meet the three main criteria: resource conservation, environmental safety, economic feasibility (increasing competitiveness).

The existing innovative potential of the AIC is used only within the range of 4-5%. A large number of scientific and technical developments do not become an innovative product. Every year, most of them remain unclaimed agricultural production. The analysis of the scientific provision of the agroindustrial complex showed that only 2-3% of the total number of completed, accepted, paid by the customer and recommended for implementation of applied scientific and technical developments was implemented in limited volumes, 4-5% in one – two farms, and a share of 60-70 percentage Development in 2-3 years was not known to customers, developers, or consumers of scientific and technical products.

The substantiated economic evaluation of the innovation process at all its stages contributes to the full utilisation of the potential of the scientific and technical potential of the industry for further enhancement of the efficiency of agro-industrial production. The system of management of innovative activity in agroindustrial production is aimed at significant structural changes in favour of production of high and medium technology industries.

Seed management solves two interrelated tasks. The first of them – the reproduction of high-quality cultivars of seeds new, introduced in the production of cultivars to the sizes that provide the needs of farms in it. However, in the process of mass reproduction and prolonged cultivation, the quality of cultivars is deteriorating. Therefore, the second seeding task is to preserve the cultivars and the qualities of the seeds of all recommended cultivars. In accordance with these tasks in seed work, two main processes are carried out – cultivar renewal and cultivar substitution.

Cultivar substitution is a complete replacement of one old cultivar in production crops to another, a new cultivar. Typically, new cultivars significantly exceed the old crop and other selective values. Therefore, cultivar substitution should be carried out quickly, within one, for a maximum of two years. The operational change of the cultivar allows faster and fuller use of the biological, economic benefits of the new cultivar and simultaneously

get rid of the pressure of diseases and pests that accompanied the old cultivar.

Sorting is carried out in the year of the recommendation of a new cultivar. Sowing work with the old cultivar stops in advance, 1-2 years before sorting. Accelerated introduction of new cultivars in production depends on the successful work of each of the seeds seeding, slow implementation of cultivars - an indicator of poor organisation of seed production. Breeders have developed measures for accelerated seed propagation at the initial stages of the introduction of new cultivars into production. One of them is an increase in the seed multiplication factor, that is, the ratio of the amount of seed produced to the sown.

One of the reasons for the slow introduction of new cultivars is that in the early years, a significant amount of seeds is directed at commodities, and not used for seeds. To accelerate the introduction into production, grown seed of new cultivars should be transferred to as many farmers as possible to reproduce.

Cultivar renewal – is a replacement of high-quality seed of low reproduction, which has degraded the cultivars and biological qualities, for seeds of the same cultivar, but higher reproductions. Graduation is carried out with basic seed or certified seeds of the first year in terms accepted by a research organisation in the zone of its activity.

The use of high-quality varietal seeds in the production for many years impairs its varietal and seed quality as a result of mechanical and biological clogging, disease, pests, violations of agricultural engineering and storage conditions.

The timing of cultivar renewal depend on the level of organisation of seed production in the farm: in the conditions of high seed quality, the quality of seeds is preserved for many years before the sixth and seventh reproduction, at a low level, they are lost in the first reproductions.

Crop yield of cultivar depend on the effects of many factors, so the seeding task is to preserve the genetic potential of the cultivar's productivity. There is no consensus on the meaning of reproductions in scientific literature. Some researchers argue that there is practically no significant difference between the reproductions of varietal seeds. Others believe that the crop is declining – from basic seed to remote certified seed.

The effect of reproduction on the quality of the seeds was studied by the researchers of the Myroniv Institute of Selection and Seedling of Wheat. M.V. Crafts. Experiments were carried out according to the scheme, which ensured the comparison of the quality of the basic seed and certified seeds of different years, grown not at farms, but in the fields of the Institute, that is, in identical conditions.

The obtained data show that the seed quality – a mass of 1000 grains, germination energy, laboratory similarity of the basic seed and the following years of certified seed - were almost identical. Significant decline in yield compared to the base begins with the certified seed of the third year. When seeded certified seeds of the 3rd and subsequent years reduced the number of productive stems per unit area, the number and weight of grain in the ear, which reduced the weight of grain from one square meter and one hectare.

When using certified seed the younger years in farms there is a deterioration in its quality under the influence of biological and mechanical clogging, damage to diseases, pests, low level of agricultural engineering. These factors reduce the yield quality of the seeds. By well-organised seed production, you can slow down this process, but you cannot stop it. Therefore, periodic cultivar renewal is required. The terms for varietal renewal for different cultures are not the same and depend on the biology of culture and the level of seed production. In countries with a highly developed economy, seed production is conducted on an industrial basis. Farms producing agricultural products are not engaged in seed production, but receive it annually from specialised seed companies. Thus sorting is carried out annually.

In Ukraine, with well-established seedlings in Soviet times, the annual cultivars were cultivated by seeds of the elite in the breeding areas, the first seed was sown on the seed plots, the second reproduction on the marketplaces.

In connection with the reform of the agrarian sector, the Ministry of Agrarian Policy and Food and the National Academy of Agrarian Sciences have approved a new sorting regimen. On cereals (except corn and sorghum), oilseed crops are allowed in agricultural enterprises to sow seed at least certified seed of the 4th year, sunflower – certified seed of the 1st year of cultivars and the first generation of hybrids. In corn, sorghum is decided in agricultural

enterprises of sowing to produce seed of hybrids of the 1st generation and cultivars not lower than the certified seed of the 3rd year. Beekeeping farms, on their applications, sugar factories provide the release of factory certified seed of the 1st year of cultivars and hybrids of the 1st generation, entered in the Register of Plant Varieties of Ukraine. For potatoes on commercial crops, seed is used not lower than the certified seed of the 4th year. In spring and winter rapeseed, seed and seedlings are grown by scientific research institutions, certified seeds of 1 year – seed farms. Certified seed of the first year is sold to commodity farms for annual varietal renewal.

The sowing of vegetables, melons and fodder roots in agricultural enterprises is allowed to carry seeds of generation hybrids and cultivars of reproduction. Grown in seminal formations of seeds in special seed plants is brought to seed conditions, established by the State standard, and through branded stores and branches sold to commodity producers.

In the process of reproduction and production use hereditary morphological, biological and economic-valuable signs and properties of the cultivar gradually deteriorate as a result of mechanical and biological clogging, the appearance of mutations, reducing resistance to diseases and pests, etc.

Therefore, there is a need to perform cultivar renewal – replacing such seed with a higher quality of the same cultivar. Typically, sorting and sorting are carried out with basic seeds or certified in the first year.

According to Art. 16 of the Law of Ukraine "On Seeds and Planting Material" establishes the following terms for renewal (number of generations of reproduction) of seeds (Table 2).

Guided by these terms and the results of field testing, make a plan for sorting, based on the following provisions:

1. A sorting is carried out with a basic seed or a certified first year.

In the latter case, the next cycle of sorting comes in a year earlier than the established terms.

2. The output of conditioned seeds per hectare should be calculated from the planned yield of the crop in the following limits: winter wheat – 60-75%; winter rye – 60-70%; barley – 60-70%; oats – 50-65%; millet – 40-50%; buckwheat – 50-65%; peas – 70-80%; sunflower – 50-60%; Sudanka - up to 50%; perennial herbs – up to 50%.

Table 2. Timing of cultivar renewal (number of generation renewal) seed

Cultivated plant	Timing	Limit allowed years of certification	
		on the seed plots	on common sowing
Winter wheat, winter rye, spring wheat, barley, oats	every 3 years	First	Third
Pea	every 4 years	Second	Fourth
Buckwheat	every 2 years	First	Second
Vicia, Lathyrus, soybeans, beans, Sorghum	every 5 years	Third	Fifth
Sunflower, millet	every year	Basic	First
Perennial fabaceae plants	every 4 years	Second	Fourth
Perennial poaceae plants	every 4 years	Second	Fourth

Source: Own development

The seed rate for individual crops and cultivars is determined by the number of grains, taking into account the weight of 100 seeds and seed yield, as well as depending on predecessors, timing of sowing, soil moisture, etc.

Sowing suitability (P) is determined by the formula:

$$P = A \times B$$

where A - seed similarity,%;

B - seed purity,%.

Then determine the weighting rate (N, kg / ha):

$$H = K \times M \times 100 / P$$

where K - number of seeds per 1 ha, million pieces;

M - weight of 1000 seeds, g;

P - seed yield of seed,%.

The insurance fund is filled with spring cereal crops in the amount of 15% of the total

demand for seeds of winter and spring cereal crops.

The influence of natural factors and different methods of agricultural engineering on agricultural plants is complex, it is rather difficult to isolate and evaluate the significance of a separate factor or individual agro-consumption in the final part of the harvest. However, according to many scientists, the share of seeds and planting material, as the main factor affecting the yield of crops over the past 50-70 years, has increased significantly, from 5 to 25 percent (Table 3).

Other factors such as natural soil fertility – 10%, weather – 15%, soil cultivation – 10%, fertilisers – 25%, plant protection – 15% – make up 75%. An even greater role of seeds and planting material in increasing the yield of soybeans and winter and spring rape – 30%, corn – 40%, sunflower – 45%.

Table 3. Influence of the main factors on the crop yield of cereal, %

Factor	1940-1950 years	2000-2018 years
Natural soil fertility	40	10
Weather	20	15
Soil cultivation	20	10
Fertiliser	10	25
Seed and seeding material	5	25
Plant protection	5	15
Total	100	100

Source: Own development.

Note that at the beginning of the 21st century, the influence of such a factor as the introduction of mineral and organic fertilisers was extremely levelled, namely, their introduction decreased by 5-6 times to the 1990 level, that is, the weight of this factor also fell accordingly. At the same time sorting and sorting played an increasingly important

role. In addition, one should also pay attention to those factors that, due to timely sorting and sorting, directly affect the increase in crop yields. Only due to improved indicators of grain crops' resistance to falling, culling and diseases and pests, the gross harvest of cereals may be increased to 25% (Table 4).

Table 4. Influence of the other factors on increasing gross tax crop yield of cereal

Factor	Influence of the factor on increasing of gross tax crop yield cereal, %
Stability to abscission	5
Stability to sinking	5
Resistance to diseases and pests	15

Source: Own development.

Conclusions. We believe that scientific institutions and seed farms will take further measures to reduce the widespread proliferation of new cultivars and hybrids from 6-7 years old to 3-4 years. Due to the development of modern seed production methods, the genetic and crop quality of the secondary and basic seeds, as well as the seeds of parent hybrid forms will be significantly increased. To further develop the creation of corporate structures based on scientific institutions and

commercial seed production units on the production of high quality seeds on a mutually beneficial basis. New biotechnological and molecular genetic methods of seed control will be developed and introduced into the seed process, in particular, to determine the degree of purity, the identification of the cultivar, the degree of hybridisation, the level of sterility, etc. Also, the material and technical base of breeding and seeding will be strengthened.

Список бібліографічних посилань

1. Бакай С. С. Економіка насінництва. Київ : Урожай, 1977. 110 с.
2. Захарчук О. В. Економіка насінництва. Київ : ННЦ ІАЕ, 2015. 272 с.
3. Зубець М. В., Тивончук С. О. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах. Київ : Аграр. наука, 2006. 480 с.
4. Литвиненко М. А., Волкодав В. В. Наукові основи формування сортового складу зернових культур в Україні. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. 2005. № 1. С. 28-36.
5. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О. В., Кісіль М. І., Кропивко В. С. та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука, М. І. Кісіля. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 92 с.
6. Пічкур О. В. Правова охорона селекційних досягнень у рослинництві : монографія. Київ : Авокадо, 2006. 804 с.
7. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України. URL zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
8. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 8 груд. 2015 р. № 864-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
9. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 23. Ст. 163.
10. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3019 / Верховна Рада України. URL : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
11. Худолій Л. М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. Київ : ІАЕ, 1998. 211 с.
12. Шелепов В. В. Сорт і його значення в підвищенні врожайності. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. Київ : Алефа, 2006. 140 с.
13. Шпикуляк О. Г., Тивончук С. О. Ефективність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 109-116.
14. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. Washington : World Bank Group, 2015. 158 p.

References

1. Bakai, S.S. (1977). *Ekonomika nasinnytstva [Economics of seed production]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
2. Zakharchuk, O.V. (2015). *Ekonomika nasinnytstva [The economics of seed production]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
3. Zubets, M.V. & Tyvonchuk, S.O. (2006). *Naukovi osnovy rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva na innovatsiynikh zasakh [Scientific bases for development of agro-industrial production on innovative basis]*. Kyiv: Ahrar. nauka [In Ukrainian].
4. Lytvynenko, M.A. & Volkodav, V.V. (2005). *Naukovi osnovy formuvannia sortovoho skladu zernovykh kultur v Ukraini [Scientific bases of formation of varietal composition of grain crops in Ukraine]*. *Sortovyvchennia ta okhorona prav na sorty roslyn*, 1, pp. 28-36 [In Ukrainian].
5. Zakharchuk, O.V., Kisil, M.I., Kropyvko, V.S., et al. (2013). *Nasinnia i sadyvnyi material yak ob'ekt intelektualnoi vlasnosti [Seeds and planting material as an object of intellectual property]*. O.V. Zakharchuk & M.I. Kisil (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Pichkur, O.V. (2006). *Pravova okhorona selektsiinykh dosiahnen u roslinnytvi: monohrafiia [Legal protection of breeding achievements in crop production: monograph]*. Kyiv: Avokado [In Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro nasinnia i sadyvnyi material": Zakon Ukrainy vid 2 zhovt. 2012 roku № 5397-VI [On amendments to the Law of Ukraine "On seeds and planting material": Law of Ukraine No. 5397-VI dated 2.10.2012]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17 [In Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro nasinnia i sadyvnyi material": Zakon Ukrainy vid 8 hrud. 2015 r. № 864-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On seeds and planting material": Law of Ukraine No. 864-VIII dated 8.12.2015]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241> [In Ukrainian].
9. Pro okhoronu prav na sorty roslyn: Zakon Ukrainy vid 17 sich. 2002 r. № 2986 [On the protection of rights to plant varieties: Law of Ukraine No.2986 dated 17.01.2002]. *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy (VVR)*, 23, p. 163 [In Ukrainian].

15. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR). *Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych*. URL : http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.

16. Tadeusz Oleksiak, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesień, 2013. №3 (176).

10. Pro pryednannia Ukrainy do Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia zernovykh kultur, Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia kukurudzy ta sorho Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku: Zakon Ukrainy vid 15 liut. 2011 r. № 3019 [On the accession of Ukraine to the Scheme of varietal certification of seeds of cereals, the Scheme of varietal certification of corn seeds and sorghum of the Organisation for Economic Cooperation and Development: Law of Ukraine No.3019 dated 15.02.2011]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17 [In Ukrainian].

11. Khudolii, L.M. (1998). *Ekonomichniy mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia rynku zerna v Ukraini* [The economic mechanism of formation and functioning of the grain market in Ukraine]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

12. Shelepov, V.V. (2006). *Sort i yoho znachennia v pidvyshchenni vrozhaivosti* [The variety and its value in increasing yield]. Kyiv: Alefa [In Ukrainian].

13. Shpykuliak, O.H. & Tyvonchuk, S.O. (2011). *Efektivnist innovatsiinoho protsesu ta otsinka efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti* [The effectiveness of the innovation process and the evaluation of the effectiveness of innovation]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 109-116 [In Ukrainian].

14. Zakharchuk, O.V., et al. (2015). *Enabling the business of agriculture. Progress report*. Washington: World Bank Group [In English].

15. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR). *Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych*. Retrieved from: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx [In Polish].

16. Oleksiak, T. (2013). *Rynek nasienny w państwach Unii. Nauka. Doradztwo. Praktyka*, 3 (176) [In Polish].

Захарчук О.В., Завальнюк О.І. Насіння і садивний матеріал - інноваційний товар рослинництва

Мета статті - дослідити та надати пропозиції щодо необхідності посилення інноваційного розвитку рослинництва за рахунок використання нових сортів та гібридів сільськогосподарських культур.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз розвитку та забезпечення інноваціями в рослинництві в Україні та світі), емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), порівняльного аналізу (визначено проблеми й цілі інноваційного забезпечення в Україні), абстрактно-логічний метод (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення питань розвитку інновацій у рослинництві країни та в деяких європейських державах розкрито сучасний стан інноваційного забезпечення та проаналізовано його економічні й соціальні аспекти. Виявлено головні результати щодо інноваційного забезпечення рослинницької галузі України.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо інвестиційного розвитку в сільському господарстві, в основу яких покладено модернізацію сортового складу насінництва сільськогосподарських підприємств з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, прискорення вирішення важливих завдань щодо своєчасного сортооновлення та сортозаміни, що сприятиме впровадженню в галузях рослинництва прогресивних технологій, підвищенню продуктивності праці та отриманих прибутків.

Практична значущість. Поряд з окремими позитивними змінами в інноваційному забезпеченні встановлено системні перешкоди на шляху розвитку. Внесено пропозиції щодо їх усунення активними методами, в тому числі й за рахунок державного регулювання. Табл.: 4. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: насіння і садивний матеріал; інноваційний товар; інноваційний розвиток; сортооновлення; сортозаміна; банк генетичних ресурсів.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Завальнюк Олександр Іванович - завідувач сектору науково-економічних досліджень, Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ, вул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: 51381@i.ua

Захарчук А.В., Завальнюк А.И. Семена и посадочный материал - инновационный товар растениеводства

Цель статьи - исследовать и дать предложения о необходимости усиления инновационного развития растениеводства за счет использования новых сортов и гибридов сельскохозяйственных культур.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ развития и обеспечения инновациями в растениеводстве в Украине и мире), эмпирический (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования), сравнительного анализа (определены проблемы и цели инновационного обеспечения в Украине), абстрактно-логический метод (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения вопросов развития инноваций в растениеводстве страны и в некоторых европейских государствах раскрыто современное состояние инновационного обеспечения и проанализированы его экономические и социальные аспекты. Выявлены главные результаты инновационного обеспечения растениеводческой отрасли Украины.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения относительно инвестиционного развития в сельском хозяйстве, в основу которых положены модернизация сортового состава семеноводства сельскохозяйственных предприятий с учетом достижений научно-технического прогресса, ускорение решения важных задач по своевременному сортообновлению и сортозамене, что будет способствовать внедрению в отраслях растениеводства прогрессивных технологий, повышению производительности труда и полученных доходов.

Практическая значимость. Наряду с отдельными позитивными изменениями в инновационном обеспечении установлены системные препятствия на пути развития. Внесены предложения по их устранению активными методами, в том числе за счет государственного регулирования. Табл.: 4. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: семена и посадочный материал; инновационный товар; инновационное развитие; сортообновление; сортозамена; банк генетических ресурсов.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Завальнюк Александр Иванович - заведующий сектором научно-экономических исследований, Украинский институт экспертизы сортов растений (г. Киев, ул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: 51381@i.ua

The article has been received 06.01.2020

Revision: 10.01.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Zakharchuk O. V., Zavalniuk O. I. Seeds and planting material as an innovative crop product. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 82 – 94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001082>

Zakharchuk, O. V. & Zavalniuk, O. I. (2020). Seeds and planting material as an innovative crop product. *Ekonomika APK*, 1, pp. 82 – 94 [In English]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001082>

* * *

Новини АПК

Зменшення цін на агропродукцію призвело до рекордного зниження рентабельності сільгосп підприємств у 2019 році - Юрій Лупенко

За розрахунками Інституту аграрної економіки, рівень рентабельності агровиробництва у сільськогосподарських підприємствах може зменшитися з 22,8 % у 2018 р. до у 7,6 % у 2019 р. Це - найнижчий з 2006 року показник рентабельності виробництва продукції сільського господарства, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН **Юрій Лупенко**, презентуючи розробку науковців установи «Очікувані показники собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України у 2019 році: методика і розрахунки (грудень 2019 року)».

За його словами, основними чинниками зменшення рентабельності стало зниження цін по більшості основних видів сільськогосподарської продукції на фоні зростання собівартості її виробництва.

Торік ціни на зернові культури знизилися проти 2018 року на 7,4 %, соняшник - майже на 11 %, ріпак - майже на 7 %. Найбільший спад цін відбувся по ячменю (-18 %), сої (-17 %) та пшениці (-11,8 %), зауважив Юрій Лупенко.

У тваринництві найбільший спад цін на яйця (-22,5 %) та приріст живої маси великої рогатої худоби і свиней (-5 %).

Водночас, у 2019 р., по більшості видів сільськогосподарської продукції, включаючи традиційно чутливі жито, гречку, овес, картоплю, овочі, плоди і ягоди, а також приріст птиці, молоко та вовну, збереглася динаміка зростання цін, зазначив науковець.

Загалом виручка агропідприємств від реалізації сільськогосподарської продукції зросла майже на 13 % - при підвищенні собівартості на 28,6 %. При цьому в рослинництві виручка збільшилася на 15,4 %, а собівартість - на 32,1 %. Виручка виробників тваринницької продукції зменшилася на 1,5 % при зростанні собівартості майже на 12 %.

Досвід 2019 року, коли при збільшенні обсягів агровиробництва відбувається зниження його ефективності, свідчить про необхідність створення дієвої системи підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників в умовах несприятливої кон'юнктури світового та внутрішнього ринку, підсумував Юрій Лупенко.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 65.012.123 : 631.11

JEL Classification: Q10

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001095>

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник

Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами

Мета статті – запропонувати синтез методів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності підприємств для удосконалення інформаційного забезпечення управління.

Методика дослідження. Використано метод абстракції у виділенні основної інформації для прийняття управлінських рішень, монографічний метод під час узагальнення теорії в управлінні підприємствами, метод синтезу при встановленні взаємозв'язку планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності підприємства.

Результати дослідження. Викладено основні положення теорії інформаційного забезпечення, зокрема методів обробки, аналізу та використання інформації в управлінні підприємствами. Наведено схему систематизації методів у інформатизаційному забезпеченні управління підприємствами. Запропоновано схему механізму дослідження системи управління підприємствами. Обґрунтовано економічні показники, критерії оцінки в управлінні підприємствами.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у запропонованому синтезі методів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності підприємства, їх систематизації у певному порядку та послідовності, що має єдині підходи в інформаційному забезпеченні управління підприємствами та відмінність від традиційних методів обробки, аналізу й використання економічної інформації.

Практична значущість. Використання схеми механізму дослідження системи управління підприємствами дає змогу передбачати планування господарської діяльності підприємства на основі співвідношення обсягів реалізації й виробництва продукції, контроль виробництва продукції за його обсягом, організацію ринку виходячи з обсягу реалізації продукції, регулювання господарювання підприємств забезпечуючи баланс попиту і пропозиції, рівноваги всієї системи управління підприємством. Рис.: 2. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: управління; сільськогосподарські підприємства; методи; планування; контроль; організація; регулювання; інформаційне забезпечення; система.

Павлик Володимир Петрович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: esapk@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Виявлено, що існуючі методи дослідження інформації в управлінні підприємствами недосконалі, оскільки не дають змогу абстрагуватися в процесі проведення експерименту щодо ідентифікації та інтерпретації таких об'єктів управління, як підприємство, виробництво, ринок, споживачі продукції. До причин неефективного використання існуючих методів в управлінні підприємствами відносять відсутність систематизації методів та визначення шляхів і механізмів господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності, неповноти інформації, конкуренції між підприємствами, конфіденційності інформації про господарську діяльність. Це потребує проведення досліджень,

спрямованих на розв'язання проблеми ефективності застосування методів в управлінні сільськогосподарськими підприємствами у таких напрямках: рентабельне господарювання підприємств, систематизація інформації про їхню господарську діяльність, бажане регулювання обсягів виробництва продукції, вигідна її реалізація на ринку. Розкриття зазначених напрямів пропонується на встановленні балансу між обсягами виробленої й реалізованої підприємством продукції. Наукова новизна полягає у запропонованому синтезі методів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності підприємства, їх систематизації у певному порядку та послідовності, що має єдині підходи в інформаційному забезпеченні управління підприємствами та відмінність від традиційних методів оброб-

© В.П. Павлик, 2020

ки, аналізу й використання економічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що система є порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого небудь. Слово систематичний трактується як: «який являє собою систему»; «побудований, упорядкований за певним планом»; «систематизований або який спирається на певну систему», «суворо планомірний» [4]. Враховуючи це, встановлено основні етапи у розвитку теорії інформації, інформатизації підприємств, виходячи з аналізу досліджень Сесара Ідальго [12].

Так, перший етап вказує на необхідність кодування інформаційних повідомлень, яка виникнула під час Другої світової війни та стала причиною використання математичних методів для їх обробки. Безумовно інформація є наслідком появи мови, спілкування між людьми, однак з позиції сьогодення найактуальніше це методи її обробки. Наукові праці у сфері інформаційних досліджень пов'язані з кібернетикою, основоположниками якої були Клод Шеннон, Уоррен Уівер, Алан Тьюрінг та Норберт Вінер.

Другий етап ґрунтується на призначенні інформації, її ролі в економіці, господарській діяльності підприємств. Клод Шеннон вказував, що інформація це мінімальний обсяг даних для передачі будь-якого повідомлення. Визнаний австрійський економіст Фрідріх Хайек стверджував, що ціни передають інформацію про пропозицію й попит на товари. Це дало змогу виявити інформацію, необхідну для роботи «небаченої руки» Сміта. Як зазначав Хайек, «у системі, в якій знання відповідних чинників розподілено серед багатьох людей, ціни можуть координувати їх окремі дії» [12]. Ідея інформатизації також допомогла економістам зрозуміти деякі важливі проблеми ринку. Джордж Акерлоф показав, що ринки можуть не працювати, якщо люди володіють асиметричною інформацією про якість товарів, які вони воліли б обміняти. Герберт Саймон виклав ідею обмеженої раціональності, яка концентрувалася на поведінці економічних суб'єктів, що мають обмежену інформацію, розвинувши організаційну теорію й штучний інтелект [12].

Третій етап пов'язаний з ростом обсягів інформації, який відбувається нерівномірно, еволюційно, у зв'язку з чим виникає необ-

хідність у її накопиченні. На цьому етапі ведеться постійна боротьба безпорядку - хаосу з певним інформаційним порядком. Так, Сесар Ідальго зазначає, що з накопиченням інформації в економіці повинна посилюватися й її обчислювальна здатність, яка обмежується людьми втілювати знання у інновації. На нашу думку, це пов'язано з використанням недосконалих методів інформатизації її користувачів. Сесар Ідальго вказує, що ринки надають людям стимули для їх об'єднання і є наслідком того, що люди легко створюють й розривають зв'язки. Цей висновок було сформульовано завдяки використанню математичних моделей у другій половині ХХ ст. Проте не узгодження з даними соціологів й політологів призвело до виникнення галузі економічної соціології й теорії соціального капіталу. На його думку, ще Адам Сміт розкладав економіку на землю, працю і техніку. У визначенні сучасних економістів це сполучення фізичного капіталу і технології. Ідеї Сміта були математизовані економістами, що використовували математичний аналіз і диференціальні рівняння для створення моделей економічного росту, який залежав від накопичення різних форм капіталу. Найранішні моделі прирівнювали обсяг виробництва до співвідношення між капіталом економіки й працею, коли економіка знаходилася у рівновазі. Так, Роберт Слоу запропонував у кінці

1950 х років модель економічного росту. У свій час Майкл Портер працював над ідеєю конкурентоспроможності й виступив за використання «спеціалізованих чинників», зазначаючи, що відповідно стандартної економічної теорії чинники виробництва — праця, земля, природні ресурси, капітал, інфраструктура — стануть визначати характер торгівлі. Здійснювався пошук й інших чинників, які можна було включити у моделі економічного росту. Так, моделі Пол Ромера характерне включення людського капіталу, тобто знань, втілених у людях. Починаючи з кінця 1980 х років набула розвитку концепція соціального капіталу [12]. Як стверджує Сесар Ідальго, соціальний капітал зводився не до машин або індивідуальних знань, а здатності людей встановлювати зв'язки. На рубежі ХХІ ст. поняття економічного росту ґрунтувалося на п'яти чинниках: фізичному капіталі, людському капіталі, соціальному капіталі, землі й робочій силі (людях). Варто зазначити, що інформаційний розвиток у економіці харак-

теризується постійним ускладненням системи утворюючих чинників, методів їх вимірювання. Тому економічну інформацію необхідно структурувати, обґрунтувати ціль її використання, методи обчислення, перетворення у знання, інновації у напрямі спрощення системи утворюючих чинників, обмеження інформаційних даних відповідно до запитів користувачів. Тільки за цих умов можливо її накопичення та подальший цілеспрямований розвиток.

Четвертий, (заклучний) етап, характеризується досягненням інформаційного порядку, що можливо при відмові від традиційних методів обробки, аналізу, використання інформації, які не дають змогу системно її накопичувати, а запровадженні замість них інноваційних, більшою мірою цілеспрямованих на одержання результату. Тобто, звідси, на кожному етапі від початку інформаційного розвитку до досягнення в ньому певних вершин, вирішальним стає удосконалення методів обробки, аналізу й використання інформації, що дасть змогу найбільш повно реалізувати закладені можливості у господарській діяльності підприємств. У зв'язку з цим пропонується провести дослідження у визначеному напрямі.

Мета статті - запропонувати синтез методів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності підприємств для удосконалення інформаційного забезпечення управління.

Методологія дослідження. Дослідження зосереджені на удосконаленні методів обробки, аналізу та використання інформації в управлінні підприємствами. За основу слугує діалектичне пізнання процесів виробництва й реалізації продукції, що характеризують господарську діяльність сільськогосподарських підприємств. Систематизація методів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності полягає у знаходженні між ними певного порядку, системи. Механізм дослідження системи управління підприємством ґрунтується на забезпеченні для нього рівноваги, балансу попиту і пропозиції, коли вироблена ним продукція повністю реалізується.

Виклад основних результатів дослідження. Виходячи з того, що такі управлінські функції, як планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності підприємства мають свої методи досліджень економічних процесів, показників, що їх ха-

рактеризують і виділені елементи системи управління: підприємство, інформація, виробництво, ринок, запропоновано схему систематизації методів в управлінні підприємствами (рис. 1). У наукових працях вчених методи планування [2, 11], контролю [2, 11, 13, 14], організації [1, 13], регулювання [3, 5, 10], відповідних об'єктів управління: інформації, виробництва, ринку, підприємства різняться між собою. Це цілком зрозуміло з погляду, що кожний науковець у пошуку нових інноваційних рішень прагне реалізувати свої підходи. Проте в дослідженні вказаних методів повинен бути єдиний підхід для прийняття цілеспрямованих управлінських рішень як основа – фундамент, тобто здійснюється синтез методів, їх взаємозв'язок між собою. Кожен із методів планування, контролю, організації, регулювання характеризується відповідним критерієм оцінки господарської діяльності підприємства – доходом, рівнем рентабельності, повною собівартістю продукції, прибутком від її реалізації. З точки зору синтезу методів використано формули, в яких наявний взаємозв'язок між доходом, повною собівартістю продукції, прибутком, рівнем рентабельності. Мета синтезу методів - показати взаємозв'язок економічних показників господарювання підприємства із зазначеними критеріями його оцінки на основі балансу між обсягами виробництва й реалізації продукції. Схему механізму дослідження системи управління підприємствами наведено на рис. 2. Така схема розкриває сукупність проміжних станів, процесів у господарюванні підприємства, вказуючи яку інформацію використовувати: в процесі планування - співвідношення між обсягами реалізації та виробництва продукції; контролю - обсяг виробництва; організації - обсяг реалізації; регулювання - баланс попиту і пропозиції. Здійснено зв'язок процесів господарювання підприємств з об'єктами управління інформацією, виробництвом, ринком, підприємством.

За основні економічні показники господарської діяльності підприємства прийнято оплату праці, використання землі, повну собівартість продукції, які характеризують відповідні його ресурси - працю, землю, капітал. Таким чином, система управління підприємством опирається на прийняті економічні показники, які розкривають кожен із зазначених методів своїм критерієм оцінки господарської діяльності.

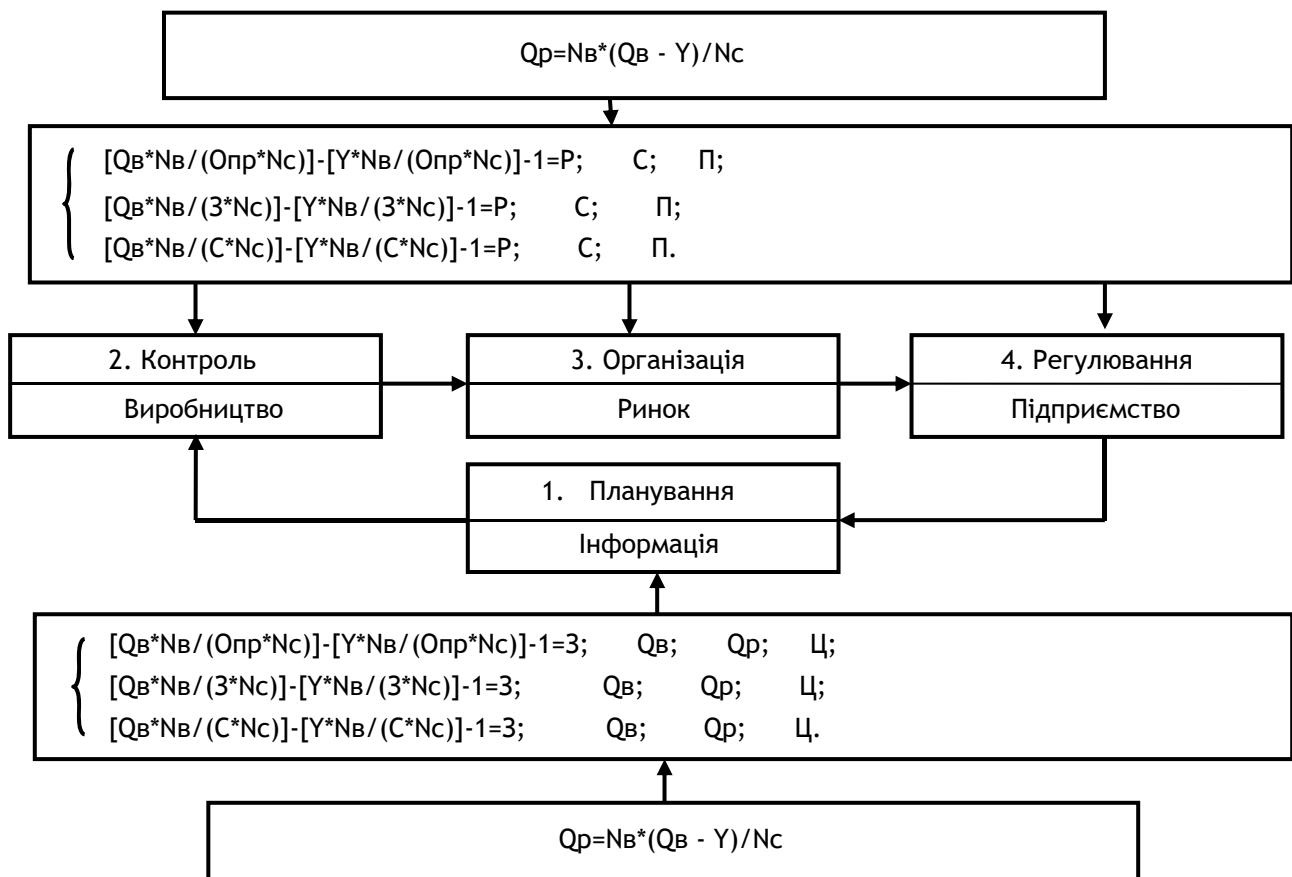

Рис. 1. Схема систематизації методів в управлінні підприємствами

Позначення у формулах: Q_p - обсяг реалізації продукції, тис. ц; Q_v - обсяг виробництва продукції, тис. ц; Y - обсяг нереалізованої продукції, тис. ц; N_v - кількість виробників; N_c - кількість споживачів; O_{pr} - оплата праці, тис. грн; 3 - використання землі, га; C - повна собівартість продукції, тис. грн; Π - ціна реалізації продукції, грн/ц; Π - прибуток від реалізації продукції, тис. грн; P - рівень рентабельності виробництва й реалізації продукції, %.

Джерело: Власні дослідження.

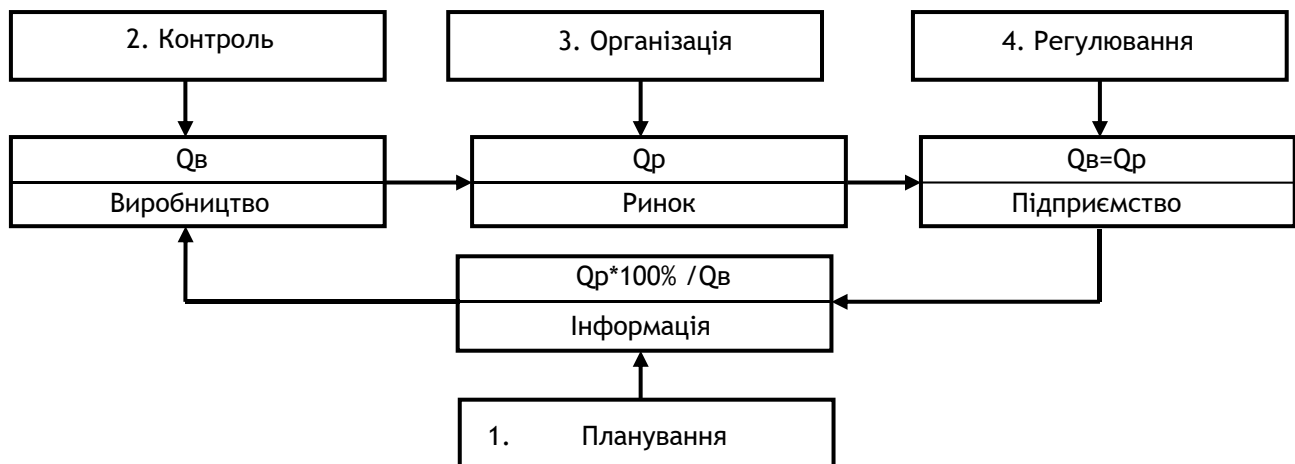

Рис. 2. Схема механізму дослідження системи управління підприємствами

Джерело: Власні дослідження.

Теоретико-методологічні положення використання методів планування [9], контролю [8], організації [7], регулювання [6] викладено з єдиних позицій щодо формування системи управління сільськогосподарським підприємством, підвищення ефективності його гос-

подарювання, удосконалення інформаційного забезпечення в управлінні підприємствами.

Висновки. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління сільськогосподарськими підприємствами дає змогу абстрагуватися, виходячи з наяв-

ної інформації у дослідженні економічних процесів господарювання підприємств, використовуючи методи планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності, забезпечуючи певний порядок, систему використання інформації, спрощуючи її обробку, аналіз та накопичення.

У перспективі проведене дослідження дає змогу запропонувати рекомендації щодо

Список бібліографічних посилань

1. Баланюк І. Ф., Мегедін Н.Р. Розвиток організації сільськогосподарських підприємств : монографія. Івано-Франківськ : ЛІК, 2012. 200 с.
2. Дацій О. І. Планування і контроль діяльності підприємства : навч. посіб.; Гуманітарний ун-т «Запоріжський ін.-т держ. та муніципального управління». Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2005. 206 с.
3. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. Т. 3 П - Я. Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпущко. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2003. 864 с.
5. Охрімченко І. В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 360 с.
6. Павлик В. П. Ефективність інформаційно-аналітичної моделі регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 64 - 69.
7. Павлик В. П. Інформаційно-аналітична модель організації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 65 - 69.
8. Павлик В. П. Контроль господарювання у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 73-77.
9. Павлик В. П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 58-64.
10. Поліщук Н. В. Результативність діяльності суб'єктів господарювання: сутність, оцінка, основи регулювання : монографія. Київ : КНТЕУ, 2005. 252 с.
11. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль / сокр. пер. с англ. ; общ. ред. и послесловие А. И. Анчишкина. Москва : Прогресс, 1972. 344 с.
12. Сесар Идальго. Как информация управляет миром и определяет историю нашей Вселенной и живущих в ней видов. Москва : ООО Издательство «Эксмо», 2016. 256 с.
13. Donald D. Osburn, Kenneth C. Schneeberger. Modern Agriculture Management. The University of Missouri. Reston Publishing Company, Inc. A Prentice - Hall Company Reston, Virginia, 1978. 370 p.
14. Pearce I.I., John A, Robinson R. B. Strategic management: Formulation, implementation and control. 7. ed. Boston: Irwin : McGraw - Hill, 2000. XXXI, 468 p.

використання статистики, стандартизації, інформаційного забезпечення при ідентифікації та інтерпретації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, контролю їх виробництва, організації ринку продукції, удосконалити інформаційне забезпечення управління підприємствами.

References

1. Balaniuk, I.F., Megedyn, N.R. (2012). *Rozvytok orhanizatsii silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [Development of the organization of agricultural enterprises: monograph]. Ivano-Frankivsk: LIK [In Ukrainian].
2. Datsii, O.I. (2005). *Planuvannia i kontrol diialnosti pidpriemstva: navch. posib.* [Planning and control of enterprise activity: tutorial]. Zaporizhzhia: HU "ZIDMU" [In Ukrainian].
3. Malik, M.Y. & Nuzhna, O.A. (2007). *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy: monohrafiia* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
4. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (Eds.). (2003). *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. T. 3 P - Ya* [New interpretative dictionary of the Ukrainian language. Vol. 3 P - Ya]. Kyiv: Vyd-vo "AKONIT" [In Ukrainian].
5. Okhrimenko, I.V. (2009). *Vytraty ta sobivartist silskohospodarskoi produktsii v rehuliuванні ekonomichnykh vidnosyn silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [Costs and cost value of agricultural products in the regulation of economic relations of agricultural enterprises: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Pavlyk, V.P. (2017). *Efektivnist informatsiino-analitychnoi modeli rehuliuвання hospodarskoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Efficiency of information-analytical model of regulation of economic activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 64-69 [In Ukrainian].
7. Pavlyk, V.P. (2017). *Informatsiino-analitychna model orhanizatsii hospodarskoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Information-analytical model of organisation of economic activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 65-69 [In Ukrainian].
8. Pavlyk, V.P. (2017). *Kontrol hospodariuvannia u zabezpechenni efektyvnoho upravlinnia silskohospodarskymy pidpriemstvamy* [Control of management in maintenance of effective management of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 73-77 [In Ukrainian].
9. Pavlyk, V.P. (2016). *Udoskonalennia metodychnoho instrumentarii skladannia ta realizatsii hospodarskykh planiv silskohospodarskykh pidpriemstv* [Improvement of methodological tools for drawing up and implementation of economic plans of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 58-64 [In Ukrainian].
10. Polishchuk, N.V. (2005). *Rezultatyvnist diialnosti subiektiv hospodariuvannia: sutnist, otsinka, osnovy rehuliuвання: monohrafiia* [Performance of economic entities: essence, evaluation, basics of regulation: monograph]. Kyiv: KNTU [In Ukrainian].
11. Riggs, Dzh. (1972). *Proizvodstvennye sistemy: planirovanie, analiz, kontrol* [Production systems: planning, analysis, control]. A.I. Anchishkin (Ed.). Moscow: "Progress" [In Russian].
12. Sesar, I. (2016). *Kak informacija upravljaet mirom i opredeljaet istoriju nashej Vselennoj i zhivushih v nej vidov* [How information governs the world and determines the history of our universe and its species]. Moscow: ООО Izdatelstvo "Jeksmo" [In Russian].
13. Osburn, D.D. & Schneeberger, K.C. (1978). *Modern agriculture management*. The University of Missouri. Reston Publishing Company, Inc. A Prentice - Hall Company Reston, Virginia [In English].
14. Pearce, I.I., John, A., & Robinson, R.B. (2000). *Strategic management: formulation, implementation and control*. 7th ed. Boston: Irwin: McGraw - Hill [In English].

The purpose of the article is to offer a synthesis of methods of planning, control, organisation, regulation of business activity of enterprises in order to improve management information.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the abstract method (for allocating basic information for managerial decision-making); the monographic method (for generalising the theory of information support in enterprise management); the synthesis method (for establishing the relationship of planning, control, organisation, regulation of economic activity of an enterprise).

Research results. The main provisions of the theory of information support, including methods of processing, analysis and use of information in enterprise management were outlined. The scheme of systematisation of methods in information support of enterprise management was offered. Economic indicators and evaluation criteria in enterprise management were substantiated.

Elements of scientific novelty. The scientific novelty of the research lies in the proposed synthesis of methods of planning, control, organisation, regulation of business activity of an enterprise, their systematisation in a certain order and consistency, which has unified approaches to information support of enterprise management and is different from the traditional methods of processing, analysis and use of economic information.

Practical significance. Using the scheme of research mechanism of enterprise management system allows to predict the planning, economic activity of an enterprise on basis of the ratio of sales and production, production control by its volume, market organisation based on the sales volume of products, regulation of enterprise management providing balance of supply and demand, equilibrium of the whole enterprise management systems. Figs.: 2. Refs.: 14.

Keywords: management; agricultural enterprises; methods; planning; control; organisation; regulation; information support; system.

Pavlyk Volodymyr Petrovych - candidate of technical sciences, senior research fellow, senior research fellow of the department of management organization and public administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Павлик В.П. Систематизация методов в информационном обеспечении управления предприятиями

Цель статьи - предложить синтез методов планирования, контроля, организации, регулирования хозяйственной деятельности предприятий для совершенствования информационного обеспечения управления.

Методика исследования. Использован метод абстракции в выделении основной информации для принятия управленческих решений, монографический метод в процессе обобщения теории в управлении предприятиями, метод синтеза при установлении взаимосвязи планирования, контроля, организации, регулирования хозяйственной деятельности предприятия.

Результаты исследования. Изложены основные положения теории информационного обеспечения, в частности методов обработки, анализа и использования информации в управлении предприятиями. Приведена схема систематизации методов в информатизационном обеспечении управления предприятиями. Предложена схема механизма исследования системы управления предприятиями. Обоснованы экономические показатели, критерии оценки в управлении предприятиями.

Элементы научной новизны. Научная новизна заключается в предложенном синтезе методов планирования, контроля, организации, регулирования хозяйственной деятельности предприятия, их систематизации в определенном порядке и последовательности, что имеет единые подходы в информационном обеспечении управления предприятиями и отличие от традиционных методов обработки, анализа и использования экономической информации.

Практическая значимость. Использование схемы механизма исследования системы управления предприятиями позволяет предусматривать планирование хозяйственной деятельности предприятия на основе соотношения объемов реализации и производства продукции, контроль производства продукции по его объему, организацию рынка исходя из объема реализации продукции, регулирования хозяйствования предприятий обеспечивая баланс спроса и предложения, равновесия всей системы управления предприятием. Илл.: 2. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: управление; сельскохозяйственные предприятия; методы; планирование; контроль; организация; регулирование; информационное обеспечение; система.

Павлик Владимир Петрович - кандидат технических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 14.12.2019 р.

Фахове рецензування: 20.12.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Павлик В. П. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 95 – 100. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001095>

Pavlyk, V. P. (2020). Systematyzatsiia metodiv u informatiinomu zabezpechenni upravlinnia pidpriemstvamy [Systematisation of methods on information provision of enterprise management]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 95 – 100 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001095>

* * *

УДК 338.2:339.5:631.1

JEL Classification: Q17; Q10

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001101>

А.Л. ПЕДОРЧЕНКО, О.О. ШПИЧАК,
кандидати економічних наук

Дієвість податку на додану вартість при експорті продукції рослинництва

Мета статті – обґрунтувати економічну недоцільність в сучасних умовах звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання на митній території України та експорту основних експортоорієнтованих позицій з категорії продуктів рослинного походження: товарного насіння зернових та олійних культур і продуктів його переробки.

Методика дослідження. За теоретичну і методологічну основу дослідження слугували фундаментальні положення економічної теорії, закони й категорії ринку, наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів. У процесі досягнення мети дослідження застосовувалися такі методи: абстрактно-логічний (при формуванні висновків і пропозицій), історичний, монографічний, системного аналізу (для оцінки формування логістичних витрат, собівартості, доданої вартості), статистико-економічний, абстрактно-логічний, аналізу і синтезу (для обґрунтування висновків і пропозицій), експертного оцінювання.

Результати дослідження. Визначено ефективність і доцільність оподаткування або звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з обігу та експорту товарного насіння зернових та олійних культур і продуктів його переробки, виявлено й згруповано проблеми оподаткування податком на додану вартість у галузі, сформувано пропозиції щодо їх вирішення. Встановлено значимість оподаткування податком на додану вартість для сільськогосподарських підприємств і можливі наслідки використання різних режимів оподаткування для всіх учасників ринку: сільгоспвиробників, трейдерів, переробників та держави.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання на території України та експорту продукції рослинництва у сучасних умовах.

Практична значущість. Запропоновано підходи до використання нетарифних методів державного регулювання механізму експорту аграрної продукції з метою стимулювання експорту товарів з більшою доданою вартістю і зменшення сировинної частки в аграрному експорті України. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 33.

Ключові слова: експорт; продукція рослинництва; податок на додану вартість; відшкодування; зернові; олійні культури.

Педорченко Артем Леонідович – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: artem.pedorchenko@gmail.com

Шпичак Олександр Олександрович – кандидат економічних наук, директор ТОВ «Ділекс-трейд» (м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 4/6)
E-mail: alex.shpichak@gmail.com

Постановка проблеми. Податок на додану вартість слугує одним з основних джерел наповнення державного бюджету, валові надходження від сплати якого щороку зростають. Так, у 2018 р. надходження від внутрішнього ПДВ становили 79,1 млрд грн (сальдо), від імпортного ПДВ – 295,4 млрд грн, що загалом склало майже 50% від загальних податкових надходжень [3]. Наявність податкового кредиту і необхідність відшкодування ПДВ, зокрема при експорті, ускладнюють процес адміністрування податку, що знижує

його бюджетну ефективність. Актуальною залишається проблема підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість у сільському господарстві України. У зв'язку з цим на різних рівнях пропонуються зміни до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачанням на митній території України й вивезення в митному режимі експортованих зерна та олії.

Експорт зернових, олійних культур та продуктів їх переробки відіграє важливу роль у реалізації експортного потенціалу нашої країни, забезпеченні валютних надхо-

© А.Л. Педорченко, О.О. Шпичак, 2020

джень, підтримки зовнішньоторговельного балансу. За даними Державної служби статистики України в 2018 р. у структурі загального експорту на зернові культури припадало 15,3%, на жири та олії тваринного або рослинного походження - 9,5, на насіння і плоди олійних рослин - 4,1% [21]. У сучасних умовах актуальною виступає проблема трансформації механізму експорту аграрної продукції з метою його ефективного функціонування і стимулювання виробництва товарів з глибшим ступенем переробки сировини і подальшого експорту готової продукції з більшою доданою вартістю. Стимулювання таких трансформацій з боку держави можливо із застосуванням тарифних і нетарифних важелів. Із нетарифних засобів регулювання механізму експорту аграрної продукції застосування того чи іншого режиму справляння ПДВ є одним з найбільш дієвих і ефективних інструментів державного впливу.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі опрацювання проблеми бюджетного відшкодування ПДВ при експорті продукції рослинництва, в розробці та обґрунтуванні відповідних законодавчих ініціатив, направлених на трансформацію механізму експорту аграрної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оптимізації механізму експорту аграрної продукції, державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розглядалися у наукових працях відомих вітчизняних науковців: О. М. Варченко [1], Ю. О. Лупенка [10], Т. О. Осташко [12], О. М. Шпичака [24] та ін. Питання адміністрування ПДВ у розвинутих країнах та у країнах, що розвиваються, досліджують такі зарубіжні вчені, як W. Hellerstein [28], K. James [29], M. Keen [30, 31] та багато інших. Серед вітчизняних дослідників шляхи підвищення ефективності податкової політики в Україні обґрунтовували Ю. Б. Іванов [7], О. Ю. Лупенко [9], Н. Ю. Рекова [17], А. М. Соколовська [20], Л. Д. Тулуш [22] та ін. Натомість питання регулювання справляння ПДВ при обігу й експорті продукції рослинництва залишаються актуальними з огляду на нові виклики сучасності, зумовлені зміною економічної ситуації в Україні і світі.

Мета статті - обґрунтувати економічну недоцільність в сучасних умовах звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання на митній тери-

торії України та експорту основних експортоорієнтованих позицій з категорії продуктів рослинного походження: товарного насіння зернових та олійних культур і продуктів його переробки.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод, емпіричний, порівняльного аналізу, абстрактно-логічний. Вихідною інформацією при проведенні дослідження слугували законодавчі й нормативно-правові акти України та ЄС, дані Міністерства сільського господарства США, Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, первинна документація і звітність сільськогосподарських і переробних підприємств та торговельних організацій, зарубіжні й вітчизняні наукові публікації, а також особисті дослідження і практичні спостереження авторів.

Виклад основних результатів дослідження. У більшості країн, у тому числі й Україні, для розрахунку ПДВ застосовують метод заліку (відшкодування), за яким податкове зобов'язання зменшується (відшкодовується) на величину податкового кредиту. Наявність податкового кредиту і необхідність відшкодування ПДВ, зокрема при експорті, ускладнюють процес адміністрування податку, що знижує його бюджетну ефективність [6]. Оцінювання ефективності справляння ПДВ і його адміністрування здійснюється за допомогою методик, базованих на використанні макроекономічних статистичних даних. Однією з них є ефективна ставка ПДВ (C-efficiency), що визначається як співвідношення фактично сплаченого ПДВ і споживання, з якого він сплачується. C-efficiency дозволяє оцінити відносну ефективність адміністрування ПДВ, яка тим більша, чим ближче показник наближається до нормативної ставки [31].

$$C\text{-efficiency} = ((c - d) / A) * 100\%,$$

де c - суми ПДВ, сплачені до бюджету;
d - суми ПДВ, відшкодовані з бюджету;
A - вартість спожитих товарів.

Значення показника C-efficiency для вироблених в Україні товарів неоднакове для різних видів економічної діяльності. На основі визначення C-efficiency згідно з цією методикою вітчизняними дослідниками було зроблено висновки про значний невикористаний фіскальний потенціал податку на до-

дану вартість у сільському господарстві України [2, 19].

Швидше за все низька ефективність ПДВ для вітчизняної галузі рослинництва зумовлена самою сутністю і природою цього податку, який сплачується кінцевим споживачем

товару або послуги. Продукція рослинництва України переважно експортоорієнтована, більша частина її споживається за межами митної території України (табл. 1), тому надходження до бюджету ПДВ з експортованих товарів не відбувається [25].

1. Динаміка частки експорту у виробництві вітчизняної продукції рослинництва, %

Продукція	2015	2016	2017	2018	2018 до 2015
Пшениця	64	68	66	65	+1 п.п.
Кукурудза	71	76	75	82	+11 п.п.
Олія соняшникова	90	92	90	91	+1 п.п.

Джерело: складено авторами на основі даних [18].

Графічно спрощену схему обігу коштів і надходжень ПДВ при експорті агропродукції представлено на рис. 1.

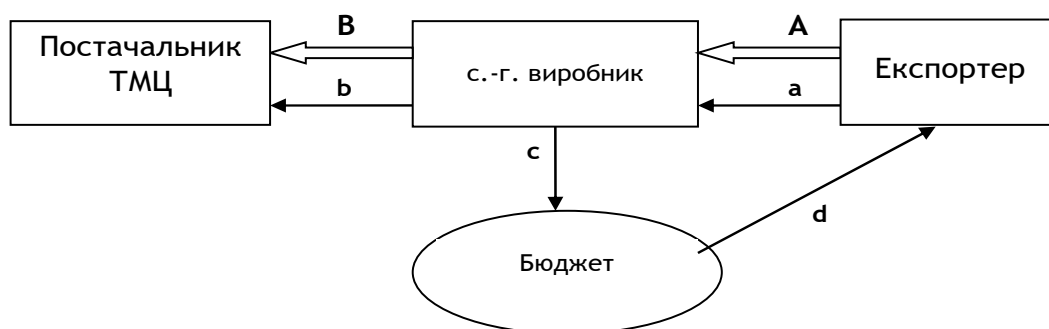

Рис. 1. Схема обігу коштів і надходжень ПДВ при експорті агропродукції:

А - оплата експортером вартості агропродукції сільгоспвиробнику, у т. ч. ПДВ (а); В - оплата сільгоспвиробником товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ), що використовуються у процесі виробництва агропродукції, у т. ч. ПДВ (b); с - відрахування сільгоспвиробником ПДВ до бюджету, як різниці між податковим кредитом і податковим зобов'язанням ($c = a - b$); d - бюджетне відшкодування ПДВ експортеру

Джерело: Складено авторами.

У структурі виробничої собівартості продукції рослинництва прямі матеріальні витрати становлять 40%, із них: витрати на насіння і садивний матеріал - 11%, мінеральні добрива - 20%, пальне і мастильні

матеріали - 9% (рис. 2). Значна частина ТМЦ є імпортованими, ПДВ із них сплачується до бюджету імпортерами після митного очищення. Аграрії сплачують ПДВ в ціні цих товарів під час їх придбання.

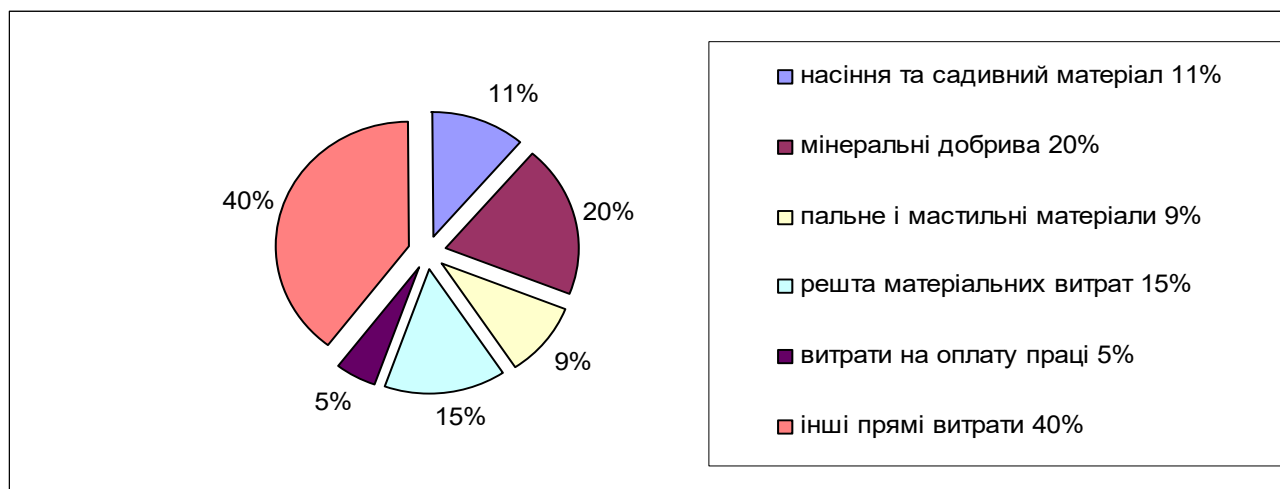

Рис. 2. Структура прямих матеріальних витрат у виробничій собівартості продукції рослинництва в Україні (2017 р.)

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Варто зазначити, що економічно більш виправданим було б при розрахунку C-efficiency у сумах сплати ПДВ до бюджету

враховувати і відповідні відрахування поставальниками ТМЦ, що задіяні у процесі виробництва (рис. 3).

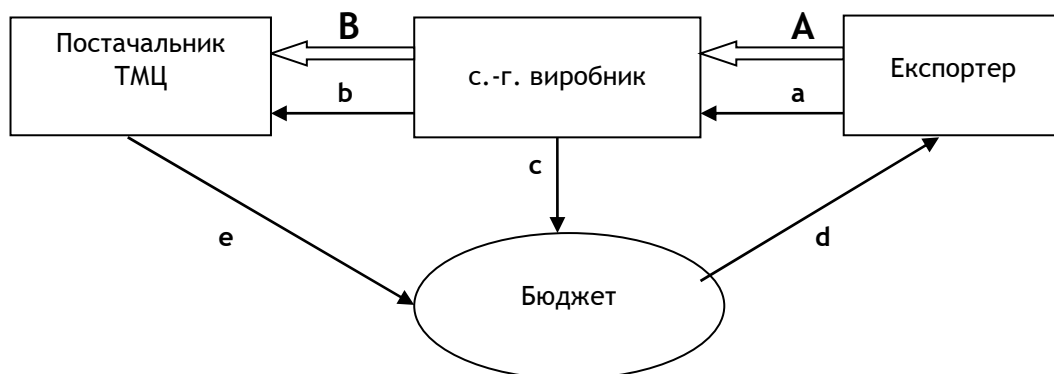

Рис. 3. Схема обігу коштів і справляння ПДВ при експорті агропродукції з урахуванням сплати ПДВ поставальниками ТМЦ:
е - ПДВ, сплачене до бюджету поставальниками ТМЦ

Джерело: Складено авторами.

З урахуванням запропонованого удосконалення формула визначення C-efficiency в галузі рослинництва матиме наступний вигляд:

$$C\text{-efficiency} = ((c - d + e) / A) * 100\%.$$

Для державних фіскальних органів, з одного боку, та експортерів аграрної продукції - з іншого, надзвичайно гострим завжди залишалося питання своєчасного повного і справедливого відшкодування ПДВ при експорті. Проблемою у адмініструванні ПДВ є тіньовий сегмент ринку не декларованого зерна й олії, що проходять поза обліком, та застосування схем ухилення від оподаткування, таких як «зустрічні транзити» товарів, що фактично реалізуються за готівкові кошти, фіктивне придбання зерна у неплатників ПДВ, що фактично його не вирощують, приховування реального значення урожайності й величини валового збору, продаж частини товару за готівкові кошти, при цьому врахування податкового кредиту від закупівлі складових собівартості товару в повному обсязі, тощо. Безперечно, такі факти потребують посилення боротьби зі зловживаннями і корупцією, застосування відповідного досвіду європейських країн, але не виступають причиною для скасування оподаткування ПДВ обігу та експорту продукції сільського господарства.

Проблеми з адмініструванням ПДВ характерні не тільки для України, у європейських країнах також поширені явища шахрайства та зловживань з ПДВ. Шахрайства здійснюються за різними схемами, серед яких матеріальне приховування (приховування оборо-

тів), фальшиве кваліфікування (облік витрат, що не пов'язані з отриманням доходу, неправомірне використання занижених ставок ПДВ тощо), бухгалтерське приховування та ін. [32]. Шахраї використовують метод фіктивного експорту, метод «каруселі ПДВ» за допомогою створення фіктивних фірм-посередників, посередників-банкрутів, «знижаючих» посередників у торгівлі між країнами ЄС. У країнах ЄС розробляють спільні проєкти для боротьби з вищезазначеними зловживаннями, серед яких: механізми зрівнювання ставки ПДВ на території Європейського Союзу з нарахуванням податку у кожній країні окремо; введення в дію єдиної інтегральної електронної європейської системи ПДВ, за допомогою якої працівники державних служб країн-членів ЄС у разі сумнівів щодо повернення ПДВ зможуть перевірити таку операцію за бухгалтерською звітністю у всіх контрагентів, тощо [5].

Вітчизняна система оподаткування розвивається в європейському тренді [15], а одним із пунктів Угоди про асоціацію з ЄС є гармонізація вітчизняної практики податку на додану вартість відповідно до європейської [23]. Наявність ПДВ у податковій системі країни слугує обов'язковою умовою для членів ЄС [26, 27]. Відповідно до Директиви 2006/112/ЄС стандартна ставка ПДВ у країнах-членах ЄС має бути не менше 15%, наразі мінімальна ставка діє у Люксембурзі (15%), максимальна в Угорщині (27%) [4]. Нині у країнах-членах ЄС може використовуватися не більше двох ставок ПДВ, менших за мінімальний рівень 15%, але не мен-

ше 5%, визначений перелік товарів, до яких можуть застосовуватися такі ставки [26]. Нульова ставка ПДВ при експорті не вважається зниженою, оскільки при експорті кінцевий споживач знаходиться за межами країни походження товару [33].

Під час експорту продукції зернових та олійних культур структура витрат експортера включає в себе витрати транспортної та складської логістики, які становлять суттєву частку в структурі експортної ціни. Велику частину цих витрат експортер сплачує з урахуванням ПДВ (табл. 2).

2. Структура логістичних витрат при експорті товарного насіння зернових і олійних культур

Показник	Кукурудза	Пшениця	Ячмінь	Ріпак	Соя
Приймання на елеваторі, грн/т	25	25	25	30	30
У т.ч. ПДВ, грн/т	4,17	4,17	4,17	5	5
Сушіння, грн/т/%	45	45	45	45	45
Сушіння на 1 т у середньому, грн/т, (% вологості)	450 (10%)	0 (0%)	0% (0%)	90 (2%)	90 (2%)
У т.ч. ПДВ, грн/т	75	-	-	15	15
Очищення, грн/т/%	42	42	42	42	42
Очищення на 1 т у середньому, грн/т (% очистки)	126 (3%)	42 (1%)	42 (1%)	42 (1%)	42 (1%)
У т.ч. ПДВ, грн/т	21	7	7	7	7
Зберігання на елеваторі, грн/т/доба	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Зберігання на 1 т у середньому за місяць, грн/т	42	42	42	42	42
У т.ч. ПДВ, грн/т	7	7	7	7	7
Відвантаження за 1 т, грн/т	100	100	100	120	120
У т.ч. ПДВ, грн/т	16,67	16,67	16,67	20	20
Витрати з перевезення залізницею (650 км), грн/т	700	700	750	750	700
У т.ч. ПДВ, грн/т	116	116	125	125	116,67
Усього витрат, грн/т	1443	907	959	1074	1024
У т.ч. ПДВ, грн/т	240	151	160	179	171

Джерело: Складено авторами на основі даних власного моніторингу, 2018 р.

Ціна на експортоорієнтовану продукцію рослинництва на внутрішньому ринку (ціна в грн за 1 т на умовах EXW-елеватор) формується на основі балансу попиту і пропозиції на таку продукцію на світовому ринку, ба-

зуючись на експортній ціні, що встановлюється на найбільш поширених умовах поставки за зовнішньоекономічними контрактами: DAP-порт або DAP-кордон України (табл. 3).

3. Формування ціни кукурудзи на умовах EXW-елеватор за різних умов оподаткування ПДВ

№ п/п	Показник	ПДВ 20%, ставка ПДВ при експорті 0%	Звільнення від оподаткування ПДВ	Значення колонки 2 до 1, %
		1	2	3
1	Експортна ціна реалізації DAP-порт, USD/т	170	170	
2	Курс, грн/USD	28	28	
3	Ціна реалізації за поточним курсом, грн/т	4760	4760	
4	Логістичні витрати елеватор-порт, грн/т	842 (у т.ч. ПДВ 140)	842 (у т.ч. ПДВ 140)	
5	Відшкодування ПДВ, грн/т	952	0	
6	Ціна попиту на умовах EXW-елеватор, грн/т	4870 (у т.ч. ПДВ 812)	3918	80,5%
7	Ціна попиту на умовах EXW-елеватор без ПДВ, грн/т	4058	3918	96,5%

Джерело: Складено авторами на основі даних власного моніторингу, ціни за лютий 2019 р.

Наведені дані свідчать, що ціна реалізації кукурудзи на умовах EXW-елеватор для сільгоспвиробника буде нижчою за умови звільнення від оподаткування ПДВ як з його урахуванням (ряд. 6) так і без (ряд. 7). При цьому трейдерські компанії-експортери проводитимуть комерційні операції за умови збереження для них принаймні мінімальної рентабельності 2-5%, що забезпечуватиме їм річну рентабельність на рівні 24-60% [16]. Таким чином, втрати від зменшення ціни реалізації будуть цілком віднесені на сільгоспвиробника.

За даними Державної служби статистики України, рентабельність вирощування кукурудзи у 2017 р. становила в середньому по Україні 23,7%, ячменю - 24%, пшениці - 26,8%, соєвих бобів - 28,8%, насіння соняшнику - 41,3%. У разі звільнення від оподаткування ПДВ ціна реалізації продукції рослинництва знизиться на 19,5%, що негативно вплине на рентабельність її виробництва. За таких умов для 2017 р. рентабельність виробництва пшениці була б на рівні 2%, кукурудзи -0,5%, ячменю - 0%, сої - 4%, насіння соняшнику - 14%.

В Україні працюють компанії, основною діяльністю яких не є вирощування аграрної продукції, але вони здійснюють експорт зернових і олійних культур і претендують на відшкодування ПДВ. Існує думка, що відшкодування експортного ПДВ таким компаніям негативно впливає на наповнюваність бюджету, тому це слугує аргументом для відмови від практики відшкодування ПДВ експортерам сільгосппродукції. Йдеться про такі компанії, як, наприклад, ОККО (гуртова та роздрібна торгівля пально-мастильними матеріалами), Епіцентр (гуртова та роздрібна торгівля будматеріалами), Фоззі (гуртова та роздрібна торгівля продуктами харчування) та інші, що з метою оптимізації ПДВ здійснюють купівлю й експорт продукції рослинництва. На нашу думку, "нетиповий" (порівняно з основною діяльністю) експорт, який здійснюють подібні комерційні організації, не суперечить чинному законодавству, заборона або обмеження такого експорту матиме дискримінаційний характер, що порушує засади вільної торгівлі й основи правової держави. Комерційні організації мають право вести як "основну", так і "неосновну" ("нетипову") діяльність, якщо це не суперечить чинному законодавству і зазначено в їхніх статутних документах. Скасування відшкодування ПДВ при експорті

агропродукції для них у короткостроковій перспективі збільшить суми надходження від сплати ПДВ до бюджету такими організаціями, проте у середньостроковій перспективі вони почнуть експортувати інші групи товарів з метою оптимізації платежів до бюджету, чим знівелюють короткостроковий позитивний ефект для бюджету. Заборона таким комерційним організаціям вести «нетипову» для них діяльність на аграрному ринку матиме наслідком вилучення частини обігових коштів із галузі, зменшення кількості компаній-покупців аграрної продукції та зниження конкуренції серед них.

Нині відшкодування ПДВ експортерам зерна, насіння олійних культур та продуктів переробки відбувається після максимальної перевірки уповноваженими особами Державної фіскальної служби України всіх документів, що доводять походження товару, реєстрацію і сплату ПДВ по всьому ланцюгу його руху. Крім того, до експортерів, які претендують на відшкодування або зарахування сум ПДВ з боку ДФС, висувуються вимоги щодо розміру офіційних заробітних плат працівників, фактичного місця перебування офісу, історії та структури платежів до бюджету тощо [13]. Реєстрація податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних в електронному вигляді відбувається після перевірки походження товару, продавець товару несе адміністративну відповідальність за своєчасність і достовірність наданих до реєстру даних [8]. У разі скасування відшкодування ПДВ і відповідних вимог до експортерів у них зникає стимул виконувати вищезгадані вимоги. Таким чином, у разі відміни відшкодування ПДВ експортерам сільгосппродукції можна передбачити не очікуваний вихід таких підприємств з тіні і збільшення відрахувань до бюджету, а навпаки - зменшення доходів від сплати ними податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску.

Аграрна галузь, як одна з небагатьох, що розвивається й забезпечує економічну стабільність країни, потребує державної підтримки, або, принаймні, паритету у фіскальній політиці порівняно з іншими галузями. До жодної іншої галузі не застосовується дискримінація щодо відшкодування ПДВ при експорті. Тобто держава повинна забезпечувати пріоритетні або, якнайменше, рівні умови для аграрного сектору економіки порівняно з іншими галузями.

Висновки. 1. Звільнення від оподаткування ПДВ основних експортоорієнтованих позицій рослинництва матиме негативні наслідки для сільгоспвиробників. Витрати виробників включають у себе суми ПДВ, натомість за реалізовану продукцію виробники будуть отримувати суми без ПДВ. Ціни реалізації та рентабельність вирощування зернових і олійних культур суттєво знизяться. Дефіцит обігових коштів призведе в середньостроковій перспективі до недостатньої забезпеченості сільгоспвиробників ТМЦ для виробництва продукції, що негативно позначиться на її врожайності та якості.

2. Регулювання оподаткування ПДВ на митній території України і в режимі експорту слугує дієвим механізмом державного регулювання структури експорту аграрної продукції. Звільнення від оподаткування ПДВ позбавляє державу цього інструменту. В результаті втрачають ефективність заходи регулювання механізму експорту насіння олійних культур та продуктів його переробки методами впровадження різних режимів

відшкодування ПДВ, що призведе до посилення сировинного характеру експорту цієї продукції в сегменті насіння сої та ріпаку. Від цього негативні наслідки у вигляді втрати частини сировини і неповної завантаженості виробничих потужностей стануться в олієжировій галузі.

3. Звільнення від оподаткування ПДВ основних експортоорієнтованих позицій аграрного сектору матиме короткострокові позитивні наслідки для держави у вигляді економії коштів бюджету для відшкодування ПДВ експортерам. Натомість у середньостроковій перспективі призведе до зменшення надходжень від сплати ПДВ сільгоспвиробниками, зменшення валютних надходжень від експорту сільгосппродукції, зменшення надходжень до бюджету від підприємств олієжирової галузі у зв'язку зі зменшенням обсягів переробки. Крім того, можна очікувати погіршення фінансової дисципліни від трейдерських експортних компаній, які не будуть зацікавлені в дотриманні вимог до експортерів, яким відшкодовується ПДВ.

Список бібліографічних посилань

1. Варченко О. М. Організаційно-економічні засади формування експортного потенціалу олійних культур в Україні. *Економічний дискурс*. 2018. № 4. С. 23-31.
2. Васильчук В. В. Втрати бюджету України внаслідок зловживань із ПДВ. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. № 1. С. 83-90.
3. Виконання державного бюджету 2018 рік. Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/MinFin_budget_2018_.pdf. Дата звернення: 28.12.2019.
4. Гаркушенко О. М., Філіппова Н. В. Шляхи гармонізації ставок ПДВ з європейськими: проблеми та виклики. *Економіка промисловості*. 2016. № 3. С. 80-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2016_3_6. Дата звернення: 28.11.2019.
5. Длугош І., Ващенко М. Способи незаконного отримання ПДВ у Польщі. *Економіка розвитку*. 2017. № 1. С. 31-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/egro_2017_1_6.
6. Зварич О. В. Податкові надходження: методологія прогнозування: монографія. Київ: Нац. торг.-екон. ун-т. 2013. 444 с.
7. Іванов Ю. Б., Тищенко О. М. Регулятивний потенціал податкової системи України: монографія. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2009. 336 с.
8. Критерії, яким мають відповідати платники ПДВ, що мають право на автоматичне бюджетне відшкодування. Сайт Оболонської районної в м. Києві адміністрації. URL: <https://obolon.kyivcity.gov.ua/content/kryterii-yaki-dayut-pravo-na-otrymannya-avtomatichnogo-byudzhethnogo-vidshkoduvannya-pdv.html>. Дата звернення: 13.11.2019.
9. Лупенко Ю. О., Тулуш Л. Д. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року: наук. вид. Київ: ІАЕ, 2013. 38 с.
10. Лупенко Ю. О., Тулуш Л. Д. Оподаткування сільськогосподарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 5-15.
11. Мілашов Д. Реєстрація податкових накладних. *Вісник Державної фіскальної служби України*. 2017. № 47 (951). URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006609-reyestratsiya-podatkovikh-nakladnikh-3>. Дата звернення: 11.12.2019.

References

1. Varchenko, O.M. (2018). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady formuvannya eksportnoho potentsialu oliinykh kultur v Ukraini [Organizational and economic bases of formation of export potential of oilseeds in Ukraine]. *Ekonomichnyi dyskurs*, 4, pp. 23-31 [In Ukrainian].
2. Vasylychuk, V.V. (2018). Vtraty biudzhetu Ukrainy vnaslidok zlovzhyvan iz PDV [Losses of the budget of Ukraine due to VAT abuses]. *Hroshi, finansy i kredyt*, 1, pp. 83-90 [In Ukrainian].
3. Vykonnannya derzhavnogo biudzhetu 2018 rik [Execution of the state budget 2018]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy*. Retrieved from: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/MinFin_budget_2018_.pdf [In Ukrainian].
4. Harkushenko, O.M. & Filippova, N.V. (2016). Shliakhy harmonizatsii stavok PDV z yevropeiskymy: problemy ta vyklyky [Ways of harmonization of VAT rates with European ones: problems and challenges]. *Ekonomika promyslovosti*, 3, pp. 80-89. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2016_3_6 [In Ukrainian].
5. Dluhosh, I. & Vashchenko, M. (2017). Sposoby nezakonnoho otrymuvannya PDV u Polshchi [Ways of illegally receiving VAT in Poland]. *Ekonomika rozvytku*, 1, pp. 31-38. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/egro_2017_1_6 [In Ukrainian].
6. Zvarych, O.V. (2013). *Podatkovi nadkhodzhenia: metodolohiia prohnouzuvannia. Monohrafiia* [Tax revenues: forecasting methodology. Monograph]. Kyiv: Nats. torh.-ek. unt. [In Ukrainian].
7. Ivanov, Yu.B. & Tyshchenko, O.M. (2009). *Rehuliatyvnyi potentsial podatkovoï systemy Ukrainy: monohrafiia* [Regulatory potential of the tax system of Ukraine: monograph]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU [In Ukrainian].
8. Kryterii, yakym maiut vidpovidaty platnyky PDV, shcho maiut pravo na avtomatychne biudzhethne vidshkoduvannya [Criteria to be met by VAT payers eligible for automatic budgetary reimbursement]. *Sait Obolonskoi raionnoi v m. Kyievi administratsii*. Retrieved from: <https://obolon.kyivcity.gov.ua/content/kryterii-yaki-dayut-pravo-na-otrymannya-avtomatichnogo-byudzhethnogo-vidshkoduvannya-pdv.html> [In Ukrainian].

12. Осташко Т. О. Структурні зміни у торгівлі сільськогосподарськими товарами під впливом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Економіка України*. 2015. № 12 (649). С. 48-58.
13. Педорченко А. Л. Економіко-організаційний механізм експорту насіння олійних культур і продуктів його переробки : дис. канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2019. 174 с.
14. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14/15-16/17. С. 112.
15. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2015. 684 с.
16. Рева Т. М., Ковальчук К. Ф. ПДВ: ефективність і проблеми справляння. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Економіка. 2009. № 1. С. 124-130. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2009_1_19. Дата звернення: 12.11.2019.
17. Рекова Н. Ю. Особливості ПДВ в Україні в контексті зближення з європейським законодавством. *Бізнес інформ*. № 3. 2016. С. 214 - 219.
18. Сайт Міністерства сільського господарства США. URL : <https://www.usda.gov/>. Дата звернення: 09.01.2020.
19. Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України. Ірпін : НДІ фінансового права, 2015. 31 с. URL : http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/NAD/019_RA-GAP_03_03_2015.pdf. Дата звернення: 02.12.2019.
20. Соколовська А. М. Податкова політика в Україні у 2009-2010 роках: особливості та уроки на перспективу. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 24-37.
21. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2018 р. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Дата звернення: 09.12.2019.
22. Тулуш Л. Д. Фіскальне регулювання розвитку ринку олійних культур в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 63-76.
23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page. Дата звернення: 10.12.2019.
24. Шпичак О. М., Боднар О. В. Вигоди та проблеми експорту зерна з України. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 5-15.
25. Шпичак О. О. Оподаткування експорту-імпорту продукції рослинництва та продуктів її переробки. Київ : ІАЕ УААН, 2004. 240 с.
26. Council of the European Commission Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. Council of the European Commission. Official Journal of the European Union. 2006. 11 December. L347-L347.
27. Directive First Council 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes. Official Journal. 1967. № 071. P. 1301-1303.
28. Hellerstein W., Gillis T. The VAT in the European Union. *Tax Analysts*. 2010. April, 26. P. 461-471.
29. James K. The rise of the value-added tax. NY : Cambridge University Press, 2015. 475 p.
30. Keen M., Lockwood B. The value-added tax: its causes and consequences. *Journal of Development Economics*. 2010. Vol. 92. P. 138-151.
31. Keen M. The Anatomy of the VAT. IMF. Fiscal Affairs Department. May 2013. WP/13/111. P. 27.
32. Kiziukiewicz T. Problemy współcz esnej rachunkowości. *Zeszyty Naukowe Finans, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*. Szczecin : WNUS, 2013. Tom 2, nr. 61.
33. OECD, Committee on Fiscal Affairs. International VAT/GST guidelines. Draft commentary on the international VAT neutrality guidelines /OECD, Committee on Fiscal Affairs. Paris: OECD Publishing, 2015. P. 81.
9. Lupenko, Yu.O. & Tulush, L.D. (2013). *Stratehichni napriamy podatkovoho rehuliuвання rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy na period do 2020 roku: nauk. vyd. [Strategic directions of tax regulation of development of agrarian sector of economy of Ukraine for the period till 2020: scientific publication]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O. & Tulush, L.D. (2016). Opodatkuvannya silskoho hospodarstva v umovakh transformatsii spetsialnykh podatkovykh rezhyimiv [Taxation of agriculture in the conditions of transformation of special tax regimes]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-15 [In Ukrainian].
11. Milashov, D. (2017). Reiestratsiya podatkovykh nakladnykh [Registration of tax invoices]. *Visnyk Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy*, 47 (951). Retrieved from: <http://www.visnyk.com.ua/uk/publication/100006609-reyestratsiya-podatkovykh-nakladnykh-3> [In Ukrainian].
12. Ostashko, T.O. (2015). Strukturni zminy u torhivli silskohospodarskymy tovaramy pid vplyvom implementatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Structural changes in agricultural trade under the influence of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Ekonomika Ukrainy*, 12 (649), pp. 48-58 [In Ukrainian].
13. Pedorchenko, A.L. (2019). Ekonomiko-orhanizatsiyni mekhanizm eksportu nasinnia oliynykh kultur i produktiv yoho pererobky [Economic and organizational mechanism of export of oilseeds and products of its processing]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
14. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrudnia 2010 r. № 2755-VI [Tax Code of Ukraine No. 2755-VI dated 02.12.2010]. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 13-14/15-16/17, p. 112 [In Ukrainian].
15. *Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezidenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi"* [Analytical report to the annual message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external situation of Ukraine in 2015"]. (2016). Kyiv: NISD [In Ukrainian].
16. Reva, T.M. & Kovalchuk, K.F. (2009). PDV: efektyvnist i problemy spravliannya [VAT: efficiency and problems of coping]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Ekonomika*, 1, pp. 124-130. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2009_1_19 [In Ukrainian].
17. Rekova, N.Yu. (2016). Osoblyvosti PDV v Ukraini v konteksti zblizhennia z yevropeiskym zakonodavstvom [Features of VAT in Ukraine in the context of approximation with European legislation]. *Biznes inform*, 3, pp. 214-219 [In Ukrainian].
18. Sait Ministerstva silskoho hospodarstva SShA [US Department of Agriculture website]. Retrieved from: <https://www.usda.gov> [In Ukrainian].
19. Serebrianskyi, D.M., Vdovychenko, A.M., & Zubrytskyi, A.I. (2015). *Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky efektyvnosti administruvannya PDV Derzhavnoi fiskalnoi sluzhboi Ukrainy* [Methodical recommendations for assessing the efficiency of VAT administration by the State Fiscal Service of Ukraine]. Irpin: NDI finansovoho prava. Retrieved from: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/NAD/019_RA-GAP_03_03_2015.pdf [In Ukrainian].
20. Sokolovska, A.M. (2011). Podatkova polityka v Ukraini u 2009-2010 rokakh: osoblyvosti ta uroky na perspektyvu [Tax Policy in Ukraine in 2009-2010: features and lessons for the future]. *Finansy Ukrainy*, 4, pp. 24-37 [In Ukrainian].
21. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli u 2018 r. [Foreign trade commodity structure in 2018]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
22. Tulush, L.D. (2018). Fiskalne rehuliuвання rozvytku rynku oliynykh kultur v Ukraini [Fiscal regulation of oilseeds market development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 63-76 [In Ukrainian].

23. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi veb-portal*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page [In Ukrainian].
24. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2013). Vyhody ta problemy eksportu zerna z Ukrainy [Benefits and problems of grain export from Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-15 [In Ukrainian].
25. Shpychak, O.O. (2004). *Opodatkuvannia eksportu-importu produktsii roslynyntstva ta produktiv yii pererobky* [Taxation of export-import of crop production and products of its processing]. Kyiv: IAE UAA [In Ukrainian].
26. Council of the European Commission Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. (2006). *Council of the European Commission. Official Journal of the European Union*, 11 December, L347-L347 [In English].
27. Directive First Council 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes. (1967). *Official Journal*, 071, pp. 1301-1303 [In English].
28. Hellerstein, W. & Gillis, T. (2010). The VAT in the European Union. *Tax Analysts*, April, 26, pp. 461-471 [In English].
29. James, K. (2015). *The rise of the value-added tax*. New York: Cambridge University Press [In English].
30. Keen, M. & Lockwood, B. (2010). The value-added tax: its causes and consequences. *Journal of Development Economics*, 92, pp. 138-151 [In English].
31. Keen, M. (2013). The Anatomy of the VAT. *IMF. Fiscal Affairs Department*, WP/13/111, p. 27 [In English].
32. Kiziukiewicz, T. (2013). Problemy wspólcz esnej rachunkowości. *Zeszyty Naukowe Finans, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, Tom 2, nr. 61 [In Polish].
33. *International VAT/GST guidelines. Draft commentary on the international VAT neutrality guidelines*. (2015). OECD, Committee on Fiscal Affairs. Paris: OECD Publishing [In English].

Pedorchenko A.L., Shpychak O.O. Effectiveness of value added tax on export of crop products

The purpose of the article is to justify economic inappropriateness of exemption from taxation of value added tax on operations on the supply in the customs territory of Ukraine and export of the main export-oriented positions from the category of plant origin products: commercial seeds of cereals, as well as oilseeds and products of its processing.

Research methods. Theoretical and methodological basis of the study are the fundamental provisions of economic theory, laws and categories of the market, scientific works of domestic and foreign economists. In the research process the following methods were used: abstract and logical (for formulating conclusions and proposals); historical, monographic, system analysis (for evaluating the formation of logistics costs, cost value, value added); statistical-economic, abstract and logical, analysis and synthesis (for formation of conclusions and suggestions); expert estimation.

Research results. In the research process the efficiency and expediency of taxation or exemption from value added tax on the circulation and export of commercial seeds of cereals and oilseeds and products of its processing were determined. Problems of VAT management in the industry were identified and proposals for their solution were made. Significance of VAT taxation for agricultural enterprises and possible consequences of introduction of different taxation regimes for all market participants, namely agricultural producers, traders, processors and the state, were determined.

Elements of scientific novelty. Theoretical provisions on the taxation of VAT on supply operations in the territory of Ukraine and export of crop products under current conditions were further developed.

Practical significance. Approaches to the use of non-tariff methods of the state regulation of mechanism of agricultural products export were proposed in order to stimulate the export of goods with higher value added and to reduce the raw material share in the agricultural export of Ukraine. *Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 33.*

Keywords: export; crop production; value added tax; reimbursement; crops; oilseed crops.

Pedorchenko Artem Leonidovych - candidate of economic sciences, research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: artem.pedorchenko@gmail.com

Shpychak Oleksandr Oleksandrovych - candidate of economic sciences, director of Dilex Trade LLC (4/6, Ioanna Pavla II st., Kyiv)

E-mail: alex.shpichak@gmail.com

Педорченко А.Л., Шпичак А.А. Действенность налога на добавленную стоимость при экспорте продукции растениеводства

Цель статьи - обосновать экономическую нецелесообразность в современных условиях освобождения от налогообложения налогом на добавленную стоимость операций по поставкам на таможенной территории Украины и экспорту основных экспорториентированных позиций из категории продуктов растительного происхождения: товарных семян зерновых и масличных культур и продуктов их переработки.

Методика дослідження. Теоретическою і методологіческою основою дослідження служили фундаментальні положення економіческою теорії, закони і категорії ринку, научні трудові українських і зарубіжних економістів. В процесі досягнення цілі дослідження використовувалися наступні методи: абстрактно-логічний (при формуванні висновків і пропозицій), історический, монографіческий, системного аналізу (для оцінки формування логістических затрат, себестоїмості, доданої вартості), статистико-економіческий, абстрактно-логіческий, аналізу і синтезу (для обґрунтування висновків і пропозицій), експертної оцінки.

Результати дослідження. Визначено ефективність і цілесобразність оподаткування або звільнення від оподаткування на доданою вартість операцій по обороту і експорту товарних сям зернових і маслических культур і продуктів їх переробки, виявлені і сгрупувані проблеми оподаткування на доданою вартість в галузі, сформуовані пропозиції для їх подолання. Встановлено значення оподаткування на доданою вартість для сільськогосподареских підприємств і можливі наслідки використання різних режимів оподаткування для всіх учасників ринку: сільськогосподареских виробників, трейдерів, переробників і держави.

Елементи научної новизни. Отримали дальнєше розвиток теоретическі положення касательно оподаткування на доданою вартість операцій по поставкам на території України і експорту продукції рослинництва в сучасних умовах.

Практическая значимость. Предложены подходы к использованию нетарифных методов государственного регулирования механизма экспорта аграрной продукции с целью стимулирования экспорта товаров с большей добавленной стоимостью и уменьшения сырьевой доли в аграрном экспорте Украины. Табл. : 3. Илл.: 3. Библиогр.: 33.

Ключевые слова: экспорт; продукция растениеводства; налог на добавленную стоимость; возмещение; зерновые; масличные культуры.

Педорченко Артём Леонидович - кандидат экономических наук, научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборонь, 10)

E-mail: artem.pedorchenko@gmail.com

Шпичак Александр Александрович - кандидат экономических наук, директор ООО «Дилекс-трейд» (г. Киев, ул. Иоанна Павла II, 4/6)

E-mail: alex.shpichak@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 28.12.2019 р.

Фахове рецензування: 02.01.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Педорченко А. Л., Шпичак О. О. Дієвість податку на додану вартість при експорті продукції рослинництва. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 101 – 110. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001101>

Pedorchenko, A. L. & Shpychak, O. O. (2020). Diievist podatku na dodanu vartist pry eksporti produktsii roslinnytstva [Effectiveness of value added tax on export of crop products]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 101 – 110 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001101>

* * *

Новини АПК

Тарас Висоцький озвучив базові напрями державної підтримки АПК на 2020 рік

20 січня відбулася чергова зустріч заступника Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України Тараса Висоцького з профільними асоціаціями, на якій було анонсовано напрацьовані напрями державної підтримки аграрної галузі на 2020 рік.

«Загалом до Мінекономіки надійшло понад 40 звернень щодо держпідтримки. Відповідно до пропозицій ми визначили кілька базових напрямів – садівництво, тваринництво, здешевлення с.-г. техніки та обладнання, фермерство і дорадництво, здешевлення кредитів. Також будуть створені робочі групи, які координуватимуть кожен з напрямів та працюватимуть над порядками використання коштів», – зазначив Тарас Висоцький.

Заступник Міністра розповів про розподілення фінансів між основними напрямками підтримки. Зокрема, до визначених сум уже включено компенсацію невикористаних коштів за попередній період. Так, за напрямом часткової компенсації вартості с.-г. техніки і обладнання передбачається виділити 1 млрд грн, тваринництво – 1 млрд грн, здешевлення кредитів – 1,2 млрд грн, садівництво і фермерство – по 400 млн грн. У межах робочих груп буде напрацьовано піднапрями за основними програмами.

Також Тарас Висоцький озвучив деякі пропозиції від асоціацій, серед яких – компенсація вартості тваринницьких комплексів, відшкодування за придбання племінних тварин, дотації на купівлю бджолосімей, підтримка пасічників, підтримка сімейних фермерських господарств, кооперативів, кредитування малих виробників, залучення коштів під купівлю с.-г. земель та інші.

Крім того, заступник Міністра зауважив, що до 1 лютого поточного року необхідно працювати кінцеве бачення щодо держпідтримки та представити його на слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики, яке відбудеться 11 лютого.

Прес-служба Мінекономіки

УДК 332.28

JEL Classification: Q10; Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001111>

І.Ф. БАЛАНЮК, доктор економічних наук, професор
Т.Л. ІВАНЮК, аспірант*

Земельні реформи в Україні: історія проведення

Мета статті - розкрити та проаналізувати особливості розвитку земельних відносин на території України та запропонувати заходи, що сприятимуть функціонуванню ринкового обігу землі.

Методика дослідження. Під час дослідження використано наступні методи: системного аналізу - для вивчення економічних процесів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків; синтезу - для узагальнення розрізнених аспектів дослідження земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах; абстрагування - для формулювання узагальнених висновків на основі системного аналізу і синтезу теорії та практики організації особливостей земельних відносин у цих підприємствах.

Результати дослідження. Розглянуто історію формування та розвитку земельних відносин на території України. Визначено основні передумови та встановлено причинно-наслідкові зв'язки, що передували появі кожній земельній реформі.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку напрями щодо регулювання земельних відносин в Україні в сучасних умовах господарювання. Розгорнуто та проаналізовано теоретичні положення щодо становлення та розвитку земельних відносин. Розкрито основні умови запровадження ринку землі в Україні.

Практична значущість. Розроблено пропозиції щодо запровадження заходів регулювання земельних відносин у сучасних ринкових умовах. Запропоновано основні напрями щодо завершення сучасної земельної реформи. На сьогодні успішний розвиток земельної реформи полягає у запровадженні функціонування повноцінного ринку землі, удосконаленні механізму орендних відносин і стимулюванні до кооперації. Рис.: 2. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: земельні відносини; землекористування; власність; землі сільськогосподарського призначення; земельна реформа; ринковий обіг землі.

Баланюк Іван Федорович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Іванюк Тетяна Леонідівна - аспірант кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: tetjanaivanuk96@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки змінив акценти у формуванні сучасних земельних відносин. Необхідність об'єктивного усвідомлення усіх теперішніх аграрних перетворень слугує ключем до розуміння цих змін. Тому досить важливим питанням постає вивчення історичних аспектів розвитку земельних відносин та дослідження основних передумов, що призвели до масштабної трансформації. Адже рухатися вперед і в подальшому розвивати земельні відносини та впроваджува-

ти нові земельні реформи неможливо, доки не буде вивчений та проаналізований досвід попередніх реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історії розвитку земельних відносин були представлені у працях багатьох провідних вчених-економістів. Так, П. І. Гайдуцький здійснив порівняння двох аграрних реформ та науково обґрунтував кожну із них [2, с. 6]; П. Т. Саблук досліджує трансформаційні процеси земельних відносин та основні особливості здійснення їх у ринкових умовах [10, с. 97]; А. М. Третяк аналізує документальну літературу, розкриваючи формування земельних відносин періоду XVI-XX ст. на території України

* Науковий керівник - І. Ф. Баланюк, доктор економічних наук, професор.

© І.Ф. Баланюк, Т.Л. Іванюк, 2020

[11, с. 108]; П. С. Коріненко досліджує розвиток земельних відносин в українському селі, а саме, від започаткування звичаєвого права у сільській общині до зародження юридично-правової системи [5, с. 56]; О. М. Могильний висвітлив ретроспективу розвитку земельних відносин і механізми реалізації аграрної політики від скасування кріпацтва і до сьогодення [8]; Ю. О. Лупенко та О. В. Ходаківська висвітлили зміни в земельному фонді країни за період реформування та визначили передумови формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з окресленням ключових проблем його становлення [6]; М. М. Федоров і В. Я. Месель-Веселяк обґрунтували теоретико-методичні та прикладні аспекти розвитку земельних відносин у період початку аграрних реформ і дотепер, зосередивши основну увагу на трансформації сільського господарства України до ринкових умов господарювання [9, 12].

Мета статті - розкрити та проаналізувати особливості розвитку земельних відносин на території України та запропонувати заходи, що сприятимуть функціонуванню ринкового обігу землі.

Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження історії формування та розвитку земельних відносин слугував діалектичний підхід, що дозволяє прослідкувати закономірності розвитку економічних законів, проаналізувати земельні реформи на всіх етапах їх здійснення та вказати шляхи покращення реформування в подальшому.

Виклад основних результатів дослідження. Зародження земельних відносин ототожнюють із періодом виникнення держави. Першою земельною реформою, що пов'язана із становленням Руської держави, можна вважати писемні межування. Основною формою володіння землею стає вотчина, яку можна було отримати у спадок, обміняти чи продати. На малозаселених землях князі надавали своїм підданим ділянки та пільги. Фундаментом для феодальної системи стають земля, що визнавалася єдиним багатством, та земельні відносини.

З історичних джерел відомо багато інших земельних реформ, що були здійснені в різні періоди часу. До однієї з вдалих реформ можна віднести селянську земельну реформу 1861 р.

З кінця XVIII ст. на українських землях панував кріпосницько-феодальний лад, що

був запроваджений Катериною II. Проте він значно затримував розвиток багатьох галузей промисловості та сільського господарства [13, с. 123]. На той час європейські країни позбавилися феодальної системи та знаходилися на шляху капіталістичного розвитку, за якого швидкими темпами зростали економічні показники та розвивалося народне господарство.

За кріпосницької системи основною формою власності на землю стало володіння. Проте землею могли володіти лише поміщики та держава, селянам такого права не було надано.

У середині XIX ст. становище українських земель було напруженим. Поміщики збільшували панщину (одну із форм земельної ренти) й не мали змоги матеріально забезпечити наймання достатньої кількості селян та купівлю на той час сучасної техніки для сільського господарства. Через швидке зростання розміру повинностей багато селян мігрувало на південь країни, адже величина податків там була істотно меншою [13, с. 125].

Експлуатація селян посилювалася, а їхні соціальні умови погіршувалися. Тогочасний уряд розумів, що потрібно внести зміни для того, щоб заспокоїти гнів селян, інакше революції в країні було б не минути. Влада вирішила провести реформування в аграрному секторі, проте таким чином, щоб селяни й надалі залишалися залежними від поміщиків. Основні передумови прийняття реформи 1861 р.:

- Кримська війна (1853-1856 рр.) - поглиблювалося кризове становище, оскільки великих витрат потребувало утримання армії;
- відсталість економічного розвитку держави;
- посилювся антикріпосницький рух під назвою «У Таврію на волю!».

Після поразки у Кримській війні, яка показала відсталість Російської імперії від інших країн, Олександр II був змушений розпочати процес реформування. Так, 19 лютого 1861 р. він підписав Маніфест, за яким селянам надавалась особиста свобода. З 9 березня 1861 р. ці документи почали поширюватися по всіх містах і селах [13, с. 125]. Селяни з великою надією сприйняли текст царських документів і очікували глобальних змін.

До 1917 р. реформу 1861 р. називали «великою». Це реформа надала селянам

можливість займатися торгівлею, мати у власності рухоме і нерухоме майно. За власним бажанням селяни могли змінювати свої стани, наприклад, йти у купецтво або пов'язати свою долю із промисловістю та працювати на заводах, фабриках, а також селяни отримали можливість навчатися в освітніх закладах. За умовами скасування кріпосного права поміщики були зобов'язані відвести селянам наділи землі, але основна частина земель була у їхній власності.

Ті селяни, які не мали змоги викупити свій земельний наділ, відпрацьовували панщину, розмір якої залежав від бажання поміщиків. Згадана реформа надала селянам волю, проте без права на землю [13, с. 126].

Значних змін «велика» реформа не принесла, селяни продовжували свій рух проти поміщиків. Відбувалися нові перевороты та створювалися нові передумови нових зрушень (рис. 1).

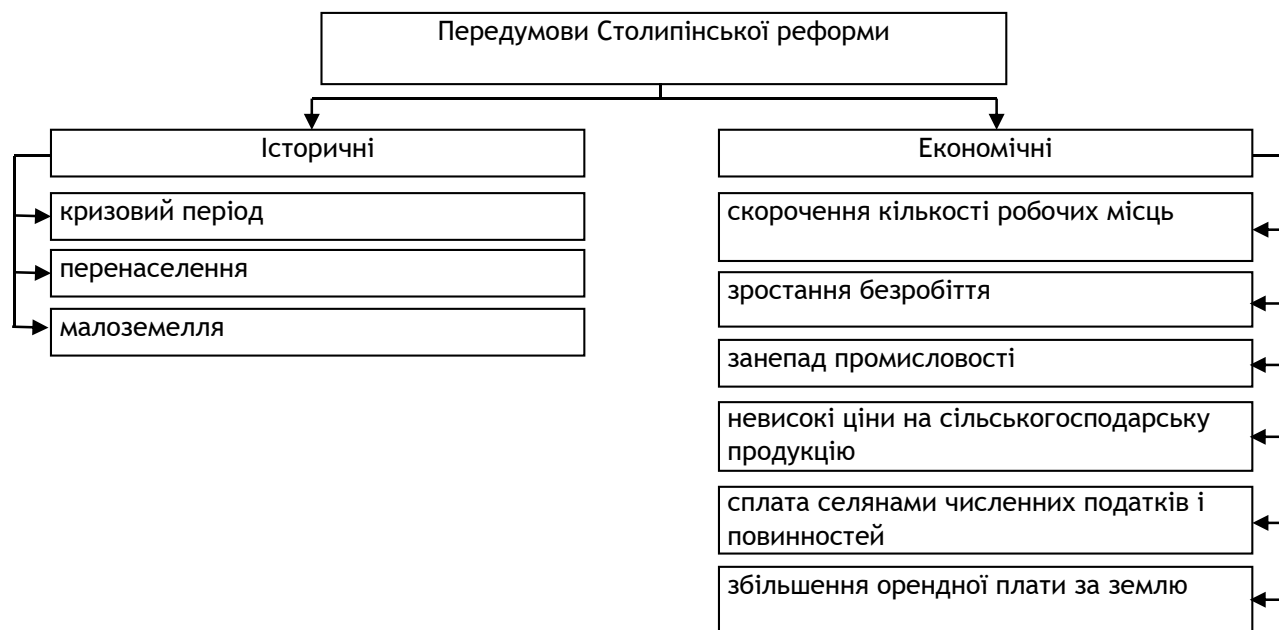

Рис. 1. Основні передумови становлення Столипінської реформи

Джерело: Розробка авторів.

Отже, в країні розпочалася криза, відбувся занепад промисловості, скорочувалася кількість підприємств, відповідно зростало безробіття. Панувало таке економічне явище, як перенаселення та малоземелля. Рівень урожайності знизився, була встановлена висока плата за оренду земельної ділянки, проте ціни на сільськогосподарську продукцію залишалися невисокими. Селян змушували сплачувати численні податки та повинності, такі, як вартова, підводна, дорожня та ін.

Тоді влада вирішила вносити нові зміни та корективи у життя селян, щоб утихомирити наростаючий бунт. Перше, що визначив за мету уряд, це скасування селянських общин, тобто тепер запроваджувалася приватна власність на селянські землі. Держава потребувала радикальних змін, тоді П. Столипін висунув доктрину щодо розвитку приватної форми власності на землю та обґрунтував подальше економічне піднесення держави.

Указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що торкається селянського землеволодіння й землекористування» було видано 9 листопада 1906 р. Відповідно до цієї реформи передбачалося здійснити три групи основних заходів:

- селянин мав право вийти з общини і мати закріплену за собою землю у приватну власність;
- запровадження переселенської політики;
- зародження і розвиток хутірського та відрубного господарства.

Якщо до проведення цієї реформи всі селяни входили в общини, відповідно право на користування земельним наділом надавалося усім членам общини, то після 1906 р. кожний селянин мав право вимагати виділення йому у приватну власність частини общинної землі. Причому ця земля надавалася їм безоплатно або з невеликою доплатою. Громада повинна була обов'язково задовольнити всі вимоги щодо переділів селян, проте якщо щодо якогось переділу виникали

незручності, то общинна повинна була викупити в селянина землю за ціною, яку він запропонував або за вартістю, яку призначив волосний суд.

Значне місце у Столипінській реформі відведено Селянському поземельному банку, який мав на меті закуповувати землі, що були у володінні поміщиків та продавати їх селянам за пільговою ціною. У 1906-1916 рр. приватизацію земель здійснили 44 % усіх приватних домогосподарств. А починаючи з 1917 р. тільки кілька відсотків (3,4 млн осіб) володіли землями у спільних общинах. За часів реформи селяни через банк отримали приблизно 10 мільйонів десятин землі [7, с. 23].

Проте навіть за таких умов кредитування в Селянському поземельному банку залишалося недоступним для бідних і середніх селян, оскільки вартість землі була досить високою. Ті ж селяни, які брали кредит у банку здебільшого потрапляли в кабальну залежність. Тому в процесі реформи утворилося явище обезземелення селян. Звичайно, урядом передбачалася можливість утворення малоземельних селян та турбота про них, проте було зрозуміло, що збільшення питомої ваги цієї верстви населення негативно позначиться на економіці в цілому.

Також селяни не могли міняти свої наділи. Якщо за общинної форми власності на землю селянам в один рік виділяли землі високої родючості, інший - середньої, а на третій рік - низької, то тут такої можливості вже не було, доводилося працювати на виділеному наділі.

Для того щоб уникнути селянами малоземелля і аграрного перенаселення було запропоновано організувати переселенський рух, що базувався виключно на добровільних засадах. Такий політичний курс мав надати можливість селянам, недостатньо забезпеченим наділами, збільшити свої земельні частки. Та ще однією перевагою руху мало стати зростання посівних площ для того, щоб збільшилося виробництво сільськогосподарської продукції відповідно. З 1914 р. виїхало освоювати нові землі приблизно 1,5 млн селян, проте кожний четвертий переселенець повернувся.

Основними причинами повернення селян стали:

- зміна природних умов навколишнього середовища;

- відсутніх реманенту для обробітку земель;

- шахрайство з боку місцевих органів влади;

- банкрутство багатьох селян.

Після Столипінської реформи утворюються дві основні форми землеволодіння: відруб і хутір. Відруб являє собою цілісну ділянку землі, яка переходила з общинної власності у приватну. Хутір - це виокремлене господарство за межами села з належною до нього землею. Кількість створених хуторів становила 981 352 од., відрубів - 44 083 од. (землі сільських громад) та 541 069 од. (на землі, що продавав Селянський поземельний банк) [13, с. 128].

Незважаючи на те, що перші роки життя на хуторі для селян були важкими, результати ведення ними господарства стали одразу відчутними: значно підвищилася врожайність (до 25 %), зросло поголів'я коней (до 37 %), великої рогатої худоби (до 63 %), збільшився експорт сільськогосподарської продукції за кордон та зросло споживання м'яса (88 кг на душу населення).

Аграрна реформа стала зародженням для ринкових відносин на селі, знищила общинне землеволодіння та започаткувала приватну власність на землю для селян. Як основний недолік Столипінської політики слід вказати досить високі ціни на землю та значну підтримку заможних селян [4, с. 384]. Зовсім не було вирішено питання щодо малоземельних селян. Варто зазначити, що ця реформа виявилася продовженням попередньої та полягала у прискоренні приватизації землі.

Наступними важливими політичними курсами були соціалізація та колективізація. Після жовтневого перевороту 8 листопада 1917 р. було проголошено Декрет про землю, яким скасовувалася приватна власність на землю і започатковувалася загальнодержавна. Саме це рішення стало основою для зародження першого радянського земельного законодавства. Згодом на основі згаданого Декрету 19 лютого 1918 р. було прийнято Декрет про соціалізацію землі.

Цей документ остаточно скасовував приватне право на землю та затверджував передавання землі певній частині верств населення - так званим трудящим, для того щоб урівняти землекористування. Значна увага приділялася громадському обробітку землі, пріоритет на одержання допомоги від

держави надавався тільки комунам і артілям.

На території України в той час функціонували два основні уряди - більшовицький і національний. Більшовицький уряд видавав нормативно-правові акти щодо земельного регулювання. Так, Тимчасовий робітничо-селянський уряд прийняв маніфест, що зобов'язував поміщиків їхні землі безоплатно передати селянам з усім живим та неживим інвентарем.

Національний уряд України також регулював земельні питання. У 1918 р. було прийнято закон, відповідно до якого земля вважалася багатством народу та була передана селянам у безстрокове користування. Проте ці заходи не були реалізовані на практиці, оскільки більшовики захопили владу не на всій території України.

Згодом, 29 листопада 1922 р., було прийнято перший Земельний кодекс УРСР, який складався з 277 статей. Поділ земель в УРСР відбувався наступним чином: 1) уся земля сільськогосподарського призначення перебувала у складі єдиного державного фонду, під керівництвом народного комісаріату землеробства; 2) міська земля, що входили до складу міст та прилеглих до них частин; 3) державна земля, куди входило земельне майно, що не включалося у жодну з попередніх двох позицій. Решта землі, що використовувалася під залізницю, гірничі розробки, ліси, фортеці та інші споруди - не входила до складу державних земель, а перебувала у підпорядкуванні відповідних їм відомств. Проте у разі виникнення потреби щодо припинення використання цих земель за їхнім цільовим призначенням, вони автоматично зараховуються до складу державного майна.

Право власності на землю мала тільки держава, проте вона надавала право на користування землею з єдиного державного фонду землі таким суб'єктам, як: 1) трудовим землеробам та їхнім об'єднанням; 2) міським поселенням; 3) державним установам та підприємствам.

Земельний кодекс 1922 р. наділяв можливістю деяким користувачам надавати землю у користування іншим громадянам, тобто утворювати так звану трудову оренду земельної ділянки.

Тому виникла необхідність у запровадженні нової економічної політики. Основними положеннями цієї політики вважалося: обмеження розмірів вилучення власної про-

дукції у селян, відтворення сільськогосподарської кооперації, відродження процесу оренди земель із використанням частки найманої робочої сили та ін. Новий політичний курс призвів до створення нового економічного механізму.

Так, 1930 р. став головним роком у процесі формування та визначення основних особливостей колективізації землі на території України. 1 лютого 1930 р. була видана постанова, згідно з якою селянським дворам заборонялося передавати в трудову оренду землю, що не використовувалася для ведення ними господарства. Також була введена заборона на найм праці в сільському господарстві.

Більшість селянських господарств були визначені як «куркульські» та позбавлялися права на користування земельними ділянками. Також згаданою постановою було ліквідовано усі земельні товариства. Відбувався процес так званої масової колективізації, тобто здійснювалось об'єднання сільськогосподарських підприємств у колгоспи.

Визначне місце у регулюванні земельних відносин посіли статuti сільськогосподарських артілей - добровільне об'єднання громадян для досягнення спільної господарської мети. Згідно з першим статутом усі земельні наділи підлягали ліквідації і переходили у колективну власність до спільного земельного масиву. Для особистого користування могли залишатися тільки невеличкі присадибні ділянки, розміри яких затверджувалися на зборах сільськогосподарських артілей. Проте загальний розмір земельного масиву заборонялося зменшувати, тобто при виході із членів артілі вони вже не могли повернути передану раніше землю, а тільки отримати з державного земельного фонду землю із вільних земельних ділянок.

Оскільки перший статут був надто ліберальним на думку радянської влади, тому згодом було прийнято другий. Він містив усі положення, що й попередній, але додатково було надано всім колгоспам державний акт щодо безстрокового користування землею. Також жорсткіше встановлювалися межі щодо розмірів присадибних земельних ділянок, які надавалися у користування сільгоспартілі.

Новий Земельний кодекс УРСР було прийнято 8 липня 1970 р., який складався уже із 174 статей та містив такі нововведення: 1) для того щоб зберігалось доцільне використання земель за цільовим призна-

ченням, передбачено чіткий поділ земельного фонду на шість категорій: землі сільськогосподарського призначення, що надавалися радгоспам та іншим користувачам для сільськогосподарського використання, землі міського призначення, землі, надані для несільськогосподарського використання (транспорту, курортів тощо), землі державного лісового та водного фондів, землі, що знаходяться в державному запасі; 2) чітко визначено перелік та повноваження органів влади, що спеціалізовані у сфері земельних відносин; 3) вперше було введено Державний земельний кадастр, що містив відомості про загальний стан земель.

Проведені зміни перекреслили усі досягнення попередніх реформ. Була скасована приватна форма власності на землю, також заборонялося продавати та купувати земельні ділянки, зазнали значних утисків так звані куркулі, скасовано поміщицькі господарства. Основним і єдиним власником землі стає держава, а селяни практично безоплатно змушені працювати в колгоспах та позбавлялися права власності на землю.

Згодом, із набуттям Україною незалежності та переходом до ринкової економіки, виникла необхідність у запровадженні нової земельної реформи, яка повинна будуватися за принципом: землею має володіти той, хто на ній працює.

Так, 18 грудня 1990 р. Верховною Радою України прийнято Постанову «Про земельну реформу». У результаті відродилася приватна форма власності на землю. На початковому етапі цієї реформи було проведено роздержавлення земель. Селянам видавали сертифікати, що підтверджували право власності на земельну частку (пай). Досить суттєво вплинуло на розвиток земельної реформи у 2001 р. прийняття Земельного кодексу України. Норми цього кодексу створили правову основу для подальшого функціонування ринку землі.

Завершальним етапом запровадження земельної реформи має бути створення повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення та іпотеки землі. З цією метою 7 липня 2011 р. було прийнято Закон України «Про Державний земельний кадастр». Одна з умов зазначеного закону – скасування мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

Проте скасування мораторію на землю вважається спірним рішенням, оскільки існують певні негативні наслідки, що не забезпечують остаточного вирішення проблемного питання.

Насамперед це те, що після скасування мораторію на купівлю-продаж земель з'явиться негативна тенденція стосовно масового розпродажу та придбання земельних ділянок і аж ніяк поширення заставних і орендних відносин. Також існує велика ймовірність, що основну частину земель скупить незначна кількість людей для подальшого перепродажу за вищими цінами або ж для здавання тим самим людям в оренду.

Згідно із законодавством України земля є національним багатством, тому й дохід від неї має спрямовуватися на задоволення соціальних потреб, а не збагачення окремих осіб [3]. Звідси не можна допустити зосередження земель сільськогосподарського призначення у цілковитій владі кількох великих корпорацій. Тобто потрібний раціональний розподіл земельних ресурсів, де братимуться до уваги екологічні та соціальні фактори. У країнах Західної Європи давно відпрацьовано наступний механізм функціонування земельних відносин: підтримка органічних землеробів, створення належних умов господарювання та надання можливості розвитку молодим фермерам [17, с. 18]. Тому необхідно, щоб держава виступала в ролі продавця і покупця землі, що дасть можливість регулювати права власності, контролювати, щоб землі сільськогосподарського призначення використовувалися за їх цільовим призначенням, та ефективно здійснювати належну охорону земельних ділянок.

Також досить гостро постають питання купівлі землі іноземцями, що на сьогодні Земельним кодексом України забороняється, та проблеми послаблення традиційно сформованої сільської системи [16, с. 88]. Частина громадян, у тому числі урядовці, переконана, що залучення іноземних інвесторів із наданням права на користування землею – це гарна ідея. Адже з'явиться можливість уникнути будь-яких спекуляцій на земельному ринку та зросте значна частка інвестицій в країні. Інша частина громадян, серед яких українські фермери, проти такої ідеї. У цьому випадку можна скористатися досвідом Європейських країн, наприклад, Англії, де землю можна здавати в довгострокову оренду на 99 років, але власником

цієї землі залишається англійська королева. Так само в Україні доцільно розвивати орендні відносини на землю, проте з українським власником землі. Разом із тим на державному рівні розробити механізм одержання землі у власність дрібними і середніми фермерами, а також забезпечити створення інфраструктури для роботи сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному середовищі.

Однак для українського фермера буде складно існувати при новій земельній реформі. Адже вони поки не мають достатньої кількості майна, щоб викупити земельні наділи, які орендують. Впровадження земельного державного банку було б доцільним для вирішення земельного питання у фермерів. Можна створити програмний продукт у сільському господарстві, який містив би набір певної інформації про землю і надавав би змогу здійснювати земельне кредитування на вигідних умовах для фермерів, та запровадити його в наявні державні банки. Першочерговість на придбання землі надавати українським агровиробникам. Проте знову середні й дрібні класи не витримують такої конкуренції, бо в них недостатньо коштів, щоб одразу викуповувати землі, які вони зараз обробляють та орендують у держави.

Проте кінцева мета реформи поки що не досягнута, оскільки земля не залучена в

ринковий обіг, що економічно не ефективно. А це можливо лише тоді, коли потенційні покупці зможуть стати активним учасником цих відносин. Основною метою ринку землі не має бути розподіл і перерозподіл земельних ділянок, а створення конкурентоспроможних сільськогосподарських організацій, розвиток орендних відносин та поширення заставних операцій (рис. 2). За твердженням І. Ф. Баланюка, І. І. Козака, Д. І. Шеленко, доцільно вносити корективи у виплати за оренду землі, що сприятиме зацікавленості орендарів землі до подальшої співпраці [1, с. 64].

Проблема орендних відносин полягає в обмеженості запозичення ресурсів через недосконалість кредитного забезпечення та нерозвинений механізм довгострокової оренди [18, с. 3].

Оренда земель дає можливість розвивати різноманітні організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств [14, с. 159], оскільки дрібні та середні сільськогосподарські товаровиробники не потребують значних початкових капітальних витрат, що дає можливість не запозичати додаткові кошти [19, с. 22]. Звідси, ефективне землекористування дає можливість великій кількості нових домогосподарств долучатися до ринкового обігу [15].

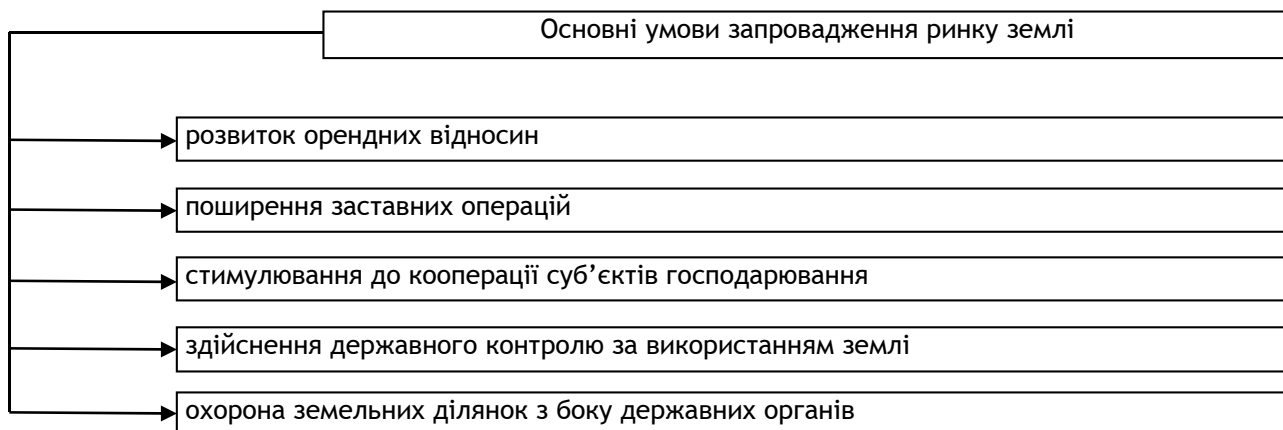

Рис. 2. Основні умови запровадження ринку землі в Україні

Джерело: Розробка авторів.

Земельна реформа може бути успішно завершена тільки якщо уряд поставить за її мету активне сприяння розвитку села, а також фермерського сімейного господарства, екологічне збереження земель та використання їх за призначенням.

Ринковий обіг земель повинен складатися з кількох етапів. Так, на першому має бути запроваджено дозвіл на купівлю землі тільки державою та громадянами України. При цьому з обов'язковим уведенням обмеження щодо кількості землі, наданої в користування одній особі. Це дасть можливість уникнути

монополізації землі. На другому - доступ до придбання землі юридичним особам. Проте встановити для таких дві основні вимоги: наявність у юридичної особи документів, які засвідчують про отримання доходу упродовж останніх кількох років від продажу сільськогосподарської продукції, що дозволить контролювати цільове використання земельних ділянок, та відсутність маніпуляцій, пов'язаних з іноземними громадянами. Встановити міру покарання для осіб, які порушуватимуть ці вимоги.

Виконання і дотримання таких умов дозволить вирішити питання щодо запровадження повноцінного функціонування ринку землі та коректного скасування мораторію на продаж земельних ділянок.

Висновки. За аналізом наявної інформації можна стверджувати, що етапи формування земельних відносин побудовані на зміні форм власності на землю. Подібні перетворення відрізняються лише глибиною і масштабами цих змін. На сьогодні успішний розвиток земельної реформи полягає у

запровадженні функціонування повноцінного ринкового обігу землі, удосконалення механізму орендних відносин і стимулювання до кооперації.

Нова земельна реформа потрібна для розвитку ринкового обігу земель України. Проте кроки з її впровадження не повинні бути поспішними, без детальної підготовчої роботи. Адже в такому випадку основна частка дрібних і середніх фермерів залишиться без землі через нестачу коштів для її викупу, що може бути причиною ліквідації фермерського укладу. Звідси можливі негативні наслідки: викуп землі агрохолдингами, тобто земля стане власністю кількох платоспроможних осіб, або ж люди з іноземним громадянством купуватимуть землю та розвиватимуть власний бізнес чи здаватимуть земельні ділянки українським фермерам в оренду. Землю доцільно зосередити у державній власності, а вже держава має організувати цільове її використання в інтересах громадян.

Список бібліографічних посилань

1. Баланюк І. Ф., Козак І. І., Шеленко Д. І. Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 59-67.
2. Гайдучський П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 5-13.
3. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
4. Іванюк Т. Л. Земельні реформи в Україні: матеріали Сімнадцятого Конгресу вчених економістів-аграрників та міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 трав. 2019 р.). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. С 383-386.
5. Коріненко П. С. Трансформації земельних відносин в українському селі (IX - початок ХХІ ст.). Порівняльний аналіз. Тернопіль, 2015. 496 с.
6. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
7. Микитенко І. А. Земельні реформи і селянська психологія в Україні. Київ : Ін-т аграр. екон., 2002. 40 с.
8. Могильний О. М. Оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 5-16.
9. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / [М. М. Федоров, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Ходаківська та ін.] ; за ред. Лупенка Ю. О., Ходаківської О. В. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
10. Трансформація земельних відносин до ринкових умов: збірник матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (м. Київ, 26-27 лют. 2009 р.) / Редкол.: П. Т. Саблук та ін. Київ : ІАЕ, 2009. 518 с.
11. Третяк А. М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : навч. посіб. Київ : Аграрна наука, 2002. 280 с.
12. Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. Реформування земельних відносин і механізм їх регулювання. *Розвиток форм господарювання на селі* : наук. вид. / [В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, М. Й. Малік та ін.]. Київ : Урожай. 1993, С. 28-39.

References

1. Balaniuk, I.F., Kozak, I.I., & Shelenko, D.I. (2019). Formuvannia vnutrishnogo ekonomichnogo mekhanizmu rozvytku orhanizatsiino-pravovykh form silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of internal economic mechanism for development of organizational and legal forms of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 59-67 [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2015). Ahrarna reforma L.D. Kuchmy v Ukraini: istoryko-ekonomichni aspekty [Agricultural reform of L.D. Kuchma in Ukraine: historical and economic aspects]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-13 [In Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy № 2768-III vid 25.10.2001 [Land Code of Ukraine No. 2768-III dated 25.10.2001]. *Zakon.Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [In Ukrainian].
4. Ivanyuk, T.L. (2019). *Zemelni reformy v Ukraini: materialy Simnadtsiatoho Konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykh ta mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Land reforms in Ukraine: proceedings of the seventeenth congress of agrarian scientists and international scientific and practical conference]. (pp. 383-386). Kyiv: Natsionalnyi Naukovyi Tsentr "Instytut aharanoi ekonomiky" [In Ukrainian].
5. Korinenko, P.S. (2015). *Transformatsii zemelnykh vidnosyn v ukrainskomu seli (IX - pochatok XXI st.)*. Porivnialnyi analiz [Transformations of land relations in the Ukrainian village (IX - beginning of XXI century). Comparative analysis]. Ternopil [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad)* [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Mykytenko, I.A. (2002). *Zemelni reformy i selianska psykholohiia v Ukraini* [Land reforms and peasant psychology in Ukraine]. Kyiv: In-t ahrar. ekon. [In Ukrainian].
8. Mohylnyi, O.M. (2018). *Otsiniuvannia vidpovidnosti zemelnykh vidnosyn rivniu i kharakteru rozvytku produktyvnykh syl* [Conformity assessment of land relations the level and nature of the development of productive forces]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 5-16 [In Ukrainian].

13. Шульга О. Історія розвитку земельних відносин в Україні. Вісник КНЕТУ. 2010. № 4. С. 123-134.

14. Balaniuk I., Kozak I., Shelenko D., Balaniuk S., Kozak-Balaniuk I. Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 2019. № 28 (5). P. 148-163.

15. Jianyun Hou, Xuexi Huo, Runsheng Yin. Land Rental Market Participation and Its Impact on Fixed Investment and Household Welfare: Evidence from Chinese Apple Production Sites. *Sustainability*. 2017. Vol. 9, Issue 11. URL : <https://www.mdpi.com/2071-1050/9/11/1961>.

16. Kozak I., Balaniuk I., Szelenko D., Balaniuk S., Kozak H. Traditional village system - case study from the Krempna Commune (Poland). 2019, Vol. 38, No. 1. P. 87-100.

17. Noichl, M. Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI)). *Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament*. 2017. P. 18 [In English].

18. Swinnen J., Vranken L., Stanley V. Emerging Challenges of Land Rental Markets. A Review of Available Evidence for the Europe and Central Asia Region. *The World Bank. Washington, D.C.* 2006. Vol. 1. № 4. 99 p.

19. Wineman A., Saweda Liverpool-Tasie, L. Land Markets and Equity of Land Distribution in Northwestern Tanzania. Selected Paper prepared for presentation at the 2016, Boston, Massachusetts, July 31-August 2. 31 p.

9. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2016). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v ahrarniy sferi: monografiia [Development of land relations in the agrarian sector: monograph]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

10. Sabluck, P.T., et al. (Ed.) (2009). *Transformatsiia zemelnykhvidnosyn do rynkovykh humov: zbirnyk materialiv Ody-nadtsiatykh zboriv Vseukrainskoho konhr. vchen. ekonomistiv-ahhrarnykhiv [Transformation of land relations to market conditions: collection of materials of the eleventh meeting of the all-Ukrainian congress of scientists-agricultural economists]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

11. Tretiak, A.M. (2002). *Istoriia zemelnykh vidnosyn i zeme-leustroi v Ukraini: navch. posib. [History of land relations and land management in Ukraine: tutorial]*. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

12. Fedorov, M.M. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (1993). *Refor-muvannia zemelnykh vidnosyn i mekhanizm yikh rehuliuivannia [Development of forms of farming in rural areas]. Rozvytok form hospodariu-vannia na seli: nauk. vyd. - Reforming of land relations and the mechanism of their regulation: scientific publication.* (pp. 28-39). Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].

13. Shulha, O. (2010). *Istoriia rozvytku zemelnykh vidnosyn v Ukraini [History of land relations development in Ukraine]*. *Visnyk KNETU*, 4, pp. 123-134 [In Ukrainian].

14. Balaniuk, I., Kozak, I., Shelenko, D., Balaniuk, S., & Kozak-Balaniuk, I. (2019). Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 28 (5), pp. 148-163 [In English].

15. Jianyun, H., Xuexi, H., & Runsheng, Yi. (2017). Land rental market participation and its impact on fixed investment and household welfare: evidence from Chinese apple production sites. *Sustainability*, 9 (11). Retrieved from: <https://www.mdpi.com/2071-1050/9/11/1961> [In English].

16. Kozak, I., Balaniuk, I., Szelenko, D., Balaniuk, S., & Kozak, H. (2019). Traditional village system - case study from the Krempna Commune (Poland). *Ekologia (Bratislava)*, Vol. 38, No. 1, pp. 87-100 [In English].

17. Noichl, M. (2017). *Report on the state of play of farm-land concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI))*. Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament [In English].

18. Swinnen, J., Vranken, L., & Stanley, V. (2006). Emerg-ing challenges of land rental markets. A review of available evidence for the Europe and Central Asia region. *The World Bank. Washington, D.C.*, 1 (4) [In English].

19. Wineman, A. & Saweda Liverpool-Tasie, L. (2016). Land markets and equity of land distribution in Northwestern Tanza-nia. *Selected paper prepared for presentation at the 2016*. Boston, Massachusetts [In English].

Balaniuk I.F., Ivaniuk T.L. Land reforms in Ukraine: history of conduct

The purpose of the article is to reveal and analyse the peculiarities of land relations development of in the territory of Ukraine and propose measures to contribute to the functioning of land market circulation.

Research methods. The following scientific methods were used in the research process: systematic analysis (for studying economic processes in their interrelation and interdependence, taking into account causation); synthesis (for generalising disparate aspects of land relations research in agricultural enterprises); abstraction (for forming generalised conclusions on basis of systematic analysis and synthesis of the theory and practice of organising the features of land relations in agriculture).

Research results. The history of formation and development of land relations on the territory of Ukraine was considered. The basic prerequisites were identified and the cause and effect relationships that preceded the emergence of each land reform were established.

Elements of scientific novelty. The directions on the regulation of land relations in Ukraine in the current economic conditions were further developed. Theoretical provisions on the formation and development of land relations were developed and analysed. The basic conditions for introduction of the land market in Ukraine were revealed.

Practical significance. Proposals for introduction of regulation measures of land relations in modern market conditions were developed. The main directions for the completion of modern land reform were offered. Successful development of land reform lies in the introduction of a full-fledged land market, improving a mechanism of lease relations and encouraging cooperation. Figs.: 2. Refs.: 19.

Keywords: land relations; land use; property; agricultural land; land reform; land market circulation.

Balaniuk Ivan Fedorovich - doctor of economic sciences, professor, head of the department of accounting and audit-ing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko st., Ivano-Frankivsk)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Ivaniuk Tetiana Leonidivna - postgraduate student of the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Pre-carpathian National University (57, Shevchenko st., Ivano-Frankivsk)
E-mail: tetjanaivanyk96@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

Баланюк И.Ф., Иванюк Т.Л. Земельные реформы в Украине: история проведения

Цель статьи - раскрыть и проанализировать особенности развития земельных отношений на территории Украины и предложить меры, способствующие функционированию рыночного оборота земли.

Методика исследования. Во время исследования использованы следующие методы: системного анализа - для изучения экономических процессов в их взаимосвязи и взаимозависимости с учетом причинно-следственных связей; синтеза - для обобщения разрозненных аспектов исследования земельных отношений в сельскохозяйственных предприятиях; абстрагирования - для формулировки обобщенных выводов на основе системного анализа и синтеза теории и практики организации особенностей земельных отношений в сельскохозяйственных.

Результаты исследования. Рассмотрена история формирования и развития земельных отношений на территории Украины. Определены основные предпосылки и установлено причинно-следственные связи, что предшествовали появлению каждой земельной реформе.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие направления по регулированию земельных отношений в Украине в современных условиях хозяйствования. Развернуты и проанализированы теоретические положения по становлению и развитию земельных отношений. Раскрыты основные условия введения рынка земли в Украине.

Практическая значимость. Разработаны предложения по введению мер регулирования земельных отношений в современных рыночных условиях. Предложены основные направления по завершению современной земельной реформы. На сегодня успешное развитие земельной реформы заключается во введении функционирования полноценного рынка земли, совершенствовании механизма арендных отношений и стимулировании к кооперации. Илл.: 2. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: земельные отношения; землепользование; собственность; земли сельскохозяйственного назначения; земельная реформа; рыночный оборот земли.

Баланюк Иван Фёдорович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Иванюк Татьяна Леонидовна - аспирант кафедры учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: tetjanaivanyk96@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

Стаття надійшла до редакції 20.12.2019 р.

Фахове рецензування: 08.01.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Баланюк І. Ф. , Іванюк Т. Л. Земельні реформи в Україні: історія проведення. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 111 – 120. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001111>

Balaniuk, I. F. & Ivaniuk, T. L. (2020). Zemelni reformy v Ukraini: istoriia provedennia [Land reforms in Ukraine: history of conduct]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 111 – 120 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001111>

* * *

УДК 338.436.33:332.133.6

JEL Classification: Q1; Q5; B41

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001121>

E.V. GUSAKOV, *candidate of economic sciences,
associate professor (docent)*

Theory and methodology of cluster development of agro-industrial complex

The purpose of the article is to substantiate the theory and methodology of cluster development of the agro-industrial complex (AIC).

Research methods. *The following scientific methods were used in the work: monographic, systemic and comparative analysis, abstract logical and normative.*

Research results. *Ten basic principles of the development and implementation of cluster policy in relation to the AIC are formulated: the principle of scientific support, the principle of consistency in the AIC organization, the principle of the complexity of the AIC building, the principle of the prospects of the AIC development, etc.*

A number of limitations have been identified that impede the spread of cluster structures in the AIC sphere (lack of special legislation, lack of long-term positive practice, lack of systematic scientific research, etc.), as well as a number of factors that give the right to quickly deploy cluster processes and to level constraint factors (extensive historical experience in the formation of various forms of cooperation and integration, the developed principles of the theory and practice of creating food and grocery companies in latest time, etc.). Because of this, positive factors being used can significantly prevail over the restraining factors and consistently level them. Due to this, evaluation criteria and indicators for the creation of competitive cluster associations in the AIC have been worked out.

Elements of scientific novelty. *A new definition of the AIC clustering as a megacluster system is formulated, the scientific novelty of which is that one formulation reflects targeted cooperation and subjects integration, a multilevel and multi-aspect participant composition, aiming on the observance of subjects economic interests, the need for rational resources use, the possibility of prompt resources redistribution, focus on strategic competitiveness.*

Practical significance. *The cluster policy in relation to the AIC sphere has certain stages, where each redistribution has its own characteristics of cooperation and integration. For this, an appropriate roadmap for the sequence of clustering steps has been developed. In order to develop the roadmap, the effects of the functioning of cluster systems in the AIC (attraction of investments, sustainable development of the technical and technological base, optimization of the ratio of different resource types, etc.) were worked out and based on them possible indicators were formulated to ensure an adequate assessment of the state and results of the AIC clustering. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 11.*

Keywords: *agro-industrial complex; a cluster; balanced resource provision; consistency of organization; infrastructure optimality; cluster policy roadmap.*

Gusakov Egor Vladimirovich - candidate of economic sciences, associate professor (docent), head of the sector of cooperation, Institute of System Researches in the Agro-Industrial Complex of the NAS of Belarus (103, Kazintsa st., Minsk, Belarus)
E-mail: Ego-6@mail.ru

Scientific problem. The growing scientific and practical interest in substantiating the methodology of innovative structural transformations of agro-industrial economic systems, as well as in the creation and development of viable and effective cluster structures, with insufficient elaboration of many methodological and methodical issues in the cluster organization of the agro-industrial complex, has determined the relevance of the problems under consideration.

The ongoing research is carried out in the framework of the State scientific and technical program "Agropromkompleks-2020", as well as the State program of scientific research "Quality and efficiency of agro-industrial production" for 2016-2020.

Analysis of recent research and publications. The works of many authors are devoted to the study of the theoretical and methodological basis of the formation and functioning of cluster formations and their management, among which M. Porter, the founder of cluster organization, occupies the most prominent place. Also, foreign researchers such as

A. Weber, G. Schmitz [9], P. Swann, M. Prevezer, S. Rosenfeld, E. Fezer, D. Stout, W. Elsner, studied the problems of clustering economic space and business entities, T. Rolandt, P. Hertog [8], J. Simmy, J. Senny, T. Egan, S. Crouch, G. Farrell and others. Issues related to the formation of territorial and regional clusters are comprehensively considered in the writings of such foreign scientists as P. Krugman, M. Enright, E. Bergman, L. van den Berg, E. Brown, W. van Winden, J. Leiten, I. Limpens, J. Wally and others. A significant contribution to the development of scientific knowledge on improving the efficiency and competitiveness of economic structures through cooperation, integration, and clustering was made by such Russian researchers as I.G. Ushachev [10], Yu.V. Vertakova, G.R. Khasaev, L.A. Alexandrova [1], O.V. Kostenko, K.A. Vasiliev, V.V. Pechatkin, V.V. Demichev, A.E. Shamin, V.V. Prokhorova, G.M. Kvon, T.V. Ivanova, S.V. Gasparyan, A.A. Dibirov, I.A. Minakov, N.P. Shilova, M.M. Tryachtsin, I.N. Sycheva, and others. A great contribution to the study of the problems of creating and functioning of effective cooperative integration and cluster associations in the agro-industrial complex under new conditions was made by Belarusian scientists, among them V.G. Gusakov [3], A.P. Shpak, M.I. Zapolsky, V.I. Belsky, A.V. Pilipuk. Nevertheless, the issues of the formation and development of cluster structures, their integration into domestic agri-food practice, as well as adaptation to the national macroeconomics, taking into account the characteristic features of its functioning in the new conditions, still remain unexplored.

The purpose of the article is to substantiate the theory and methodology of cluster development of the agro-industrial complex (AIC).

Research results. In modern conditions, problems associated with the structural and institutional policies of the agro-industrial complex have become aggravated. or scientists and practitioners, the need for cross-cutting structural improvement of the agro-industrial complex, acceleration of innovative and technological transformations, increasing the sustainability of the agricultural economy, including domestic and foreign economic challenges (commercialization of interest rates on loans, reduction of state support, Belarus's entry into the EAEU with the adoption of

several restricting obligations for national producers, etc.) have become obvious.

At the same time, the elaboration and implementation of measures to formulate a new structural agrarian policy encounter significant difficulties - disunity of agro-industrial enterprises and regions, heterogeneity of regions and socio-economic space, which, despite all attempts of centralized budget subsidies, smoothing the differentiation of administrative regions and large business entities (the AIC enterprises) remains significant. Under these conditions, overcoming economic contradictions and giving the necessary impetus to the development of agro-industrial production is possible not only on the basis of leveling the existing economic differentiation but primarily in connection with the use of organizational, economic and managerial approaches based on the transformation of the domestic agro-industrial complex into cross-cutting agro-industrial agglomeration, on the formation and priority development of territorially-spatial points of economic growth. The methodological basis of such the AIC development tool is the cooperative-integrative or cluster approach.

The study shows that the tools of the innovative cluster approach make it possible to balance the producers and the state interests, smooth out the negative displays of market competition and conjuncture, diversify the risks of the AIC socio-economic development, make the most of the potential of self-management and self-development of enterprises and their associations with measures of their centralized regulation and economic providing. Accordingly, the agrarian policy of the country, using the cluster approach, acquires a comprehensive balanced nature, gets an opportunity to include mechanisms of innovativeness and revitalization, owning the maximum multiplying effect. It is based on the proportional relationship of cluster organization measures with the program and regulatory documents of the republican and regional level, which allows increasing the degree of the agricultural economy stability, the development of interstructural (intercluster) relations, stimulation of innovation and investment activity of business entities, etc. In addition, the advantage of cluster policy is the ability to combine the accomplishments of the macroeconomic and microeconomic components of economic development in one

mechanism, including territorial and socio-economic aspects. The main goal of cluster policy in relation to the agro-industrial complex is to ensure sustainable development and increase the competitiveness of the economy through the formation and strengthening of integration relations between business entities of different industries and activities that mediate the effective use of scientific, innovative, technical, technological, industrial, financial, economic, managerial and personnel potentials [1-11]. Based on this, we formulated the definition of the clustering of the agro-industrial complex as a megacluster system. This is cross-cutting targeted cooperation and integration of business entities (both voluntary and at the initiative of management bodies) vertically (production, processing, marketing) and horizontally (territorial and regional location), having an interest in the dynamic development of production and marketing infrastructure and increasing total income based on the rational use of production, technical, technological and natural resources and having the ability to quickly rearrange resources to key areas and activities based on the market conjuncture and to improve the current and strategic competitiveness.

As you can see, the formulated definition of agro-industrial complex clustering has an undeniable scientific novelty. So, in one definition are reflected: targeted end-to-end cooperation and entities integration, multi-level and multi-aspect participants composition, focus on the implementation of economic interests of entities, the need for rational use of resources, the possibility of operative redistributing resources, focus on strategic competitiveness. Therefore, its use allows you to have a clear comprehensive understanding of the substance and nature of the cluster organization in such a large sector of the economy as the agro-industrial complex.

To further that, we have formulated the principles for the elaboration and implementation of cluster policy in relation to the AIC. Their main content is as follows:

- the principle of AIC scientific support and the scientific nature of cluster policy. The agro-industrial complex is a sector with great specificity. The natural factor has a considerable influence here: one has to work with living organisms in crop production and animal husbandry, there is a large spatial dispersion of production, etc. Therefore, the entire

organization of the agro-industrial complex, its strategy and policy must have comprehensive scientific basis;

- the principle of systemic of the AIC organization and the cluster policy construction. Systemic implies the necessity to consider the diverse management factors, the interconnection, and interdependence of various sectors and fields, a causal relationship of factors and results, the final criterion of which is optimality;

- the principle of the complexity of the AIC building and the cluster policy formation. Complexity follows from the very essence of the AIC organization, which is a complex infrastructure formation both horizontally and vertically. It is impossible to develop individual industries, sectors, and enterprises of the AIC, beyond regardless of others. Everything is presented in a complex, from here it is necessary to build end-to-end technological chains - from the raw material production to its processing and finished products marketing, including the resources supply;

- the principle of promising of the AIC development and the strategic orientation of cluster policy. Any AIC development should be directed towards the future. In this regard, short-term and long-term plans and forecasts, strategies, and concepts containing quantitative and qualitative criteria and scenarios should be developed;

- the principle of the AIC optimality infrastructure and the balance of the interests of cluster policy participants. The composition of the main and auxiliary branches of the agro-industrial complex should be strictly balanced and complemented, it is also important to maintain the approximately equal interest of various cluster members in the results of both their activities and the entire cluster association;

- the principle of the strong motivation of participants in a cluster organization. It is known that at the base is of any production success are mechanisms of strong motivation, without which the sustainable AIC development is impossible. This involves the elaboration of such effective mechanisms at all levels of the cluster policy functioning;

- the principle of balanced resource provision, which means that any production must be based on a variety of resources - material, financial, labor, etc. In this regard, in order to achieve production targets, it is important to have a balance both the resource composition

between their types (internal resource balancing) and between the general resource composition and calculated production volumes (balance of the "cost-benefit" system);

- the principle of the main link in the AIC development and cluster policy. This is one of the main principles that indicates that there can and should be major (for example, plant growing and animal husbandry branches) and auxiliary (supply and service spheres) activities in the AIC. When creating cluster and cooperative integration associations, it is also important to have integrating structures or so-called integrator enterprises;

- the principle of the innovative orientation of the AIC results and their cluster organizations. So, the innovativeness of activities allows maintaining the necessary level of competitiveness and providing additional incomes;

- the principle of monitoring processes and the AIC development results and its cluster structures. The principle involves the implementation of a systematic analysis of economic activity, the need for comparative assessments, the objectivity of conclusions and proposals, on the basis of which periodic monitoring processes and results is organized.

Thus, we have proposed ten basic principles for the implementation of cluster policy in the AIC sphere. Their combination with regard to clustering processes has developed for the first time. The novelty consists both in the general selection of the principles and in their interpretation with respect to cluster policy. It is important to emphasize that these are the principles of the creation and functioning of precisely cluster associations, although the principles of the development of commodity production are found in studies of other authors.

The study shows that the development of cooperative integration associations and clusters is formalized in cluster policy. Cluster policy as a tool for ensuring the competitiveness of economic development has become widespread in the world. As a result, two main cluster policy models were formed: 1) dirigisme, where government policy plays an important role (Sweden, France, Finland) and 2) liberal, in which the cluster is seen as a market mechanism. The state here creates only legal conditions for their normal functioning (the USA, UK, Canada). As part of these models, cluster policy distinguishes depending on the place and role of the state,

the composition of participants and structure, types of products, conditions of territorial distribution, level and stages of development. At the same time, an in-depth analysis confirms that it is more appropriate to implement a mixed model of cluster policy that can combine the interests of the state and business based on a predetermined infrastructure and cooperative integration interactions.

Taking into account the need to develop the basics of cluster policy for the economy of the Republic of Belarus, we have established that cluster policy in relation to the agro-industrial complex has a certain phasing, where each redistribution has its own specifics of cooperation and integration. Such a step sequence or a kind of roadmap is presented in Figure.

As can be seen from the figure, the cross-cutting procedure for cluster structures creating in the AIC includes ten consecutive steps - from the idea emergence and initiative expression to the focus on obtaining products of expected quality and evaluating the cluster activity according to the criteria of competitiveness and consumer satisfaction.

The presented roadmap has a scientific novelty, which consists not only in the development of a particular technology for the creation and establishment of the effective functioning of the cluster and cooperative integration associations but also in the formulation of each stage content. For example, the first stage content (expression of an idea and initiative) involves a hypothetical study of the advantages and creation conditions, an idea discussion with potential participants and an initiative expression as necessary and in order of organization; the tenth stage content (activity assessment), as fundamental, requires a systematic assessment of the cluster activity according to a number of criteria - the range and quality of products, satisfaction of consumer demand, and the level of competitiveness.

Therefore, compliance with the conditions of each stage and the roadmap as a whole makes it possible to create cluster associations in a logical sequence, to eliminate possible losses of time, labor and attracted resources. The content of the roadmap stages reveals the main meaning of organizational activity and indicates to business entities that have set the task of cooperation, on what issues to concentrate efforts.

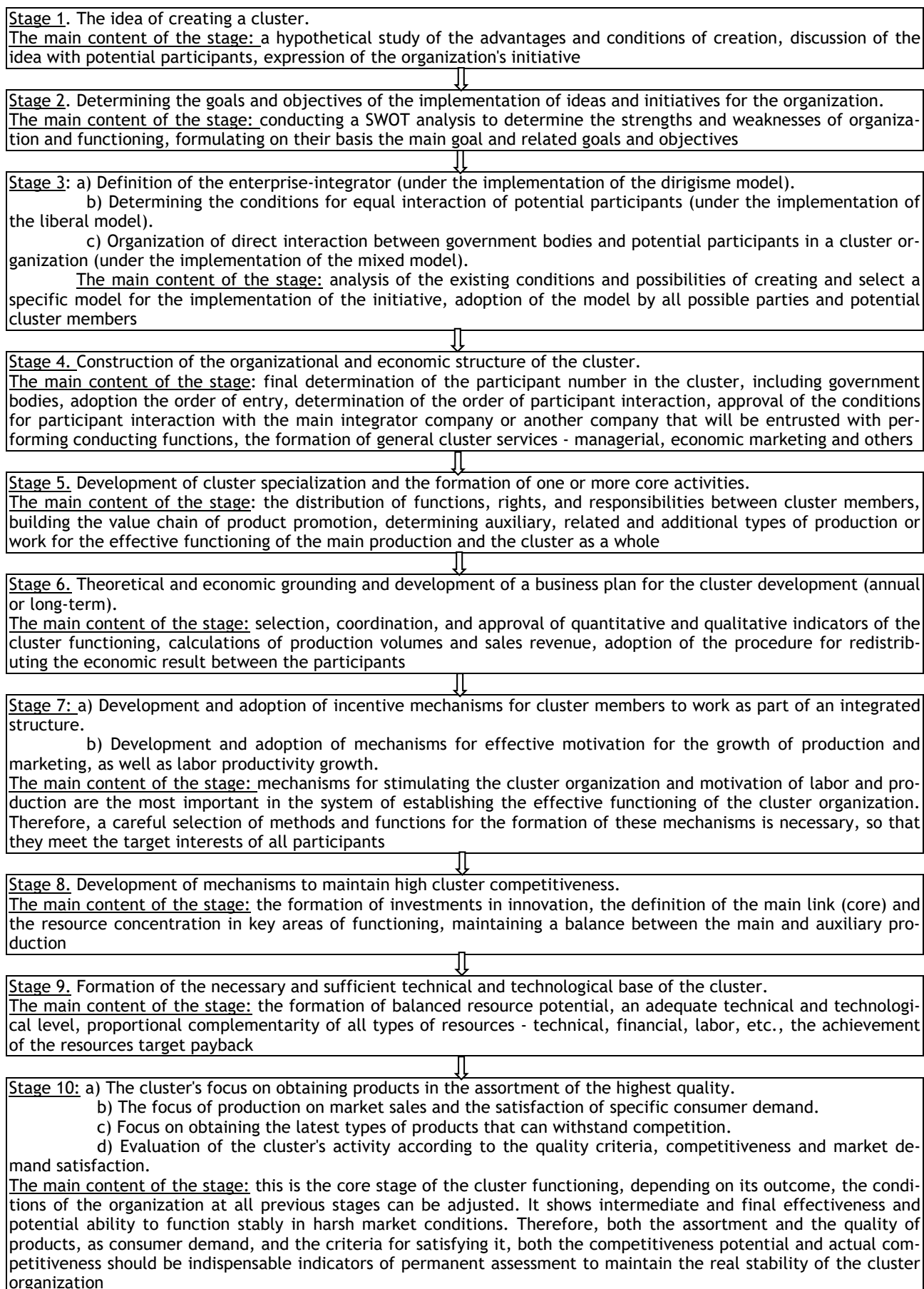

Figure. Roadmap of cluster policy formation

Source: Elaborated by author based on own research.

The study shows that the main effects of the cluster systems functioning in the AIC are:

- investment attractiveness (of all forms - public, private, foreign, etc.) in the sphere of the "new" economy;
- sustainable development of the technical and technological base and resource potential, the introduction of the latest technologies, the use of scientific achievements and the expansion of the practice of scientific and innovative activities, the mastering of competitive types of production;
- optimization of the ratio of various resources, including employment in all the cluster divisions;
- targeted increase in production and sales volumes, the maximum realization of export potential;
- steady growth of gross domestic product and labor productivity, the use of the most effective motivation systems for labor and production;
- the concentration of the most qualified personnel, the rapid development of the competencies of managers and specialists employed in various sectors of the cluster.

Based on this, we have worked out possible indicators to ensure an objective assessment of the state and results of the AIC clustering, and we propose the following composition:

1. The volume of the entire cluster products, including innovative (for the Belarusian and foreign markets);
2. Types of innovative products supplied by the cluster;
3. The share of value-added from the production of innovative products in the total amount of value created;
4. The level of return on investment in the innovative products formation compared with the return on investment for all the cluster products;
5. The number of created jobs in the innovative part of production; employment optimization indicator in all cluster structures;
6. The level of labor productivity in the innovative part of production compared with labor productivity in the entire cluster;
7. The growth rate of revenue from the sale of innovative products compared with the dynamics of the total cluster revenue;
8. The amount of wages per employee in the innovative part of production compared with the total wage in the cluster and the total wage in the AIC;

9. The cluster share in terms of the main production and financial indicators in the entire agro-industrial infrastructure complex;

10. Sizes and geography of export of innovative competitive products.

Present indicators, as the comparative analysis confirms, correspond to the goals, objectives, and specifics of the organization and functioning of the latest cluster formations in the AIC, as well as the innovative development of the AIC itself.

At the same time, an analysis of the cluster structures development in the Republic of Belarus allows us to identify a number of restrictions and contradictions that impede their spread in the AIC sphere. First of all, we have established that the following constraint factors take place in the agrarian complex:

- a) lack of special legislation giving the right to priority development of cluster structures and innovative cooperative integration associations;
- b) lack of long-term positive practice for the development of cluster structures and cooperative integration associations in sectors and spheres and in the country economy as a whole;
- c) the lack of systematic research and development of scientists which could become the basis for the creation of adequate cluster structures in the AIC;
- d) the weak innovative potential of agro-industrial production and the lack of clearly expressed interest of business entities in cross-cutting cooperation and integration and the cluster structures creation;
- e) the gap between the domestic agro-industrial production and innovation processes taking place in world agriculture and orientation towards the enclave nature of the AIC development;
- f) the fragmentation and isolation of existing agro-industrial enterprises, aspiring to create within their borders all the necessary infrastructure for market management and contenting with low added value and low innovation rates;
- g) the insufficient propaganda of innovatively active enterprises and associations; the lack of information on the development of the most market-successful organizations; low trust level in scientific and innovative management methods;
- h) the institutional imbalance in the agro-economic system (the lack of mobile consul-

ting and service companies, qualified economic and marketing services); the lack of special training and retraining of personnel on clusterization issues and the creation of cooperative integration associations in the educational system.

However, along with this, there are positive factors that give the right to deploy cluster processes in the economy and level the constraint factors. We have revealed that the stimulating factors are:

a) existing of extensive historical experience in the formation and development of various forms of cooperation and integration and the creation on their basis of various territorial-production complexes and cooperative-integration structures, such as republican, regional and district agro-industrial associations (regional agro-industrial association (RAIA), district agro-industrial association (DAIA), inter-farm and inter-industry production associations (trusts, unions, associations), etc.;

b) the elaborated foundations of the theory and practice of creating food companies in recent times, which demonstrate the clear advantages of cooperation and integration in the AIC (dairy companies, meat associations, tribal agro-industrial enterprises, etc.);

c) a sufficiently high level of agricultural and economic science, which is able to develop the necessary organizational, economic and legal mechanisms for the formation of effective cluster structures in the AIC and the transformation of the AIC into a megacluster;

d) the predominance in the practice of agro-industrial production relatively large

agro-industrial enterprises and associations that have large production technologies and are examples of further cooperation and integration (by the way, in the AIC of Belarus has been actively continuing the process of enterprises enlargement and the creation of various associations based on them that prove the advantages of scale effect);

e) the tasks were set to increase production and sales, including export, to increase economic efficiency (it is necessary to withstand competition with leading world producers and suppliers); a strategy for expanding the export sales geography was put forward; the urgent goal is to constantly improve the quality and consumer value of finished food under a diverse consumer demand.

The analysis confirms that there are many other factors that testify in favor of clustering, cooperation, and integration. For example, a country has achieved full food security through domestic production, a unified economic policy and a corresponding strong state power have been acting, a balanced specialization has developed across the country, and there is a well-developed system for the agricultural production distribution, as well as all the necessary infrastructure – production, marketing, processing, procurement, etc. By virtue of this, positive factors when they are involved can significantly prevail over constraint factors and consistently level them.

At the end of this study, we developed evaluation criteria and indicators for the creation of competitive cluster associations in the AIC. The results of the study are presented in the Table.

Table. Criteria, indicators, and results of competitive clusters in the AIC

Cluster competitiveness criteria	Performance indicators of competitiveness criteria	Characteristics and target results of the organization and functioning of competitive clusters
1. Organization and distribution scale	1. The composition of participants in quantitative terms. 2. The composition of participants in quality characteristics. 3. Coverage of the territory and potential ability	1. The availability of material (technical, technological, land) resources. 2. The availability of financial resources. 3. The availability of labor resources. 4. The availability of organizational and managerial competencies
2. Level of territorial or spatial concentration	1. The presence and size of the integrator. 2. The distance from the integrator to other participants (on average). 3. The presence of auxiliary, service and additional industries	1. The volume of production and sales from the integrator. 2. The presence and share of the main production (or main product) in the total production volume for all cluster structures. 3. The volume of auxiliary, service and additional production

3. Realization of potential opportunities	1. The level of competitiveness. 2. The pace of innovative production. 3. The level of product quality. 4. The level of demand for products	1. The level of competitiveness in the presence of fixed and working capital. 2. The level of competitiveness in terms of technology modernization. 3. The level of competitiveness in product quality. 4. The level of competitiveness in revenue from sales and profits
4. Value chain formation	1. The size of the newly created value. 2. The amount of value added. 3. The amount of value added from investment in innovation	1. The presence of all necessary structures involved in financing the newly created value. 2. The amount of value added per one enterprise - a cluster member (on average). 3. The amount of value added per unit of investment in innovation
5. Functioning strategy	1. The rate of growth and development of the cluster. 2. The share of investment in development on the income volume. 3. The growth rate (or reduction) of income from investment in the development	1. Evaluation of the cluster functioning strategy to increase its share in the regional and republican markets. 2. Assessment of competitive advantages based on SWOT analysis. 3. Assessment of the implementation of promising (long-term) development plans

Source: Compiled by the author based on own research.

As shown in the table, to create clusters and ensure their necessary competitiveness in the AIC, it is necessary to develop and implement a number of criteria and indicators. Of course, the table summarizes the characteristics, in each case, when solving organization issues, it is necessary to take into account in more detail the goals of creation and the specifics of the activity, the level of specialization and production direction, economic, organizational and financial support, institutional content and marketing support. However, the results of the research presented in the table have an undeniable novelty. Its essence is that for the first time for the country AIC sphere, it was revealed that in order to achieve the competitiveness of clusters, five main criteria must be implemented: the scale of organization and distribution, the level of territorial or spatial concentration, the realization of potential opportunities, the value chain formation, and the consideration of a functioning strategy. To implement actual criteria, we have developed and proposed the most significant indicators, as well as given the characteristics and determined the target results of the organization and the functioning of competitive clusters.

Conclusions. Thus, the results of the studies make it possible, when forming cluster structures, to set direct tasks to achieve by them competitive advantages in obtaining high-quality and sought-after products, realizing potential opportunities and satisfying economic interests.

The advantage of the obtained scientific results, as opposed to the known ones, consists in systematically taking into account the latest trends and features of the AIC development, taking into account international experience, as well as taking into account the state goals and objectives for the accelerated development of the national AIC and its integration into the international agri-food space.

The obtained scientific results and further research in this direction can be used in the development of methodological, programmatic and regulatory documents governing the formation and development of innovative clusters at the macro-level (the level of the republic AIC and cross-cutting republican food and multibranch cooperative integrations and cluster associations), mezzo-level (level of the regional associations and organizations), micro-level (level of specific business entities, enterprises, and organizations).

Список бібліографічних посилань

1. Александрова Л. А. Инновационный потенциал кластеризации аграрной экономики. *Аграрный потенциал в системе продовольственного обеспечения: теория и практика : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Ульяновск, 21-22 июня 2016 г.)* / Ульянов. гос. с.-х. акад. ; редкол.: В. А. Исайчев (гл. ред.), Н. Р. Александрова. Ульяновск, 2016. Ч. 1. С. 18-24.
2. Антонова Н. И. Агропромышленный кластер как инструмент развития отрасли. *Продовольственная безопасность, импортозамещение и социально-экономические проблемы развития АПК : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Новосибирск, 9-10 июня 2016 г.)* / Сиб. федер. науч. центр агробиотехнологий РАН [и др.]. Новосибирск, 2016. С. 78-82.
3. Гусаков В. Г. Механизмы конкурентоспособного развития АПК Беларуси в условиях функционирования ЕЭП и ЕврАзЭС / В. Г. Гусаков [и др.] ; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т систем. исслед. в АПК. Минск : Беларус. навука, 2014. 277 с.
4. Гусаков Е. Методологические подходы к построению и развитию АПК как мегакластера. *Наука и инновации*. 2019. № 10 (200). С. 26-31.
5. Пахомова А. А., Пахомов А. П. Перспективы создания агропродовольственного кластера Ростовской области. *Никоновские чтения - 2011. Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски* / Рос. акад. с.-х. наук, Всерос. ин-т аграр. проблем и информатики, Рос. гос. аграр. ун-т - МСХА ; редкол.: И. Н. Буздалов [и др.]. Москва, 2011. С. 120-122.
6. Сердобинцев Д. В., Сорокина Л. В., Бекетова Е. С. Интеграция предприятий молочнопродуктового подкомплекса на основе кластерного подхода. *Аграр. наука*. 2012. № 8. С. 2-4.
7. Porter M. E. Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Rev.* 1998. Vol. 76, № 6. P. 77-90.
8. Roelandt T. J. A., Hertog D. Cluster analysis and cluster-based policy making in OECD countries: an introduction to the theme. *Boosting innovation: the cluster approach* / OECD. - Paris, 1999. P. 9-26.
9. Schmitz H. On the clustering of small firms. *IDC Bull.* 1992. Vol. 23, № 3. P. 64-69.
10. Ushachyov I. G. A management system - the basis of the implementation of innovative development model of the Russian agro-industrial complex. *Agro-industrial complex: economy. New Zealand Management*. 2013. № 1. P. 13.
11. Van den Berg L., Braun E., Van Winden W. Growth clusters in European cities: an integral approach. *Urban Studies*. 2001. Vol. 38, № 1. P. 185-205.

References

1. Aleksandrova L. A. (2016). Innovacionnyj potencial klasterizacii agrarnoj jekonomiki. Agrarnyj potencial v sisteme prodovol'stvennogo obespechenija: teorija i praktika [The innovative potential of agricultural economy clustering] : materialy Vseros. nauch.-prakt. konf., 21-22 ijunja 2016 g. / Ul'jan. gos. s.-h. akad. ; redkol.: V. A. Isajchev (gl. red.), N. R. Aleksandrova. Ul'janovsk, Ch. 1, pp. 18-24 [in Russian].
2. Antonova N. I. (2016). Agropromyshlennyj klaster kak instrument razvitiya otrasli [Agro-industrial cluster as a tool for the development of the industry]. *Prodovol'stvennaja bezopasnost', importozameshhenie i social'no-jekonomicheskie problemy razvitiya APK : materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Novosibirsk, 9-10 ijunja 2016 g.)* / Sib. feder. nauch. centr agrobiotehnologii RAN [i dr.]. Novosibirsk, pp. 78-82 [in Russian].
3. Gusakov V. G. (2014). Mehanizmy konkurentosposobnogo razvitiya APK Belarusi v uslovijah funkcionirovanija EJeP i EvrAzEs [Mechanisms for the competitive development of AIC in Belarus under the conditions of the functioning of the EES and EurAsEC] / V. G. Gusakov [i dr.]; Nac. akad. nauk Belarusi, Int-sistem. issled. v APK. Minsk : Belarus. navuka, 277 p. [in Russian].
4. Gusakov E. (2019). Metodologicheskie podhody k postroeniju i razvitiyu APK kak megaklastera [Methodological approaches to the construction and development of the AIC as a megacenter]. *Nauka i innovacii*. № 10 (200), pp. 26-31 [in Russian].
5. Pahomova A. A., Pahomov A. P. (2011). Perspektivy sozdaniya agroprodovol'stvennogo klastera Rostovskoj oblasti [Prospects for the creation of an agri-food cluster of the Rostov region]. *Nikonovskie chtenija - 2011. Globalizacija i agrarnaja jekonomika Rossii: tendencii, vozmozhnnye strategii i riski* / Ros. akad. s.-h. nauk, Vseros. in-t agrar. problem i informatiki, Ros. gos. agrar. un-t - MSHA ; redkol.: I. N. Buzdalov [i dr.]. Moskva, pp. 120-122 [in Russian].
6. Serdobincev D. V., Sorokina L. V., Beketova E. S. (2012). Integracija predpriyatij molochnoproduktovogo podkompleksa na osnove klaster'nogo podhoda [Integration of dairy enterprises based on a cluster approach]. *Agrar. Nauka*, № 8, pp. 2-4 [in Russian].
7. Porter M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Rev.* 76, № 6, pp. 77-90 [in English].
8. Roelandt T. J. A., Hertog D. (1999). Cluster analysis and cluster-based policy making in OECD countries: an introduction to the theme. *Boosting innovation: the cluster approach* / OECD. - Paris, pp. 9-26 [in English].
9. Schmitz H. (1992). On the clustering of small firms. *IDC Bull.* Vol. 23, № 3, pp. 64-69 [in English].
10. Ushachyov I. G. (2013). A management system - the basis of the implementation of innovative development model of the Russian agro-industrial complex. *Agro-industrial complex: economy. New Zealand Management*. № 1, p. 13 [in English].
11. Van den Berg L., Braun E., Van Winden W. (2001). Growth clusters in European cities: an integral approach. *Urban Studies*. Vol. 38, № 1, pp. 185-205 [in English].

Гусаков Є.В. Теорія і методологія кластерного розвитку АПК

Мета статті - обґрунтувати теоретичні засади та розкрити методологічні характеристики кластерного розвитку агропромислового комплексу.

Методика дослідження. Застосовувалися наступні наукові методи: монографічний, системного і порівняльного аналізу, абстрактно-логічний і нормативний.

Результати дослідження. Сформульовано десять основних принципів розробки та реалізації кластерної політики стосовно галузі АПК: принцип наукового забезпечення, принцип системності організації АПК, принцип комплексності побудови АПК, принцип перспективності розвитку АПК та ін.

Виявлено ряд обмежень, які перешкоджають поширенню у сфері АПК кластерних структур (відсутність спеціального законодавства, відсутність довгострокової позитивної практики, відсутність системних наукових досліджень і т. п.), а також ряд факторів, які дають право швидко розгортати кластерні процеси і нівелювати стримуючі фактори (наявність великого історичного досвіду формування різних форм кооперації та інтеграції, розроблено основи теорії та практики створення продовольчих і продуктових компаній в новітній час та ін.). Відповідно позитивні фактори при їх залученні можуть значно переважати над стримуючими і послідовно їх нівелювати. У контексті цього опрацьовано оціночні критерії та показники створення конкурентоспроможних кластерних об'єднань в АПК.

Елементи наукової новизни. Сформульовано нове визначення кластеризації АПК, як мегакластерної системи, наукова новизна якого полягає в тому, що в одному формулюванні відображені - цільова кооперація та інтеграція суб'єктів, багаторівневий і багатоаспектний склад учасників, націленість на дотримання економічних інтересів

суб'єктів, необхідність раціонального використання ресурсів, можливість оперативного перерозподілу ресурсів, націленість на стратегічну конкурентоспроможність.

Практична значущість. Кластерна політика стосовно сфери АПК має певну етапність, де на кожному переділі мають місце свої особливості кооперації та інтеграції. Для цього розроблено відповідну дорожню карту послідовності етапів кластеризації. У розвиток дорожньої карти опрацьовано ефекти функціонування кластерних систем в АПК (залучення інвестицій, сталий розвиток техніко-технологічної бази, оптимізація співвідношення різних видів ресурсів та ін.). На підставі їх сформульовано можливі показники для забезпечення адекватної оцінки стану і результатів кластеризації АПК. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: агропромисловий комплекс; кластер; збалансоване ресурсне забезпечення; системність організації; оптимальність інфраструктури; дорожня карта кластерної політики.

Гусаков Єгор Володимирович - кандидат економічних наук, доцент, завідувач сектору кооперації, Державне підприємство «Інститут системних досліджень в АПК НАН Білорусі» (Республіка Білорусь, м. Мінськ, вул. Казінца, 103)
E-mail: Ego-6@mail.ru

Гусаков Е.В. Теория и методология кластерного развития АПК

Цель статьи - обосновать теоретические основы и раскрыть методологические характеристики кластерного развития агропромышленного комплекса.

Методика исследования. Применялись следующие научные методы: монографический, системного и сравнительного анализа, абстрактно-логический и нормативный.

Результаты исследования. Сформулированы десять основных принципов разработки и реализации кластерной политики применительно к отрасли АПК: принцип научного обеспечения, принцип системности организации АПК, принцип комплексности построения АПК, принцип перспективности развития АПК и др.

Выявлен ряд ограничений, которые препятствуют распространению в сфере АПК кластерных структур (отсутствие специального законодательства, отсутствие долгосрочной позитивной практики, отсутствие системных научных исследований и т. п.), а также ряд факторов, которые дают право быстро разворачивать кластерные процессы и нивелировать сдерживающие факторы (наличие большого исторического опыта формирования различных форм кооперации и интеграции, разработанные основы теории и практики создания продовольственных и продуктовых компаний в новейшее время и пр.). Соответственно позитивные факторы при их задействовании могут значительно преобладать над сдерживающими и последовательно их нивелировать. В контексте этого проработаны оценочные критерии и показатели создания конкурентоспособных кластерных объединений в АПК.

Элементы научной новизны. Сформулировано новое определение кластеризации АПК, как мегакластерной системы, научная новизна которого состоит в том, что в одной формулировке отражены - целевая кооперация и интеграция субъектов, многоуровневый и многоаспектный состав участников, нацеленность на соблюдение экономических интересов субъектов, необходимость рационального использования ресурсов, возможность оперативного перераспределения ресурсов, нацеленность на стратегическую конкурентоспособность.

Практическая значимость. Кластерная политика применительно к сфере АПК имеет определенную этапность, где на каждом переделе имеют место свои особенности кооперации и интеграции. Для этого разработана соответствующая дорожная карта последовательности этапов кластеризации. В развитие дорожной карты проработаны эффекты функционирования кластерных систем в АПК (привлечение инвестиций, устойчивое развитие технико-технологической базы, оптимизация соотношения различных видов ресурсов и пр.). На основе их сформулированы возможные показатели для обеспечения адекватной оценки состояния и результатов кластеризации АПК. Табл.: 1 Илл.: 1 Библиогр.: 11.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс; кластер; сбалансированное ресурсное обеспечение; системность организации; оптимальность инфраструктуры; дорожная карта кластерной политики.

Гусаков Егор Владимирович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий сектором кооперации, Государственное предприятие «Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси» (Республика Беларусь, г. Минск, ул. Казинца, 103)
E-mail: Ego-6@mail.ru

The article has been received 26.12.2019

Revision: 02.01.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Gusakov E. V. Theory and methodology of cluster development of agro-industrial complex. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 121 — 130. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001121>

Gusakov, E. V. (2020) Theory and methodology of cluster development of agro-industrial complex. *Ekonomika APK*, 1, pp. 121 — 130 [In English]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001121>

* * *